

Tartalom

LIII. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

1999. SZEPTEMBER

ORAVECZ IMRE: Aggastyán monológja	3
UTASSY JÓZSEF: Éjszakától délig; Ne csalogass!; Jél; Rigók; Montázs	5
HATÁR GYŐZŐ: Szent Oroszország (Álomtörténet) ..	7
TANDORI DEZSŐ: Hitman	14
CLAUDIO MAGRIS: Michelstaedter és az „igazi életet” kereső közép-európai nagy generáció	20
VERESS MIKLÓS: Kép-nap-tár-kép	26
SZEPESI ATTILA: Liget és vadon	37
PETŐCZ ANDRÁS: Orlando keresése; Orlando mondja; Orlando visszatér	40
TÉREY JÁNOS: A romlékonyságról; Túlélő ezüst	42
LAKATOS MIHÁLY: Selyemzsinór	44
KIRÁLY LÁSZLÓ: Sókert (I. A sánta könyv; II. Jó reg- gelt; III. A vistai harangláb; IV. Az ajtó)	49
SULYOK VINCE: Norvég hegyi erdőn; Fogó életem	53
BOZAI ÁGOTA: tranzit glória	55
MARGITTAI GÁBOR: Orpheus-táncok (Dráma és ak- robatika)	71

TANULMÁNY

FRIED ISTVÁN: Az alakzat(ok) megértése(i) (Kulcsár Szabó Ernő tanulmánykötetének margójára)	80
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Kontextus és (hagyomány)- összefüggés (Széljegyzetek Fried István kritikájá- hoz)	95

KRITIKA

HOLLÓSVÖLGYI IVÁN: Más szóval ugyanaz minden (Térey János: Térerő című kötetéről)	101
SÁNTA GÁBOR: [I]gazság és [koz]metika (Szörényi László Delfináriumáról)	106

MŰVÉSZET

KÁNTOR LAJOS: Fekete-fehérben a világ	111
---	-----

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

HEIM ANDRÁS grafikái a 6., 19., 70., 79., 110.
és a 112. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

VADAI ISTVÁN: Bóbita

ORAVECZ IMRE

Aggastyán monológja

*Itt ülök az ablaknál,
ahova ültettek,
nehezen lélegzem,
és mindig fázom,
sűrűn elbóbiskolok,
olyankor előre csuklik a fejem,
de többnyire ébren vagyok,
és a kinti cseresznyefa tar ágait figyelem,
vagy a kezem nézegetem,
mialatt magamban motyogok,
olvashatnék is,
szemüveggel még látom a betűket,
de nem fogom már fel a mondatok értelmét,
és erőm sincs tartani a könyvet,
sajognak az ízületeim,
szúr a mellkasomban,
fáj a fejem,
néha szédülök is,
és rettent, ami rám vár,
mégis leginkább az foglalkoztat,
mikor kapok enni,
mozognak körülöttem,
néha hozzám jönnek,
megigazítják a térdemen a takarót,
megtörlik az orromat,
és beszélnek hozzám,
játékosan megfeddnek valamiért mint egy gyereket,*

*vagy bizalmaskodva kérdeznek valamit,
amire nem felelek,
nem mindig ismerem fel a környezetemben lévőket,
és az is előfordul,
hogy nem tudom,
ki vagyok és hol,
olykor próbálok az életemre gondolni,
arra, hogy hol, mikor, mi történt és miért,
de nem nagyon emlékszem rá,
vagy ha mégis eszembe jut valami,
összekeverem a dolgokat,
a halottakról azt hiszem, hogy élnek,
az élőket pedig holtaknak vélem,
de ez egy cseppet sem zavar,
mert nem veszem észre,*

*tiltakozom,
mikor beesteledik és lefektetnek,
alig várom,
hogy megvirradjon és visszakerüljek ide.*

UTASSY JÓZSEF

Éjszakától délig

*Se hold, se csillag.
Cigarettám parázsát
szítom csak egyre.*

*Hajnal rigói,
keltsétek föl a Napot!
Megyek aludni.*

*Nézd hamutartóm!
Ötven szál cigarettát
szívtam el újra.*

*Sárgarigófűtty,
déli harangszó zeng-bong.
Ébredek én is.*

Ne csalogass!

*Didereg házam.
Ne csalogass, barátom!
Szakad a hó ránk.*

Jé!

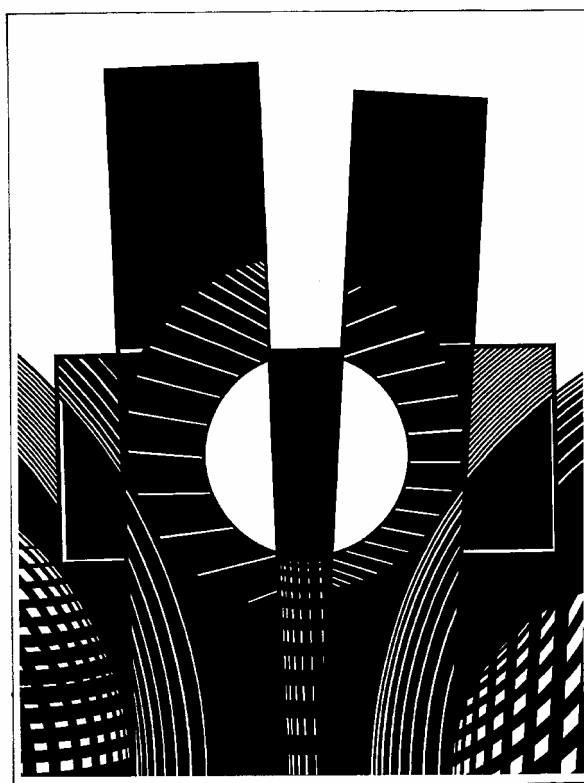
*Jé, a Nagy Parlag!
Mintha ló legelészne.
Nézd sziluettjét!*

Rigók

*Üdvözlitek-e,
vagy kifütyülitek a
Fölkelő Napot?*

Montázs

*Füstölög a Hold.
Színültig tele csikkel
rész hamutartóm!*

HATÁR GYŐZŐ

Szent Oroszország*

ÁLOMTÖRTÉNET

Cirillbetűs komputerproblémáimat beszélem meg a rokonszenves Volodjával, akit alig ismerek és csak néhanapján alkalmatlankodom nála, tabáni, sárgaemeletes, lomb-lugasos házában, amely hivatala is. Barátságos, készséges; mindig visszafogva diskurálunk, nem akarjuk elmélyíteni, ami nincs. E nagy rezerváltság ellenére valahogy kiderül, hogy Volodja szörnyen érdeklődik az orosz internet iránt és kirillikája is van (ami nekem nincs, nem is kell). Vigyázatlanul elkottyantom, hogy értek oroszul, hiszen valamikor, az elbűvölő Nadjezsda Ivanovnával, öt évig felejthetetlen mézesheteket töltöttem és ráragadt a nyelv meg a Család, a Családon keresztül egész Szent Oroszország – no de hagyjuk ezt, még belegabalyodunk: csak semmit, senkinek. Az orrára kötni. Az én Volodjám felmelegszik, begerjed, hol-merre-hány-de-hány levelező partnere van, de még mennyire! akarom az e-mail címüket, hányat adjon? Szeretne találkozni velem, egyszer hosszabban, ahol leülhetnénk és kibeszélhetnénk orosz-rajongásunkat – és Miskolcot ajánlja, ahol az Intézet főhadiszállása van. Én és orosz-rajongás? Miféle intézet? Már húzódnék vissza teknőc-héjamba, de Miskolc megüti a fületem. Miért éppen Miskolc? Honnan tudja Volodja, hogy Miskolchoz engem gyengéd szálak fűznek? Volodja (mondja): miért, ott is volt nője, ha nem veszi tolakodásnak? Dehogy veszem, nem veszem semminek, nekem seholsem volt „nőm”, még „nejem” is csak elvétve, különben is, én vagyok az idősebb, nem tegeződünk. Nem mondok Volodjának se igent, se nemet s ezenközben – mert ez a dogok miértje: Volodja Miskolcon tartja az internet cirill kukacát és billentyűzetét – ezenközben (üres szájjáratás közben) felbukkan Bogárka, a Gyönyörű.

Mert arra embernyelven nincs szó, Bogárka, a maga ezüstpézsma bundájában hogy milyen haláli-gyönyörű; csak éppen irinkó-pirinkó és agyonfestett (a körme rézezüst-fekete, a topánja toronyplattform: koturnusza magasabb, mint ő). Bogárka Soros-ösztöndíjjal csavarta el annak az ogyesszai pénzmágnás-

* ... Elküldöm ezt az apróságot, ha egyébért nem, hát azért, mert valami burkolt célzás felbukkan benne Baka Pistára, és ezért az volna a helyénvaló, hogy nálatok lásson napvilágot. Álom-fogantatású, de meg kell mondanom, hogy abból az álomból megrökönyödve ébredtem, megrökönyödve írtam, amit írtam, s utána váltig azon töprengtem, mondhatja-e a szerző valamelyik írásáról, hogy „nem vállal vele közösséget”...? Máig sem tértem magamhoz a meglepetéstől s rád bízom, hogy egyáltalán közölné-e vagy sem. Jómagam – nem tudok mit kezdeni vele. (*Határ Győző*)

haramiának a fejét, aki a minap a slágerlista tetejére ugrott, aranylemezes és Bogárkának teljes szabadságot ad. Bogárka épp csapongó kedvében van és lecsapni készül: tanulni készül egyesszául (már megvolt a nászbibi, de csupán mutogatónyelven, némajáték s finoman szólva, így nem dugás a dugás – aszongya:) elszegődnék-e mellé, adnék-e orosz leckéket, ha egyebek közt ráérünk arra is? Parányi bundáját szétlebbenti, hogy lássam, mi vár rám: kísértésnek parányi s honnan tudjam, nem kétnyelvű-e, mint jómagam és csak rámtelepített újorosz kémnek adok maffia-órákat? Bogárka kitérő válaszait halogatásnak/beleegyezésnek veszi, ide-oda követ és jól időzíti gyanús felbukkanásait. Most is, most is: amilyen magasközéposztály és édesen szórja a pénzt. Elárulja Felső Kapcsolatát, meg hogy őt a Nagyorosz Megújulási Mozgalomban Mílocska Kapílocskának nevezik, ami Elromlott Vízcsapot jelent.

Hogy Volodja volt-e vagy Kapílocska terjesztette, Tabán-szerte elterjedt a híre, hogy érdeklődöm Szent Oroszország iránt. Interneten nesztet veszem, hogy Nagyorosz Megújódási Szimpóziumra készülnek a Dürer-fasor Ajtósi-Intézetében (melynek hátsó bejárata a Tabánnal határos); nem bizonyos, hogy ülőhelyem is lesz – hacsak a Földet nem tekintjük egyetlen, székekre-oszthatatlan, nagy Ülőhelynek – de mint rajongót, szívesen látnak. Alighogy kitöröltem a komputeren, teljesen megfeledeztem az üzenetről, nem szondázom tudatalattiságomat s a Szerzők Totál Megszűnte után magam sem tartom magamat annak (mármint e sorok szerzőjének), de tény és való, hogy történetesen akkor találtam arra tévedni – tán épp Volodjával akadt sürgős értekezni valóm – amikor épp megejtették az összeröffenést és hogy mikor kezdődhetett, azt sem tudom: épp javában állt. Ugyanazok az öröksárga tabáni falak, egy emeletes labirintus-udvar gondozatlan cserjékkel, elcsenevészesedett fákkal, lerobbant padokkal. Köröskörül ülnek, a korláton kilógnak, aki éppen beszél, a fényszóró a fracniját kikapja a tömegből (mely hézagos és csak amolyan mondvacsinált sereglet).

Még fel se ocsúdok a meglepetésből, félrehúzódnai sincs időm és a bőrzekés kecskeszakállas Vasziljenko, az ukrán, kezembe nyom két teletőgy üvegzacskót degeszre tömve titkos citromírással: a tűz fölött egyszeri olvasásra, mielőtt elhamvad. Az Ukrán Megújulás Titkos Tervei abházul, grúzul és franciául. Igaz örömömre szolgál, motyogom a kezemet szorongatónak, gratulálok. Vasziljenko (mondja:) tartsa meg: önnek hoztam, az öné. Nemes Ügy s Ön amilyen Nagy Lélek, bizonyára tenni fog valamit az Ügy érdekében. Ódát és Eposzt a Megújulásról. Vasziljenko: bírom ígéretét? Bírja ígéretemet. Odatúlról Mílocska Kapílocska ígéző szeme-tüze. Körüljártatom a tekintetemet. Ugyanazok az öröksárga tabáni falak, a tornácemeleten Volodja integet: akkor Miskolcon, ugye? Elígérkezéseimet nem győzőm számontartani. Köröskörül a nyakakon csupa gimnasztyorka, ingen csupa színarany mellhímzés, a lányok szemérmetlenül melleldiznek, akár a sztroboszkóp forgófénye alatt a diszkó-

ban, és odatartósan, hol a fenekükkel, hol a didivel, hol az éppen szólásra emelkedőnek a szája-tátogásával, a körbe-karikába küllőző lapátfény meg-meg-villan. Viharvert fiatalok, világjáró hálósák-göngyölegek; ideházasodott-itt-felejtkezett régi emigránsok a Gumigyárból, a Gombüzemből, a tabáni Tescóból, mindenki.

A közfigyelem felémfordul, tűzokhajzatom felkelti érdeklődésüket, nocsak, vengerszkij pizsátyelj, ihaj-csuhaj-egzotikum. Nagy tisztelettel faggatóra fog-nak, Nu-ka, nu-da, röpködnek az orosz kérdések; a lányok hadarnak, a szleng, a divatszavak egymáson gurulva hemperegnek. A szemem kigúvad, a fülbevalóim kipotyognak, a varkocsom kibomlik. Krampusz-grabancsal, készületlenül s hiszen ha ötolni-hatolni tudnék: de csak állok kukán s a közderűtség közepén már tárgyalják is szégyenletes felsülésemet: amit mondok, az csipuha, aki mondja, az nyigodgyáj, nyicsevo nye znajot: úzsasz agyin. Ki tudja, mit értett a kérdések pergőtüzéből. A semminél is kevesebbet. A közderűtség közröhejbe fullad, a közhangulatot foglalja össze, amikor Bakhtin-szakértőjük, Nagykučsmás Kondrátyevics Kanurin, láncon melléreejtett pápaszemmel egy magas körszakállas tanárfigura, a fulladásig röhécselve, amilyen kibőkheterlen-mulatságosnak a maga sutkáját tartja, elsüti a maga sutkáját és elmondja a nagy-nevű, múlt századi, Goncourt-díjas költő, Mélancourt esetét, aki NOVGOROD OSTROMÁRÓL quatrain-ekben eposzt írt és nem hogy azt se tudta, melyik ostrom, amiről ír, de azt sem, hogy Novgorodot merre keresse a térképen. Se a varangokról, se a svédekről-litvánokról, a tatárdúlásról semmit-de-semmit. „Novgorod Ostroma”? Hahaha, bruhaha: hogy ki gályáit égette fel kicsoda melyik folyón: annyit se! A balti bárók, a Hanza-városokkal hogy mikor-merre-mit kereskedtünk! Alexander Nyevszkij! Batu Kán, aki a jégolvadás előtt a mocsarakról eltakarodott, meg hogy Gyimitrij Danszkoj: Atyuskám! Se erről, se arról: Monsieur Mélancourt Novgorodról az éganca világon semmit nem tudott. Hahaha, bruhaha!...

A Nagykučsmás Bakhtin-szakértő a végén ujjával is rám mutogatott és majd eldőlt a röhécseléstől, amely ragadt: röhögőgörcs és vészjósló tömeghisztéria lett belőle. A hahota valóságos viharát váltotta ki a professzor sutkája s mintegy a porond közepén, a leöntött-lesajnált pojáca szerepében ott álltam én megkoppasztva, tollban-kátrányban meghempergetve és csak azért nem süllyedtem a föld alá szégyenletemben, mert éreztem, az elnadrágoláshoz Szent Oroszország Megújhodása túlságosan jelentéktelennek tart: mi egy vengerec, ha nem – tetű?

Amiben sok igaz volt; s nem tudtam mire vélni a csodát, hogy egyáltalán még ennyire méltatnak, amilyen gőgös a nagyorosz lenni tud, ha felbőszül; mert csodák-csodájára valamelyikőjük, tán a Bakhtin-epigon, vagy tán az ukrán Vasziljenko, azt találta megkérdezni tőlem, hogy miután arra is fény derült, hogy Szent Oroszország Anyánkat illetőleg minden tekintetben teljes tu-

datlanságban leledzem, pa russzki nem potyeszolok és ha azt mondják rólam, hogy imposztor vagyok, hát az is sok, annyit sem érdelek, akkor voltaképp mondjam meg igaz huligán lelkemre, hogy ebben az érdemdús és emelkedett gyülekezetben mit is keresek és a továbbiakban, ha számomra egyáltalán lesznek továbbiak, tulajdonképpen mit akarok?

A kérdés telibetalált s amilyen váratlanul ért, olyan hirtelen végiggondoltam, mert nagyon belémdöfölt. Hirtelen, végig, az egészet. Mind. A sziblyá hliszcsu/Hreszta iscsu orosz flagellánsokat. Avvakum protopópát és lázadozásait. Az óhitűeket, akik odahalnak, ha nem dvumjá paljcamí vethetnek keresztet. A kiszárított mocsarakra épített palotasort. Az Érclovast a sziklán. A gigászi regényíróként is gonosz politológust, azt, aki a világot szegénnyé és pravoszlávvá akarta tenni orosz főség és fennhatóság alatt. A Kátorgát; a Gulágot. A kilencvenmillió halottat. Az illúziók Dzsingiszt megszegényítő koponyagúlait. A legyilkolt színe-virága lengyelség hekatombáit. A hopakot, a Dubinuskát. A vén reumás Paskijevicset, aki tábori bádofürdőkádját végighurcolta a Kárpátok úttalan útjain és a poroszok ellen akarta tartalékolni Atyuska erőit, de Atyuska kierőszakolta a világosi fegyverletételt. Mindez végigvillant bennem s magam is megütöttem rajta, amit hallanom kellett tulajdon számból, minekutána illendőképp megvártam az elcsendesedést és a fülek hegyező kelepelését a hatásszünet végén, hogy én mit is akarok.

Ha egyáltalán számít, hogy jómagam akarok-nem akarok és mit, akármivel. Én, hogy én mit akarok Szent Oroszországgal? Felejteni. Elfelejteni, Hagymakupolástul-pópástul, Kazáni Szűzestül. Zoszima sztárjecestül. Nyelvestül-irodalmastul. Istenküldte-istenátka Szolzsenyicinestül. Földrészközi rakétástul, maffiástul. Teljes-tökéletesen. Arra az életidőre, ami nekem még hátra van. Felejteni. Elfelejteni.

Zabity, zabivaty. Érthetetlen módon erre a harminc másodpercre megeredt nagyorosz nyelvgyököm, visszatért szentorosz nyelvismeretem, a maguk anyanyelvén hallhatták, amit hallani akartak, hogy mit akarok. Hát most hallották. A dermedt csendben, ami szavaimat követte, sikerült kihátrálnom a körből.

Elsomfordáltam Tabán jótékony sötétjén, még minekelőtte meglincselhetek volna.

*

No de nem addig a', tudtam, hogy ilyen olcsón meg nem úszom, ilyen szárazon el nem viszem. A világot utcalámpák lengedező sötétjén valahogyan az én Tabánom meredekebb volt a szokottnál, a szakadékos buktatók-zuhantatók egyre sűrűbben futottak a lábam alá s néhol alig átfogható, túlvastag indákba, szakadozó sziklacserjékbe kellett kapaszkodnom, hogy alá ne suvadjak. A távoli, környező felhőkarcolók bambán, lélektelenül világítottak (égve hagyni olcsóbb, mint lekapcsolgatni) és az archeológusok épp veszekedtek az Éjjel-Nappal Bankpalota építőkkal, azért a kis haladéért, hogy kikaparhassák a nép-

vándorlaskori avar sírt, amire bukkantak, addig falatozzanak a toronydaruk. Az alapárkok/bástyák/parkolófolyosók kőlépcsői kilapultak, a fosóhomok, amire kerültek, előre-nem-látható fosóhomok volt és aki jobb híján erre-fele oldott kereket, a menekülő nagyokat csúszott/bukott. Imitt-amott már meredeztek az üvegfalak/plasztik falköpenyek, iránytű-ösztönömmel úgy igyekeztem, hogy zsákutcába ne kerüljek. Egy betonkeverő felborult roncsánál ért utol – nagy lihegve utolért Vasziljenko, máig sem tudom, mert látni nem láthatott, hacsak nem a kutyaszimatja után ment, a tele két üvegpapír-tögyet messziről lobogtatva:

Itt van mind! Az ukránok istene tartsa meg nekünk Önt és Nemeslelkűségét: ottfeljtette. Ihol van, jól őrizze meg! És tegyen valamit a Jó Ügy Érdekében!

Az Ukrán Megújulás Titkos Tervei abházul, grúzul és franciául; citromírásban – hogy lapjait a tűz fölé tartva, felizzó betűit egyszer és utoljára még elolvashassam.

Megköszönni sincs időm a bizalmat, Vasziljenko alakja lealszik a sötétben – már nem láthatja, hogy amilyen ügyetlen vagyok, a nagyértékű titkos Alapokmány lapjait egyenként potyogtatom el a sár és a fosóhomok hasadékaiban. A szemem szikrát hány, homlokudoromon fogom fel a pörölycsapást, amivel találkozom. A forgóállvány majd elüt – toronydarut forgatnak rajta – ha félre nem ugrom, kész, vége, kaput. A vaslap, amivel megütöttem – istenesen szájonvágott. A magasból a nyakamba csördített káromkodást szinte hálásan fogadom: hallom, tehát élek. De fejbekólintva is, mintha mindegyre szólógnának is valahonnan, egy fiatalos-fátyolosan csengő lányangyal hang, tán a lépcsőforduló alsó sötétjén. A tenyeremmel elernyőzőm szememet, hogy a tabáni felhőkarcoló ne vakítsanak s látom is már.

Bogárka, abban a Vogue-ból kivágott ezüstpézsma bundájában, a Haláli-Gyönyörű.

Bogárka! Maga itt?

Magának csak Mílocska Kapílocska. Az Elromlott Vízcsep, az a hülye nő.

Nem fél? Szóbaállni a Közmegvetés és Közundor Tárgyával, amíg a tabáni Nagyorosz Szümpozion tart?

Nem. Nem érek rá: szerelmes vagyok.

Mílocska! Hallom a hangján! Maga sír?

Igen. Elsíratom, aki maga nekem lehetett volna.

En, a vengerec: egy tetű?

Nekem a mindenem volt, amíg nem adta vissza a micsodát: mit adnak ilyenkor vissza?

A babaruhát? Hát én, azt, hogy visszaadtam volna? De Gyönyörűm!

Bánomisén. Magát, meg az egész világot. Hangosan is, és szűkölk is, mint az elvert kutya. Aki vagyok.

Bogárka, nekünk beszélünk kell. Eztán ha még élek, azért élek, hogy letöröljem a könnyeit. Itt nem messze, tudok egy csigalépcsős kis zugot, a benyílóban a cukrászdának emelete van – ...

Hogyisne, nyalom-falom. Tudom, mi annak a vége. És különben is: rajtam a Piros Király.

De Darógaja Moja! Az istenért! Én? Álmomba se! Mivel gyanúsít?

Maga csak ne mondjon nekem ilyeneket, az egy, akit bevallott, a maga Nadjezsda Ivanovnája, de rajta kívül hány volt?

Jövök, csak ebből a zsákutcából egyszer kikeveredjek, jövök és megölelem –

Csak semmi cukrászda: akkor jó volt, nem volt baj, hogy nagyorosz, akkor kellett, ugye, a maga Nadjezsda Ivanovnája! Akkor jó volt! A „Család”! Hogy „elnyelte”? De a blinit, azt megette, a pirogot, amit sütöttek magának, a két kezével tömte a szájába, az jó volt, azt megette? Igen?!

De Bogárkám, nem egyről beszélünk, másról van itt szó –

Nem egyről? Hát miről? Másról? Szégyellje magát!

Nem gondoltam komolyan. Kiszaladt a számon.

Kiszaladt? Mert amilyen hülye, mert ilyen hülye, aki magának nem szent, de nekünk az, amilyen hülye ez a Szent Oroszország: hogy maga megtagadja, kitaszítja, elveti, és az a kitaszított, az az elkergetett magát még mindig szereti!

Ugyan-ugyan! Mért szeretne s ugyan mit, rajtam? Mílocska!

Amit rajtam. Hogy megtanultam a maga nyelvét, ezt az utálatosat, mert utálatos egy nyelv a magyar, ezt vegye tudomásul. Énekelhetetlen –

Énekelhetetlen? A magyar?!

Mert eddig titkoltam, de volt kedvesem Pétervárott, egy vengerec, ha maga nem is ismerhette, Sztjepán Pehotnij. A kedvese voltam, ezerszer nekiadtam magam és adnám ma is; de ő nem volt ilyen hálátlan.

Háládatlan – én?

Háládatlan vagy hálátlan, fene a maguk bikkfanyelvét, mondja, aminek akarja. Amit magára Mátuska Rasszija tékozolt: mert adta magát, odaadta, a bölcsőjénél is tudom, egy bábuska ringatta, odadúdolta, hogy bájuski bajú!

Nem emlékszem. Botfűlű vagyok.

Botfűlű? Hát akkor miért játszotta tönkre azokat a lemezeket a maga özönvíz előtti gramofonján: Korzakovot, Glinkát, Ljadovot? És az az óriás, akit a szovjetek ha a sárba-lucsokba nem tapossák, mindannyiuknak fölébe nő: Ljeszkov! A Varázslatos! Aki a maga Milán bácsijának a bálványa volt, pedig nem olvashatta eredetiben, mert úgy nem tudott, maga meg ronggyá olvasta eredetiben: eltaszítja Ljeszkovot?

Nem taszítom.

Eltagadja Csehovot? Sesztovot? Hodaszevicset?

Ki az? Nem is tudom, sose hallottam –

Lgún! Lgún! Hát még hazudik is?!

De Kapílocska, Édes egyetlenem! Mílenyka! Isten az atyám –

Magának: istene? Sose volt. Tudja, hogy a Nagyszentfelséges a Magasságban: a mi teremő istenünk maga is, aki ezt a nekünk-teremtett világot nekünk teremtette: az is. Ő is. Orosz! Orosz! Igenis, hogy az!

Ezt nem tudtam –

Hát most tudja! És feltámadt! Magának is ő hozza az Üdvöt! És harmadnapon vaszkreszje! És maga eltaszítja?!

Jaj dehogy-dehogy.

Hát akkor? Tán a maga szép szeméért gebedjünk meg, vagy azt hiszi, Szent Oroszország a maga krokodilkönnyeire kíváncsi? Csak azért, mert maga többé nem hajlandó látni azt a szerencsétlen országot, csak felejteni akarja? Felejteni, hogy akinek a kincseit eddig odatékozolta: a nagyvilág eddig Szent Oroszország Anyánktól mit kapott?

Maradjon ott, ahol van: már látom, merre van a jó lépcső: jövek! Mílenyka!

Majd még meg is várom, a lábam is földbegyökeredzett: a ronda vengerec aki vagy, ahányan vagytok, a vengerec ronda bandája!... Szvólocs agyín! Szvólocs! Szvólocs!

A lány mintha rámigézett volna: megkövülten hallgattam átkozódásait. A bántások miatt volt-e, meglelte túlérzékenységem idegpontját, vagy mert hogy nemzeti törpeségem a fejemre olvasta: „ronda bandástul” aki vagyok. Fájdalomsújtottan álltam, könnyfutotta szemmel kerestem a sötétben, nagyorosz gőgjével hogy hol-merre van.

Beláttam, hogy zabity, zabivaty: lehetetlen felejtennem. Bárhogy küzdöttem ellene: újra megjelent. Ott, ahol századról-századra feltalálta önmagát.

Berzenkedni ellene? Meg se próbáltam.

Világtérképemen, kedvem ellenére – feltündökölt Szent Oroszország.

TANDORI DEZSŐ

Hitman

„Hitman” nincs a szótárban, a szótárban nincs.
De hát ember nem ad lónak olyan nevet, hogy Úgy Jól Ötvenen Túl.

*

– Nem ad, öreg, lónak ember olyan nevet, hogy... – mondom. Mondja a haver: – Te csak...!

*

Hogy én csak tudom, én tudnám, tudhatnám. Én még Diana testőrének is elhiszem, hogy nem emlékszik; nekem „ami történt, nem történt”, ezt én inkább tudnám lónak névül adni, névül, azaz hogy minden elévül, Ami Történt Nem Történt.

*

– Na, csak annyi történt, hogy nem emlékszek. – Ezt is a kocsmában mondom, egy másik nap, a haver bólogat.

*

– Onnat – mondom, így mondom –, hogy leléptem a járdáról, semmire se.
– Ha emlékszel, mi!? – mondja a haver, kér nekem még valamit, amit akarok, amit G. úr a pult mögül úgyis adna szívesen ingyen, de jó, legyen megkérve.

*

– Nincs az – mondom megint egy másik nap –, hogy valami nagy nap lett volna az a nap – mondom –, mindegy, hogy most akkor a táskámban ott volt, hogy „Friss földszagok”, olyan nincs – mondom a havernak –, hogy az ott akkor véd, de hát – (vagy; már nem tudom, hogyan mondtam) – az is lehet, nem volt olyan nehéz a kézirat.

– A Hitman már benne vót? – kérdi a haver; mert két nap múlva mindenki tud a balesetről.

*

– Nem volt benne a Hitman, az már a következő lenne – mondom egy másik havernak választékosabban –, az az a könyv lesz, hogy *nekem nem kell*, tudod – mondom –, az van, hogy ha a hármasebefutót kombinálják, és van, mondjuk – mondom egy havernak, aki odalép hozzánk, és fogalma sincs az eddigiekről; nem baj! mondom –, az van, hogy van tizenöt ló, mit tudom én, van, mondjuk, tizenöt, erre te egyet kiemelsz első helyre – és biztosítom őket,

én sosem játszom ilyet, én teljesen egyhúrú vagyok, én vagy egyet megrakok, vagy jól, vagy kicsit, vagy nagyon, vagy rosszul –, mondom (mondom neki), itt nem rakok gondolatjelet, mit tudom én, forog a gyomrom, nem az emléktől, mondom, nem emlékszek, össze se kavarodik, csak fekszem aztán az előszobában, senki nincs itthon, mikor magamhoz térek rám van dőlve egy svéd asztal, egy Ikea, tiszta rozoga, nevetünk. Aki ló neked nem kell, haver, mondom, és itt már összeverekednek a dolgok, mindenképpen, aki neked nem kell, hát arra mondod... (Nagyon jól lehet beszélgetni velük. Egyből mondja az első haver, hogy „erre mondod, hogy *nekem nem kell*”).

*

Mondom, erre mondok, és egy másik alkalommal kérdi egy másik haver, „és neked erre ez kifűjt, a Hitman miatt...bocs, a baleset miatt”.

Mondom, Hitman az „elűtő”, „slágeres”, „sikerfiú”, „bérgyilkos” megszátozott (így mondom) jelentésben van, de mondom, a szótárban nincs; kérdik, akkor honnan tudom, hogy ez a lónév, bocs, ez a szó, mondja a negyedik haver (nem számozom őket tovább!), milyen jelentésben van. Hát ez az.

*

– Azt akarod mondani – mondja a haver –, hogy kihagytad a Hitman nevűt, ott mindent visszanyertél volna, még nem volt késő, és utána is csináltál ezt-azt, jót, de a vége az lett, hogy mindent elvesztettél, csak ültél a padon az utolsó előtti nap, számoltad a fekete autókat, a piros autókat, a lapos autókat, a magas autókat, és hazudtál egyet a Királyi Léginek, hogy baleset érte a mamát otthon, egy autóbaleset, és hogy te akkor megalkudtál istennel, mikor a Hitmant nem játszottad, akkor alkudtál meg, hogy az autó nem vágott el *elvágozólag*, mondja a haver, nem gyűrt be, repültél csak egyet, felmentél, végigestél az előszobában, magadra rántottad a svéd asztalt, magadra és a táskádra, amiben ott volt a Hitman-kézirat...

Nem, mondom a havernak, a Hitmant még meg kell írnom, abban a síri kéziratban („Friss földszagok”) ez még nem volt ott, nem is lehetett.

*

Hahaha, mondja a haver, nem kellett neked a Hitman, aztán (a haver horgász) ekkorát nyert (mutatja), és most, hogy ez egy alku volt.

Így, ez a havertól egy mondat. Fogalmam sincs, nem tudom. Valakinek elmesélem, hogyan volt pontosan a verseny; a poén nem ez lesz.

*

Mondom, júliusban és sose szokok (így mondom) oda menni, oda kellett menni, előtte máshol voltam, minden jól sikerült, egyből sejtettem, a főpróba sikerül, az előadás beszorol.

Besszarábia, mondja a haver. És, mondja, mind elvesztetted, amit a főpróbán nyertél, mi, és amit tavaly óta.

Mondom, mind, de, mondom, itt vagyok, a glazúr ment le épp csak a könnyökömről, két hétig sánta voltam a bal lábamra, de még csak az se volt, hogy jobbról rántott volna meg a Trabi, ahol a sérvhegem van, balról rántott meg; na persze, mondja a haver, egy Trabi balról, a másik azt mondja, írd bele a novellába, hogy neked csak egy Trabant jutott.

*

Most ezt beleírtam a novellába, egy novella furcsa dolog. Lányok ebbe a novellába nem véletlenül nem férnek, Lochsong, a Nagy Lány, az Öreglány, akit szintén nem fogadtam vén fejjel lett sztár a sprintben, ennyi minden van, kétezer ilyen dolog van, a haveroknak tized se lehet elmesélni, már mennek bulira, az ásatásokhoz napszámba, vagy dartoezni. A novella furcsa dolog, mert a novellával ki lehet b...ni, ha nem írod meg, hogyan süttött a nap a Fő Kensington Utcán, mikor már Sambashalambát kihagyta lezseren, rajta visszajött volna az előző napi alap vesztes, eleve nem kellett volna kimenned a szerepre, nem fizettek semmit, szinte semmit, és már a múltkor is tudta, hogy te nem hogy szerepre, de annyira nem akarsz menni, hogy találkozzunk a Kálmán utcában fél nyolckor. Olyan is lett. Emminaskarmasupert játszottad, mert felébe kellett játszani, duplájába ennek kellett volna a Sambashalambát, az lett volna egy indulás. Egyből eldobtál egy összeget, a pénzre mondtad, hogy nekem nem kell. Ezt már magamban mondom, rég eljöttem a kocsmából. Úgy is végeztél, mondom vigyorgva. Mert ép minden tagom. Ép minden tagom, de nem mind-egyik kell (nekem).

*

Mesélem ezeket a gondolataimat a havernak, azt mondja, ne példálózz, én húztalak fel. Mondom, honnét? Azt mondja, az úttestről. Mondom, ez aztán a novellának jó fordulat. Ilyet kitalálni se lehetne.

*

Mondom, álljunk meg. Elmondom neked a Hitmant. De a haver olyan, hogy nem lehet neki ilyeneket elmondani. A házunkat homokfújta, a kő alapzatot, amit a falfestők két hónap múlva felfalfirkálnak megint olyanokkal, hogy BMO, értsd, Budakalászi Művész Osztag, és SEán és bAmfiSH és Fuijh és ChOAl. Ezeket firkálták eddig, és a haver, persze, a mi pénzünkért, homokfújta a dolgokat, mi fizetjük. A Hitmanen meg mindenben (lónévnek nem jó – pláne így – a SEán és a Huhi és a Cruáth) ezért kéne nyerni, kellett volna. De a havernak nem bírom elmondani, hogy nekem ez a lelki életem van.

*

Hogy van az, hogy a Hitman és Társai veszteségi ügylet (elvesztettem, amit tavaly szeptembere óta építgettem, holott nem akartam építgetni), ahogy istennel megvolt (holott a franc akarta) az alku, hogy ez nekem, mit tudom én, jó-e még a mondat, a jó mondat külön nem kell nekem, hogy ez nekem azt

hozta, hogy végképp hírem-közöm nem lesz Hitman és Hochsong dolgokban. Ilyen fegyelmezetten tanáros visszacsatolással fogalmazok. Különben is gondom lesz rá a – kurta – továbbiakban, hogy elbeszélésemet példanovellaként lehessen oktatni. Ha arra sor kerülhet.

*

Sok kerülhet-e arra, nem kérdezi így ezt a haver, dehogy provokatív (még annyit is hagy, nyögjem ki, poénkodásnak, hogy a „Friss földszagok” kézirat volt a táskámban, oldalzsebében meg Black Death cigaretta, hahaha), nem mondja, hogy már ő mondaná, mi is volt, de az Olvasót is nyilván ez fogja érdekelni. Mintha ebből egy francokat is megtudna azt, helyre tolhatna bármit (helyre, tétre, befutóra).

*

Most már én is könnyen tréfálkozom, hogy „én születtem befutóra tolni azt”. Csak befutót játszom, mindig. Nekem csak egy Pismány van a világon, egyszer egy Pismány nevű lovat eltaláltam, 787-et dobott 10-re, de nem innen van ez. Alapállagom győzedelmeskedik.

*

Elnézem, Szimpire gyűjtva, az aszfaltot, ahol egy ellapított galamb hever, és pontosan tudom, mi a hely a fentebbi szellemeskedésnek, Omagh, Tüköry(i) utca: végtagok szanaszéjjel, végtagjáték, mondom intellektuálisabb havernak. Itt lehetnek volna a vérfoltok, ezen az aszfalt a Trabit le kellett volna emelni rólam. De így se érzek semmit.

*

Az messze volt attól, mondja a haver, nem ez volt. Egy, mondja, azt tudod, hogy tök be voltál b...va. Mondanám, ez nem lényeg, mert voltam már tök be sokszor, és 59 éve járok át itt, kevés híján 59 éve, így, és tudom, amit tudok. Be szoktam tudni saccolni a kocsikat, mondom így.

*

Tudsz, amit tudsz, mondja a haver, és emeli poharát, de azt nem tudod, mi történt. Nem, mondom, egy óra alatt viszont kialudtam magam, leráztam a svéd asztalt, utána megnéztem a Rex felügyelőt. Na, az volt, mondja a haver, hogy a Trabant is hibás volt, te meg hát nem a zebrán akartál át, mondja. Itt senki se megy a zebrán át, mondom, de hagyom ezt, a zebrán is ütnek el, vili, mondja a haver, valaki más mondja: „Rohannak, mint az állatok! Még hogy zebra...” – „A zebra is állat”, mondja valaki. Nem intellektuális a társaság, bár a homokfúvó haver nagyapja orvos volt, és ő bőven intellektuális, most ez mégse az, senki se mondja pl., hogy „elszaladt vele a zebra”. – „Az égbe, egyenest isten elébe.”

*

Mondom, alku volt ez istennel, ha van ilyen, vagy tök véletlen volt, mert kaszinó kártyajátékot játszunk itthon (és pont senki se volt itthon! mi lett volna? Senkimet se találták volna meg, ha begyűr a Trabi, a haver azt mondja, még az se igazán fenyegetett, „most elmondjam?”, ezt kérdezi), és én a Hitman helyett egy Casino Captive-ot játszottam. Már túl voltunk a Tüköry(i) utca robbantásán, „hitman”, aki azt csinálta, nekem nem kellett. De kaszinók előtt járok el minden nap, nekem azok se kellenek, a Hitman 4/1 állt, négyszeres pénz, a Casino Captive (jó eséllyel) 8/1, 10/1, hát persze, hogy őt pakoltam meg, fele pénzzel, mint a Hitmant kellett volna, én barom, reggel a szaklapban egyből a Hitman képét láttam, egy öklömnyi dinamit, az a kép, aligha bízza a véletlenre, ilyesmi az aláírás. És M. J. Kinane viszi, az ír champion, direkt átjön ezért a lovaglásért, múltkor is ő nyert a Hitmannel, szintén a szuper „B” kategóriában, és Rockstar Lady, akinek a neve előtt kilenc (!) győzelem áll, kilenc darab egyes, mind az E és az F kategóriákban, messze „lent” érte el a sikereit, tiszta megtévesztés, hogy egyáltalán indul, és a tulajék ráadásul azt mondják: „Rockstar Lady nem tartozik nekünk semmivel”, vagyis bőven a várhatók felett teljesített már. De erre én, a Tüköry u. miatt, meg mert én barom, hát én barom, kihagyom a Hitmant.

*

S hát, így kezdi mondatát egy tizenhetedik haver, s hát isten épp ezért mondta (na, ez nagyon intellektuális), tartozom én ennek a hapsinak.

Most érdekel akkor, mi történt veled ott, vagy nem érdekel.

*

Érdekel, érdekel, mondom a havernak, aki felhúzott a járdára (bár már magamtól is felszökkentem volna). Semmi se derül ki az elbeszéléséből.

Biztos piás volt ő is (vagy sem), de itt nem a pia számított. A park felől jöttél, mondja, beléptél, a zebránál járt a Trabi. Későn fékezett, mondom. Az lehet, mondja a homokfúvós haver, aki felhúzott akkor (jó vicc, „az lehet”, így aztán az egész – hát mi az egész, így mi), és fékezett, aztán már fékezett, „nem akart elütni” (még szép), de ahogy fékezett, a kocsi kormányozhatatlan lett. Nem, nem, így a homokfúvós haver, az a hapsi tök rosszul reflexolt. Ezt mondja. Mintha üldözőbe vett volna téged, arra nyomult, amerre menekültél. Ebből se emlékszem semmire. De, de! A végén vízszintesbe állt, igaz? Így van, mondja a homokfúvós haver. És megérintett? Meg, meg, elütött, de csak épp hogy.

Mondtam neki, így a homokfúvós haver, kell itt magának egy helyszínelés, zsaruk, mentők, minden? Látja, saját lábán megy be a kapun. Hála az égnek, mondta a hapsi, fejcsóválva elhajtott.

Most így látom kettőnket: saját lábamon megyek be a kapun, a Trabantban pedig egy fej csóválódik. Fújatok a homokfúvós havernak egy szódát a borára, rendelek neki még egy nagyfröccsöt, meg is volnánk.

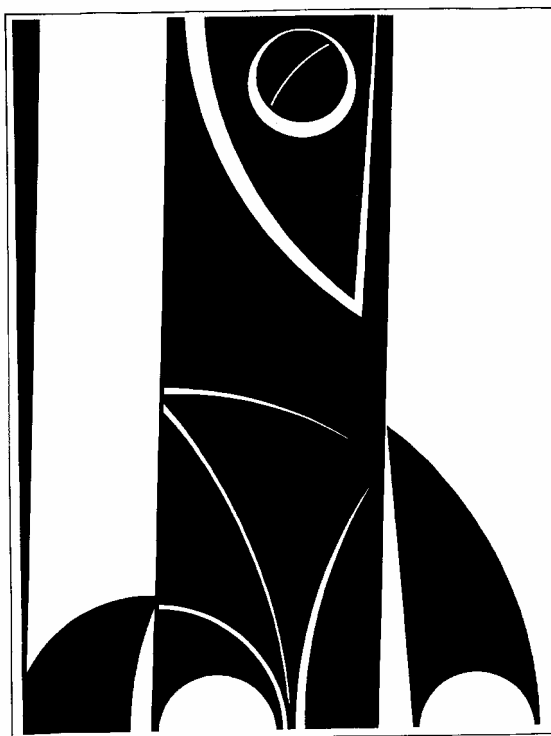

Szerencse, hogy nem volt nehezebb a táskám, mondom, de hát olyan boldog voltam a kézirattal, hogy nem lett volna szívem bármit melléje pakolni, így a bevásárlást – krumpli, egyebek – elmellőztem.

*

Bukás Hitman kihagyásával, mesélem hülyén nevetgélve (megint valaki mással álldogálunk a pultnál, hallgatóság is van), de akkora, mint egy divatos BUXI-DAXI, bukás az úttesten. De talpraálltál, mondja valaki, nem volt nagy az ütés, na. A *hit*. Nem viccelődünk olyan értelemben, hogy „nem volt nagy a te hited”.

Ősz jön, tél, kibírhatatlan összezártság (magammal, másokkal), nem tudok hová menekülni, mibe, kikhez. A lovak kifújtak, mondom nyakra-főre. Azt viszont, hogy „nincs hová”, nem mondom. Azt röstelltem. Tele lesz, ennyit mondok csak, emberi közelséggel az életem, hahaha, gitt-remény-szeretet. Nézegetjük majd a fotókat „az én Londonomról”, válogatunk, mi jó a könyvbe. De utcám filmje üres.

CLAUDIO MAGRIS

Michelstaedter és az „igazi életet” kereső közép-európai nagy generáció

Biagio Marin – ez az 1985-ben, kilencvennégy éves korában elhunyt rendkívüli tehetségű, de alapjában véve még mindig kevésbé ismert költő – egyik régi írásában felidézi találkozását Carlo Michelstaedterrel: a század elején történt, a goriziai gimnázium udvarán, a tízórás nagyszünetben. Az udvari csap előtt áll Michelstaedter, négy évvel idősebb és máris valódi mítosz az egész gimnáziumban, spanyolosan félrecsapott kalapja markáns, elragadó arcába húzva, lényén csábító zsenialitásával; majd invitálón int Marinnak, hogy igyék, de látva, mennyire meg van szeppenve az előtte álló fiú, hát ő iszik, aztán hátba veregeti és azt mondja neki kedves unszólással: most rajtad a sor, igyál.

Abban a pillanatban ez a friss vizet jóízűen kortyoló, de a sorára is készséggel várakozó Michelstaedter tökéletesen megtestesíti és kifejezi azt a legjobb értéket, amelyet egész gondolkodásával és életével követni fog: s ez nem más, mint a meggyőződés, más szóval „jelen életünk birtoklása”. Abban a pillanatban, a gimnázium udvarán ő meg van győződve magáról, teljesen önmaga, elégedett abban a jelenben, nem égeti a jövő pillanat várása. A szomszág nem kíváncsi meg vele azt, hogy már ivott, nem áldoztatja fel vele a pillanatot a türelmetlenség oltárán azért, hogy kielégítsen egy szükségletet. Néhány évvel később, 1910. októberében Michelstaedter – aki pedig elítélte az öngyilkosságot, mint a meggyőződés hiteltelenségét és hiányát – megöli magát egy pisztolylövéssel. Huszonhárom éves volt. Nem sokkal korábban fejezte be a Firenzei egyetemen szakdolgozatát *A meggyőződés és a retorika* címmel. Ez a szakdolgozat nem kerül megvédésre, nem szerez neki doktori titulust, mégis századunk még felfedezésre váró nagy könyvei közé fog tartozni. Michelstaedter 1887-ben születik Goriziában – az osztrák birodalom Nizzájában, ahogy éghajlata miatt nevezni szokták – olasz zsidó családból. A régi Osztrák–Magyar monarchia hanyatló időszakában születik, mégpedig a monarchiának azon a periferiáján, amely oly érzékenyen reagált a civilizációt uraló értékválásra. Nem csak Bécs, ahogyan Karl Kraus mondta, nem csak Budapest és Prága, hanem az egész birodalom, és különösen a határvidékek „a világvége meteorológiai állomásai” voltak, ahol érzékelni lehetett egy több évszázados rend összeomlását, s ahol ismételten el is játszották annak a végnek a főpróbáját, hogy legalább egy kicsivel eltolják valóságos történelmi színpadra vitelét. Musil *Cacaniájában* a Ferenc József ünnepségeket előkészítő bizottságban nekilátnak, hogy megkeressék azt a centrális értéket, azt az alapot, amelyen a civilizáció épülete nyugszik, de nem találják. S így rájönnek arra, hogy a világnak nincs alapja, hogy a valóság nem nyugszik semmin, hanem „a levegőben lóg”. Ez a kultúrától lecsupaszított élet hasonlít arra a gyűrűre, amit Musil egyik regényében Clarisse lehúz az ujjáról; valami, ami nincs, egy semmi, aminek csak a burka létezik. Musil regényében a szép Diotima mondja – és több joggal, mint maga is gyanítaná –, hogy „az igazi Ausztria az egész világ”, más szóval az a tökör, amelyben a legnyilvánvalóbban megmutatkozik a nyugati civilizáció nihilizmusa.

A válságot előkészítő eme nagy civilizáció fia, Michelstaedter dühödten reagál erre a civilizációra – mint néhány évvel azelőtt Weininger tette –, azért, hogy újra megtalálja benne az értéket. Annak a kornak a trieszti és giuliai nagy generációjához hasonlóan – Svevo, Slataper, Marin, bizonyos értelemben Saba nevét említhetjük, és a sor még folytatható lenne – Michelstaedter is hozzátartozik ahhoz a Duna-menti világhoz, de harcol is vele. Lelkes olasz hazafi, aki arról álmodik, hogy országa kiszabadul abból a kötelékből, amely politikailag fogva tartja, de kulturálisan mégis egyedülálló, megismételhetetlen jelentést vés belé. Miközben Giulia tartomány vezető értelmisége harcol, küzd a birodalom ellen, ugyanakkor az ellen a világ ellen harcol, amelyből az ő összetéveszthetetlen, egyedi arculatuk is született. De éppen ez a drámai ellentmondás teszi lehetővé, hogy megsejtsék és nagy intenzitással megéljék a kultúra tragédiáját, kibékíthetetlen ellentmondásait. Különben csak ez a lázadás fogja lehetővé tenni, hogy majd valóságosan és nem csak a szílamok szintjén újra felfedezhető legyen a Habsburg-világ a maga értékeivel együtt. Csak mert fiatalon lázadtam Ferenc József ellen – mondja majd Joseph Roth, a birodalom egyik legnosztalgikusabb megidézője –, lehet most jogom arra, hogy elsirassam. Tegyük még hozzá, hogy Michelstaedter zsidó családból származik, vagyis egy nemzetek fölötti kultúrából, amely szétszóródva a birodalom különböző pontjain, kifejezte a Habsburg birodalom lényegét, sokszínűségének egységét, miközben sokszor azonosult az olasz irredentizmus ügyével. Goriziában a zsidóság nevezetes kulturális hagyományokkal büszkélkedhetett: elég a nagy nyelvész, Graziadio Isaia Ascoli nevét megemlíteni.

Michelstaedterben egyik központi figuráját kell látnunk a Mitteleurópa agóniájának, ennek az alkonyatnak, amely egyben hajnalhasadás is. Nem véletlen, hogy az utóbbi években megsokszorozódtak a könyveiből készült kiadások és fordítások, a műveit értékelő kritikai munkák, sőt regények is születtek, melyek személyiségéből merítették kiindulópontjukat: így Giorgio Pressburger *La coscienza sensibile* és a saját regényem, *Un altro mare* címmel.

Szűkebb hazája más íróihoz hasonlóan – mint Slataper, Stuparich, Marin – Michelstaedter is szimbolikusan Bécsben tanul (ahol a matematika szakra iratkozik be), valamint Firenzében (ahol bölcsészetet tanul): szellemileg és kulturálisan ezeken a helyeken érzi otthon magát. Már a gimnáziumban kiváló felkészítést kapott. Küzd századunk démonaival, ő a gondolkodás Rimbaud-ja. Vaskos kötetet tesz ki levelezése, cikkei, filozófiai szövegei is vannak, mint a *Dialógus az üdvösségről*, továbbá versek is. Mégis az a mű, amely belőle korunk tragikumának megjövendőölőjét faragja, s amely jelentést ad többi írásának is, az *A meggyőződés és retorika*.

Ebben a szigorú és magasaróttú filozófiai poémában Michelstaedter lerántja a leplet a civilizáció fejlődéséről, amely megfosztja az egyént a meggyőződéstől, vagyis attól az erőtől, hogy saját jelenét, saját személyét teljességgel birtokolni tudja életében anélkül, hogy folyamatosan felélné a jelenét egy olyan eredményre való várakozásban, amely mindig csak később jön el, amely soha nincs itt. A meggyőződés – írja – saját életünk jelenének birtoklása; az a képesség, hogy megéljük a pillanatot, minden pillanatot: nem csak a különlegeseket és kiemelkedőeket; s mindezt anélkül, hogy feláldoznánk a pillanatot a jövőnek, anélkül, hogy megsemmisítenénk terveinkben és álmainkban, anélkül, hogy egyszerűen csak úgy tekintenénk rá, mint amit gyorsan el kell múlatni, hogy majd jöjjön utána egy másik pillanat. Az emberek csak „közben” élnek, arra várva, hogy majd csak eljön az élet, és közben felégetik az életet ebben a várakozásban, azt remélve, hogy „a kövek kenyérré változnak, hogy a víz pezsgővé változik, és minde-

nekelőtt azt remélve, hogy majd eljön az az óra, amikor többé már nem remélnek semmit”, idézi Michelstaedter egy gyönyörű venetói népdal szavait. Létezésünk során majd' mindig túl sok okunk van azt kívánni, hogy az a lehető leggyorsabban múljon el, hogy a jelen váljék gyorsan jövővé, hogy a holnap jöjjön minél hamarabb, mert szorongva várjuk az orvos diagnózisát, a nyaralás kezdetét, valamilyen cselekedetünk eredményét: és így folyik az életünk, de nem azért, hogy éljünk, hanem mert már éltünk, mert már halottak vagyunk. A mai kor felgyorsította a jelen szétrombolásának ezt a folyamatát. Egyre nagyobb sebességgel taszít minket a jövőbe, miközben a jelent felégeti tervekben és programokban, amelyek mindenfelől áradnak. A retorika viszont az élet megszervezésének hatalmas fogaskereke, melyet azok az emberek készítenek, akik képtelenek elviselni saját ürességüket. A Michelstaedter által felállított diagnózis tulajdonképpen arckép a veszendőbe menő életéről. S az élet azért megy veszendőbe, mert mindig van valami ok azt remélni, azt kívánni, hogy csak gyorsan múljon el: hogy múljon el az influenza, sikerüljön a vizsga, legyünk túl az esküvőn vagy tegyünk pontot a válságra, fejezzünk be egy munkát, legyen már vakáció, mondjon már valamit az orvos.

A létezés, amely híján van egy biztos alapnak, egy olyan centrális értéknek, amely értelmet tud adni a pillanatnak és a pillanatok folyásának, végeredményben nem más, mint pusztá elmúlás, folytonos nem-lét, homályos menekülés; a lefelé gördülő súlyos kő egyre gyorsuló zuhanása, amelynek megállás nélkül kell zuhannia, míg le nem jut – mondja *A meggyőződés és retorika* elején –, mert különben nem lenne súlyos kő többé, elvesztené identitását: „élete tulajdonképpen életének ez a hiánya”. Michelstaedter főművében a létezés mint ellentmondás mutatkozik meg, mint halálos betegség, önmagunk negációja. Elni annyit tesz: akarni, illetve üldözni valamit; szétrombolni a jelet ezért a jövőért, hajszozni az életet, vagyis nem birtokolni azt, másfelől pedig elveszíteni az életet, amikor azt véglegesen elérjük, vagyis a halálban. Michelstaedter észleli az univerzumnak ezt a deficitjét, amely életünk során belénk ivódik; „ezt a süket és folytonos fájdalmat”, amely „ott szivárog minden dolog mélyén”, Érzékeli a gyöttrő aggodalmat, amely arra viszi az embereket, hogy úgy tegyenek, mintha a véges dolgok elől menekülnének, holott valójában a halál elől menekülnek.

Meggyőződés annyit tesz: teljesen felvenni, magunkra vállalni a valóságot. A meggyőződéssel bíró ember számára „minden dolgok süket és vak fájdalom beszédes szó és távoli látvány lesz, mert azt a fájdalmat ő már személyesen magára vette... Miközben saját fájdalmának hangján szól, az embereknek, akik őt hallgatják, önnön távoli fájdalomukról fog szólni... Az embernek a meggyőződés útján... nincsenek bizonytalanságai, fáradalmai, nem mondom, hogy sohasem fél a fájdalomtól, mindenesetre személyesen magára vette becsülettel. A fájdalmat éli minden pillanatban.”

A megsebzett élet nyomorúsága abban áll, hogy megadjuk magunkat neki, s egyúttal megpróbálunk elmenekülni előle vagy jelentőséggel felruházni, az, hogy magával ragad minket „ami hiányzik, csak azért, mert hiányzik”. Ezzel szemben Michelstaedter a távoli dolgok perspektíváját állítja elénk, azt a képességet, hogy észrevegyük őket a közelség látszatában. Tagadni akarja azt a „közeli látványt”, melyet Arisztotelész vitt diadalra Platónnal szemben. De Michelstaedter szerint már Platónnal, vagyis a nyugati civilizáció kezdetén megkezdődik a meggyőződés feladása, mert Platón az Állam létrehozása érdekli, vagyis azoknak az embereknek a sajátos képessége, akik azt megteremtik. Tehát nem csak a tudáshoz fordul – miként Szókratész teszi a maga bölcses-

ségében mint az élet és a gondolkodás elválasztatlan egységében, ahol minden pillanatot áthat egy abszolút érték –, hanem a tudás megszervezését, más szóval a „retorikát” is tekinti.

Az abszolút integritás megvan még Parmenidésznél: számára a lét – van és nem lehet átadni a semminek. A meggyőződés másik példája Krisztus, aki arra int minket, hogy ne hagyjuk megzavarni szívünk nyugalmát, és látva az élet gondjait, ne adjuk át magunkat az aggodalmaskodásnak. Hasonló példa lehet Beethoven vagy éppen Pergolesi, aki a halálos ágyán komponálja a *Stabat Mater*-t, amikor már nem fél a jövőtől és nem is vár tőle semmit, halálfélelem nélkül, az agónia elmúlását sem siettetve, teljesen megvalósulva érzi magát annak az alkotásnak a jelenében, boldogan, hogy tesz, és nem vágyódva az után, amit már megtett. Ha a krízis már a nyugati gondolkodás hajnalán elkezdődik, akkor a modern kor, amely elválasztja a munkát és a kétértelmű munkást, annál erősebben ágál a meggyőződés ellen. Ily módon Michelstaedter gondolkodása, már csak Parmenidészszel való rokonságában is, egyike a nihilizmus nagy diagnózisainak.

Miként Weininger művei, úgy Michelstaedter művei is választ jelentenek arra, hogy megbarátkozzunk a közeli dolgokkal. *A meggyőződés és retorika* abban a századvégi kultúrában születik, amely jelzi a létezés hanyatlását, és visszhangozza Oblomov kérdését, aki miután felpanaszolta, hogy az élet csupa nyűg és baj a számára, azt kérdi magától: „no és mikor élünk?” Michelstaedter mesterei között kell megemlítenünk a modern nihilizmus talán legnagyobb poétáját, Ibsent, aki behatóan fürkészte az életbe befészkelődött halált, továbbá kutatta az élet úgymond „megalomániáját”, amely felvilágot az egyén előtt egy délibábot, a személyiség tökéletes és teljes megvalósulásának délibábját, de egyidejűleg megnyirbálja az ember vágyait és fojtogatja őt, megakadályozza, hogy rátaláljon önmaga harmonikus kiteljesedésére és ráveszi, hogy bűnösnek érezze magát, ha végül is nem sikerül neki. Ez a generáció, a Mitteleurópa írói, mélyen konfrontálódik azzal az európai kultúrával, amely a „Kultur” korszakos krízisét éli és fejezi ki. Arról a krízisről van szó, amely feltárja az áthidalhatatlan szakadékot az élet és az élet bemutatása, vagyis a kultúra, a művészetek, a tudomány, a filozófia között. Ezekben az években veti papírra az Ibsennel kora ifjúságától foglalkozó Lukács György *A lélek és a formák* (1911) című írását. Ez a tanulmány a létezés és a jelentés, az élet és az élet, az élet és jelentése közti hasadás nagy metaforája, amelyben Lukács elméletbe önti a különbséget a hétköznapi szürke banalitásaival melegekedett emberek és azok között – magát is közéjük számítva –, akik arra hivatottak, hogy formát és megjelenítést adjanak az életnek, akiknek nincs semmijük, amiért nosztalgiát érezzenek. Az említett krízis rendkívüli kultúrát hoz létre, noha egyben a kultúra krízise is, s ennek neuralgikus pontja Budapest. Gondoljunk a „Vasárnapi körre”, amely 1915-ben Balázs Béla lakásán alakul meg. Azokon az összejöveteleken a barátok – köztük például Hauser és Mannheim – azt a kérdést feszegetik, vajon „milyen lehetőségei vannak a tényleges életnek”, vagyis a jelentéssel megtöltött életnek. Az igazi élet ilyen való keresése abból ered, hogy tudatosult bennük: a történelmi kor „a valóság meggyengülésének” kora, az instabilitásé, amely közvetlenül elárasztja a létezést. A valóság meggyengültnek, erőtlennek, kétségesnek, felfüggesztettnek látszik egyfajta növekvő bizonytalanságban, amely a talajvesztettséghez közelít. De paradox módon az „igazi élet” effajta keresése maga is hozzájárul a meggyengüléshez, mert jelentésigényével még inkább felszínre hozza a hétköznapi valóság jelentésnélküliségét, és miközben bevádolja ürességét, mégjobban szétmorzsolja.

A lényeg, a meggyőződés utáni vágy tragikus módon veszélybe sodorja a tökéletlen és saját tökéletlenségétől szenvedő életet. Nem véletlen, hogy ezeket az éveket filozofikus-szентimentális öngyilkosságok szelik át. Egyebek között öngyilkos lesz Weininger, valamint Lukács kedvese, Irma Seidler, Anna Pulitzer, Scipio Slataper Gioettája, akinek halála Slataper *Il mio Carso* című regényét ihleti, egyike azon számosaknak, akik jól példázzák ezeknek az éveknél a halálból születő irodalmát, mert hogy értelmet találjon az életnek, meg kell szabadítania az élettől is. Meghal Michelstaedter kedvese, Nadia és maga Michelstaedter is, noha ő elítélte az öngyilkosságban a megélt élet hiteltelen és lázas mániáját. Az öngyilkosok csapata azoknak a csapata, akik nem tudnak az érték igénye nélkül élni egy olyan objektív világban, amely azt tagadja, s mivel képtelenek egy üres valóságban élni, inkább megtagadják magukat tőle. Ezt csak az éli túl, aki belekapaszkodik valamiféle ironikus bölcsességbe, aki kikerüli a szükséglet Szkülláját és Kharübdiszét, azt, hogy lehetetlen megélni az igazi életet, mégpedig úgy, hogy elmeséli, jobban mondva utal, céloz a tragédia effajta kijátszására, megkerülésére.

Michelstaedter nem tudja megkerülni a tragédiát. Tudatában volt, hogy az azonnaliság és a negatívítás nyomora közepette kergeti a meggyőződést, miközben ő maga „meggyőződés nélkülivé” vált, vagy az maradt. Azt vallotta, hogy ismeri az abszolútumot. De ez alatt a tizenhét év alatt, melyeket Gorizia utcáin töltött – s ezek az utcák egyik vázlatában hasonlóvá váltak Munch képéhez –, Michelstaedter tele volt energiával és vitalitással, legfeljebb erőinek fölöslege fenyegette, olyannyira, hogy – mintha csak előre látta volna saját végét –, le is jegyezte ezt a görög szentenciát: „A lámpa kihuny, ha nincs benne olaj, én kihunytam, mert túlsordult bennem a bőség”.

Az energiától el akart jutni az „argia”-hoz, a békéhez, ahogyan szeretett eljátszani menyasszonyának, Argia Cassininak a nevével. Ő az utolsó versek Seniója, szíve mélyének barátja, akivel a végtelen tenger békéjéről álmodott; de ez a béke nem a kikötő biztonságát jelenti, ahová a vihartól való félelmünkben menekülünk, hanem maga a nyílt tenger háborgása, annak a hazája, aki elfogadja a pillanatot, az örökkévalóságot, amelyben minden van és semmi sem ismeri alkonyatot. Az istriai tengeren Argia és más barátai társaságában Michelstaedter megismerte az örömet és a boldogságot, de verseiben a tenger úgy jelenik meg, mint a semmi felülete, a halál csábítása és hívása, annak a gyötrődésnek az elfeledése, hogy minden pillanatban a meghalástól törbe ejtett életet élünk.

Michelstaedter kételkedett abban a képességében, hogy meggyőző tud lenni, de elutasította, hogy elsáncolja magát a retorikában. Ez utóbbi az ő felfogásában nem más, mint a kultúra hatalmas fogaskereke, a tudás és a vélemény megszervezése, amellyel a meggyőződésre képtelen embereknek sikerül becsapni önmagukat, sikerül eltorlaszolniuk azt a megsemmisítő tudatot, hogy hiányzik belőlük az élet és az érték, amellyel el tudják érni, hogy ne kelljen szembenézni saját ürességükkel. A retorika egy hatalmas kínai fal, emögé bújunk el, hogy ne lássuk saját semmi voltunkat, s hogy ne ragadjon magával a szédülés. Azok az oldalak, ahol Michelstaedter a retorikáról ír, leleplező arcképet tartanak elénk. S ez az arckép éppen napjainkban mutatkozik meg erőteljes igazságában, mert a retorika mértéktelenül elterjedt, általános mozgósítássá vált, amely az életet folyamatosan az életről szóló kerekasztallá alakítja át, illesztékek tökéletes mechanizmusává, amely nem enged teret sem a meggyőződésnek, sem hiánya tudatosulásának.

Ma talán Michelstaedter a legkifinomultabb és leghűségesebb megfestője valóságunknak, jobban mondva valóság-hiányunknak. De Michelstaedter talán nem tudta

megérteni, hogy azokon a kategóriákon kívül, mint meggyőződés, nem-meggyőződés és retorika, van egy negyedik kategória is: a retorika meggyőződése. S ez olyan emberé, aki a kulturális és szociális szervezet fuldoklása közepette nem menekül, hanem követi saját *daimon*-át, mert hivatása nem az érték, hanem a semmi darálása. A meggyőződésnek ez a perverz figurája azt találja meg a retorikában, amit Michelstaedter Szókratészban vagy az istriai tengerben talált. A meggyőződés, az élet teljessége: valami másnak a szeretete, ami több mint az élet, és csak a szünetben, a megszakításban villan fel, amikor a mechanizmusok fel vannak függesztve, amikor a kormány és a világ szabadságra ment – a kiürülés, az üresség, a hiány szó szoros értelmében –, és csak a nyár vakító, tűző fénye létezik. Persze a meggyőződés veszélyes módon ellentettjévé válhat az utópiának, a reménynek, a haladásnak. Michelstaedter az igazi élet igényével élt, de azt nem tudta a magáénak. Tudta, hogy nem birtokolja az igazi életet, de nem csapta be magát a retorikával, nem áltatta magát azzal, hogy a munka és a kultúra apparátusa meg tudja őt védeni attól a hiánytól. Miközben dühödten kapaszkodott abba a filozófiai rögeszmébe, képtelen volt rá, hogy alázatosan és ironikusan elfogadja a tökéletesség lehetetlenségét. *Un altro mare* (Másik tenger) című regényemben, amelyet Barna Imre fordított le magyarra, egy olyan ember hajótörésének történetét meséltem el – mint amilyen az én főhősöm, Enrico Mreule, Michelstaedter atyai jóbarátja –, aki arra tart igényt, hogy a maga abszolút voltában élje meg a meggyőződést, egy teljes és kizárólag hiteles életet, más szóval arra tart igényt, hogy ne a relatív emberi létállapotban éljen, hanem az abszolútumban. Michelstaedter megmutat neki egy abszolútumot, amit az sosem fog tudni elérni, de ami nélkül nem fog tudni igazán élni. Carlo fenti megnyilatkozása gazdagabbá teszi Enrico életét, ugyanakkor el is szegényíti; olyan, mint egy villám, amelyik belecsap egy fába és porrá égeti, kiszáradtá és élettelené teszi; vagy olyan, mint egy túl erős fény, amely megvakít. Enrico el akarja érni a meggyőződést, lehánt az életről mindent, amit feleslegesnek vél benne. És ebben a csonkításban van valami romboló hitelesség. De az által, hogy minden lényegtelennek látszótól kiüresítette az életet, végül ez a lényegre redukált élet véstesen hasonlítani kezd az ürességre, s így Enrico élete is odajut, hogy kiszárad és elfonnyad a túlzott érzékenység miatt, amelyet durván és kíméletlenül elfojt. Michelstaedter nem tudja megérteni, hogy lehet meggyőződésesnek lenni nem csak Parmenidész-ként vagy Krisztusként, hanem Sterne-ként is. Egyszer a barátja házában járt, és hangosan olvasta azt a versét, amelyben arról van szó, hogy mindannyian életünk fonálával tulajdonképpen halálunkat szőjük. Barátja húga – hetven évvel később ő mesélte el nekem ezt az epizódot –, mindkettőjüknél fiatalabb, szinte még gyereklány és gyerekesen szerelmes bátyjának elragadó barátjába, nem érti a verssorokat és kéri, hogy magyarázza meg neki őket. „Még nem tudom neked megmagyarázni ezeket a sorokat, válaszol komolyan és türelmesen Michelstaedter, túl kicsi vagy”. „És amikor majd nagy leszek, folytatja bizalommal a kislány, akkor majd megmagyarázod?” – „Nem.” – „És miért?” – kérdi a kislány meglepetten és megbántottan. „Mert már nem leszek.”

A fordítás ÖRDÖGH ÉVA munkája

VERESS MIKLÓS

Kép-nap-tár-kép

Naiv rajzolatokra, melyekből a Poéta
egész évnvi életében rádöbbenhet saját
naivitására. Kölcsönkapott és visszakért
képzetek leképezésére.

I.

HAVAK-HAVA-HAVAM

*Újesztendő született
Krisztus urunk havában:
Mária boldogan nevet –
nincs már olyan magában.
Jézus visszamosolyog,
bégetnek a bárányok,
pávállnak a pásztorok
és pisilni kis dolog:
olyan távol ez a jászol,
mint egy bolygó, mivel játszol,
s onnét visszanevetünk,
dícsérve a Teremtőt:*

*Adjon, ha tud, minekünk
betlehemnyi esztendőt.
Nem kétezret: csak annyit,
mit az Árnya kikonyít:
Mindenségéből falatnyit,
örömből is valamit.*

*1999-ben:
én is azért dideregtem.
Kivacogtam néhány fogam:
éljenek azok boldogan,
kik gajdosak esztendőnkben,*

*merthogy barmuk és tömjénük,
ököl-kardban víg reményük
holtunkiglan akad bőven.*

*Mária, József, Jézus – Pásztor:
hogya már emberré fázol,
kinek jászlát is más adta,
akkor aztán vess magadra:
és ne vess, ne vess halálíg
mint ki eonokkal játszik.*

II.

VÍZOLTÓK FERTÁLYA

*A hátunkat körmök szántják,
mégis víg az ének.
Most vetik a cigánykártyát –
el: a szerencsénket.*

*Szakácsiban,
Somogyjádón:
Schemmi Áron,
Senky Áron
rikoltoz a trombitákon.*

*Vízkeresztől Húshagyóig
rozsdáll koronája:
poklunkiglan kurválkodik
Farsang Királynéja.*

*(Haj, Vitézek,
haj, Dorottya/!
Vége dalnak:
süket falnak)
egy rottyintás meg se kottyán!*

Üres pohár meg a tál:
új évezred fölviláglik.
Bumbujpulum itt zabál,
és büszkürül mindhalálig.

Átlát rajta minden szita,
mert lelkestül parazita,
neked esik körmöstől,
fölfal szőrös-bőröstől:
mikor megtelik a zsák –
vakargatja a hasát.

Kikiriki: ez a farsang,
kár hogy életed elharsant:
meg lesz ez is oldva, kérem,
oldó-toldó vásártéren:
mert a Bábos – alig koszhadt –
ujjain az űrbe lóghatsz.

Kiskirályfi,
kiskirálylány:
kukoréku,
kikériki,
zeng a tűzkakas gigáján!

III.

VICCIUM SÍRKOLÓZUM

Türög, fogy a Lét ürelme,
mintha csontig hegedűlne.

Daj, dal: dana-dana-haj.

Bimbózik a lányok melle,
akárha tűz kirügyelne.

Haj, haj: haja-haja-dal.

*Elbukfencel hógörgeteg,
kisöpri a cirkuszeret:*

Fújja- fújja-dúl-ha-fúj.

*Hinta röpt, mint a semmi:
hullunk fűbe hemperegni.*

Huj-ha-huj-ha-hull-ha-hull.

*Hintalónak hull a szőre,
nem vágthatat dombtetőre.*

Halál elől hova bújj?

*Még a bőrét is kicserzik:
ami maradt: enyvvé főzik.*

*A boltosnak ott a pult:
nála inasnak tanulj.*

*Nincsen tüzed, hogy havad van:
térdig jársz a parazsakban.*

*Nincs a nincs, de van a van:
haja-daja-dan-han-dan.*

IV.

VÁSÁRHÓNAP

*Sántikálva a vásárról
hazatér a megvásált ló.
Szemükből öröm szivárog,
összesúgnak kiscigányok:
hejába devlázik anyjuk –
táltost hozott a nagyapjuk.*

*Egy forintért,
két garasért,
ki adná egy likas fogért.
Nyihaha, nyihaha,
táncoljon a kaptafa.*

*Összenéz ló meg a gazda,
szép eget hívnak tavaszra.
Indulnak, ha átok múlik –
óperenciákon túlig.
Kér az egyik jó abrakot,
másik – csillagul: ablakot.*

*Egy garasért,
két forintért.
Hóhér kondítja a kondért:
Bruhaha, bruhaha:
ugasson meg kutya.*

V.

SZILÁNK-KÉP-ZET

*Kaleidoszkóp a május:
lányokon üvegkaláris,
borosüveg nyárfa hegyén,
pümkösdölés át hét megyén,
ostor pattog, recepice,
hibádzik vízből egy itze,
ezért megy a jánosbácsi
egy repülőt lekaszálni,
meg az egyszeregykirályfi
bírólányát megtalálni.
Leszegve a bika szarva,
kereng fölötte a karvaly,
szét is rázza ezt a képet;
karma közt a mindenséget.*

*Piros bor fölön az üvegben,
harangszóra szertefröccsen:
cirkuszosok elvonulnak,
csak cseresznyék sátorulnak,
csak a meggyek bíborulnak,
mire megjön az új hónap,
szilánkokból összerázza
mozaikját kertre, házra
az a Nagy Kéz: utam nyitja,
és nyomaim elsimítja.*

*Ennyi, ennyi, ennyi, ennyi:
megfulladok lélegezni.*

VI.

ÖZÖN-TÜZEN-VÍZ

*Júniusol nagy varázsló:
Esőöntő Szent Medárd.
Ugorj tüzet Szentivánkor,
mert szerelem sose árt.
Koldusként is takarózzunk
Isten tiszta egével,
amíg fölépül a házunk
csillagfényből ezéjjel.*

*Széna, szalma, lucerna:
álmot foldoz a cérna.
Tüzet hogyha elver zápor,
sárba pottyansz Szentivánkor.*

*Hajaja:
csuppa fekete a szeplőd,
vörösszőrű a szeretőd.
Ha se szeplőd, se szeretőd,
fogd be akkor a kereplőd.
Jajaja.*

VII.

*Mikor arcod egy szembe is épp belefér.
Nászdalokat sikongat egy báli denevér.
Estelig avatás,
hajnalig aratás –
csak a rigmus bírja a rímeket így,
pajtás.*

*Nem kell mindjárt házasodni,
hogya meg kellett fogdosni:
a tücsökszó: prütty-prütty-prütty,
utána meg – rigófütty.*

*Hogya meg hagyta fogdosni,
minek mindjárt házasodni:
a prücsökszó: priccs-priccs-priccs,
ágyra rá se hederíts.*

*Mikor a szemed egy archa is belefér,
nem is adnál ilyen nyarat oda teledért.
Estig csak a haj,
hajnalig csak az est,
meglásd:
előbb hullámtaraj,
aztán csak vízmoraj,
ez ám a mély, mély, mély
nappali éj:
bokádig, térdedig, tőködíg, melledig, nyakadig –
egekig ér
immár
a hínár.*

*Merthogy az arcod egy Szembe is belefér,
merthogy a szemed Egy archa bele se fér.*

*Szirénázik
a fehér házig
villámok közt
egy fölriasztott denevér.*

VIII.

HULLAJTÓ

*Hajlik szalonna a nyárson,
augusztusok éjele bársony;
nagy kertjében alma, körte:
csillagzáró hull a földre.
Ilyeskor meglátni lentről:
hold sarlóján aki fent ül,
s amíg tücsökzene perceg,
számlálja a zengő percet.*

*Még félperc is száz óra:
égbe hullunk akkorra.
Rőtre lobban a határ,
szőlőskertbe róka jár.
Lompos farka egész éjjel
bolondozik seregéllyel:
az lopkodott, ez tiport,
nem iszunk jövőre bort.*

IX.

ELKÖHÖGŐ

*Elzáportak napjai
a nyári viharok:
lehet hazahordani
konyhába a gallyat.*

*Kavicsúton döcögni,
nem ördögszekéren:
véres tüdőt köhögni,
csorduljon tenyérben.*

*Csak annak van, ami nincs,
kinek párkák fonnak:
tizet ugrik a kavics,
de egy mélye van csak.*

*Őszi Tisza partjain
itt és túl ki ballag?
Ahány követ elhajint,
annyi volt a csillag.*

X.

ELTÉVEDŐ

*Valaki mindig jön,
valaki mindig úton van,
valaki mindig zörget.
Nyiss ajtót rögtön,
vagy zárd be nyomban,
árnyad is beköszönhet.*

*Jaj, sirass el édesanyám,
úgy, ahogy magad siratnád,
úgy sirass el édesanyám,
mintha te volnál halva.*

*Valaki mindig jött,
valaki mindig úton volt,
valaki mindig zörgött:
egy ablak kilengett,
s arcot is kigondolt
mint önmagának-tükröt.*

*Ez csak még október, édesanyám,
halálod ne sirasd el,
majd csak tavasszal halsz meg,
majd csak mennyből siratsz el,
mindegy, hogy őszben, télen,
de ne tavasszal engem.*

*Mikor valaki megjön,
aki még éppen úton van,
s valahogy be se zörget.*

XI.

MESE-SZUNNYADTATÓS

*Ez a nagyapák ideje,
az a nagyanyák ideje:
vállukon a kisdéd feje,
melegíti a csontjaik.*

*Ez a gyerekek ideje,
hiszen a mesék ideje,
ez csak azoknak ideje,
akiket Isten álmodik.*

*Tente-tente-tente:
a föntnek ez a lente.*

*A múltnak fölporzik hava,
pedig még hó sincs akkora
befödni nyomod, ahol a
jövődet elködöltetik.*

*Mint novemberi holtakat,
szembéjünk alá hunytakat,
úgy őrzik benned voltukat
elporhósult szerelmeid.*

*Szánsuhanások szárnya
suhogtat éjszakának.*

XII.

SZÜLET-ÖLÉS

*Előbb disznóöletés,
csak aztán jön születés:
hurka, kalbász, szalonna
a kisdédnek jó volna.*

*Heródes ha megkésik,
nincs kés rája újévig.
fölvisít az életért,
mint ki mennyből hazatért.*

*Csüng, cseng, csing:
hang csönddé kering.*

*Fejet csóvál atyja fön, n,
csóvál fejet lenn József:
ennek amaz nem köszön,
legföljebb a Szentlélek.*

*Csak az embernek fia
ki most örvend, te látod.
Ha nem szenved Mária,
sohasem lesz Húsvétod!*

*Csing, csüng, cseng
havas égből csend.*

*Akkor vagy itt fent,
ha ott éltél lent.*

SZEPESI ATTILA

Liget és vadon

Az erdőnek nincs festészete. Azok a képek, melyek ábrázolni kívánják, csak közelítések. Grünewald isenheimi oltára a két agg remetével, Siskin nyíresei és erdőmélyi tisztásai, Paál László fák szegélyezte ösvényei, Nagy István fekete fenyvesei, Max Ernst félálomi vásznai. Valamiképp mind kívülről mutatják be a lombok és gyökerek szövevényét, az indákkal átszőtt tenyészetet, s mivel kívülről, nem benső világot ábrázolnak, hanem felületet. Ligetet és vízpartot, ahol az erdő felszakadozik, fény járja át. Háttérben zöld kulissza a fák tömege, tulajdonképpen eltakarja azt, amit ki kéne tárnia, s így valóban „nem látni a fától az erdőt”, ahogy a szólás tartja.

Caspar David Friedrichet olykor megkísérti a vadon mélye, de jelképekbe bonyolódik, humanizál. Alakok ködbe burkolózó sziluettjeit festi a lombok sűrű háttere elé, holdfény öntözte romokat, felnyúló gyökereket, melyek emberi végtagok táncjátékára emlékeztetnek, így átvitt értelmek hordozói, miként Czóbel Minka versében: „Más gyökerekből emberfejek lógnak / Eltorzult arcuk / sápadt ajkuk / hánykolódik, nyöszörög. / Egyik a körülte növvő fűszálakat rágja le, / másiknak keze van, / ha dongó, ha légy, ha erdei pille / mellette elröpül, / csapdos utána.”

A német Franz Marc a mesei képzelet és a színgeometria nyelvére fordítja le a vadon kuszaságát, azt a világot, amelyből épp a képzelet tere és a geometria rendező elve hiányzik. Impozáns képein – *Őzgidák az erdőben*, *Sárga madár* – álomi tartományokba emeli át a zöld kulisszák benső terét, a tekintet napsugarával világítja meg azt a mélybarna infernót, amely a sűrűséget átítatja. Szemlélete a „finánc” Rousseau-éval rokon, a naiv francia éjszakai ágbogaival és indavarázslataival, csak épp annak infantilizmusa és sutaságai nélkül.

Az igazi vadonerdőben alig akad látnivaló, s ami esetleg mégis, arra nincsen rálátás. Hiányzik a tér, mely értelmezné és fényudvarába vonná a jelenségeket. Minden csupa kuszaság, indák fonadéka, fojtó avarillat, bomlásból születő növényi élet, rovarhemzseges. Félhomály, amit csak ritkán és véletlenszerűen jár át a napfény, ha sikerül áttörnie a lombokon. Az itt folyamatosan múló és fakadó élet nem az emberi méretek világában nyilvánul meg, hanem a szaruhártya számára követhetetlenül, mikroszkópi méretekben és észrevétlen lassan, valamiképp a vadon sötét alvilágában.

Egy élménybeszámolójában Balogh János természetbúvárunk arról ír, milyen üres és lehangoló egy igazi vadon mélye. Épp attól üres, hogy túltelített. Az élet igazi tere a liget, a vízpart, a sűrű erdőben órákig elbolyonghatsz anél-

kül, hogy látnál valamit. Hangokat hallani messziről, melyek összemosódnak egységes vadon-muzsikává: csápok, szárnyak, ütköző lombok, pendülő gyöke-
rek és szélzúgás együttesévé. Zöld tengerzúgássá, aminek egyes mozzanatai alig
felfejthetőek. Az ember tovaigyekszik, nincs kedve megállni, látni nem lát
a szemét közletről eltakaró kuszaságtól, benn van az erdő mélyén, ám szinte ke-
resi az erdőt, valójában mintha nem lenne ott, lépésről lépésre vergődik to-
vább, át az iszalagok rengetegén, valahová oda akarna érni, ám az az imaginá-
rius hely a bolondját járatja vele, újra és újra eltávolodik, csalogatja maga után.
Ahogy a spanyol Ortega írja egy szép tanulmányában – *Don Quijote nyomá-
ban*: „Az erdő mindig arrább van egy kicsit, mint mi. Ha épp a nyomába ere-
dünk, felkel, arrább megy, és csak az űrt érezzük, melyet maga után hagyott.
Az antikok, akik érzéseik árnyát élő, testi formákba vetítették ki, menekülő
nimfákkal népesítették be az erdőt. Nincs ennél pontosabb és kifejezőbb.
A tisztás felett megrezdül a levegő, s valójában úgy érezzük, hogy egy száguldó
meztelen test szele az... Ami az erdőből közvetlenül nyilvánul meg előttünk,
csak ürügy arra, ami belőle rejtett és távoli...”

Egy kései, 1889-ből datált olajfestményen Van Gogh megkísérli a lehetet-
lent. Egészen „belülről” fest meg egy erdőt. A kép csöppet sem előzmények
nélküli a munkásságában: egy-egy különálló, szinte a domboldalon táncot járó
fa vagy bokorcsoport gyakran tölti be kései műveit. Sokszor nem is teljes fa
vagy bokor, csupán annak a képre szinte rásúlyosodó fragmentuma. A festő
érintésközelből mutatja be a zöld tenyészetet. Olykor csak egy fűcsomót,
íriszcsoportot, virágzó cseresznyeágot, elmálló facsonkot. Mintha a növényi
léthez közelítene. Kinagyít egy-egy töredéket, testét átjárja az indák és lombok
sűrű, zöld vére, a fakéreg alatti nedvkeringés. Személyes sorsaként éli meg
a növényekét, mint egy újkori Philemon, aki – Ovidius antik legendájának
hőse – lombokká és ágakká változik.

Ezeknek a képeknek még van némi fogyatkozó terük. Mögöttük felfénylik
egy felhő foszlánya, távoli hegy íve, előterükben egy pillangó csapong. A tarka
vegetáció a pillanatban él, nincsen semmi „históriai vonatkozása”, csak épp
születik, kiteljesül és elmúlik. Még nem a sűrű vadon alvilága, nem a ligetek
mögötti sötét kuszaság, ahová csak messziről és szűrten érkezik Ravel madár-
füttyből, hullámcsobogásból és szélzúgásból font „természet-muzsikája”. Itt
még minden növény egyedi életet él: külön sorsot, szinte elmondható történe-
tet, virágzást és lobogást, szenvedést, halált. Meséje van, vagy lehetne. Kiszakad
a közös sorsból és oda visszatér. Nem úgy, mint a Cézanne megfestette fák és
virágok, melyeknek „históriai előélete” van, ahogy arról festőjük egy levelében
beszámol: ő a tájakat „rétegesen” festi meg, egyszerre ábrázol történeti teret és
időt. Először a hegyek és rétek „őskori vázát” veti a vászonra, szerkezetüket,
aztán – újabb és újabb rétegekkel eltakarva a korábbiakat – közelít a jelen idő-
höz: a tengerek korától a vulkánok idején át a növényi vegetációhoz, ami egy

halvány, burjánzó lehelet a képek felületén. Külön élete egyik növényének sincsen, csak közös sorsa.

Van Gogh említett festményének alaptónusa a feketébe hajló haragoszöld. Avarillatú félhomály, mozdulatlanság. Tér nincsen, csak a tér emléke, ahogy a derengő törzsek kivehetők a sötétben. Mindegy, hogy odakint nappal van-e vagy éjszaka. A színek kiégnek és elizzanak ebben a nyirkos alvilágban. A növény, a fa itt tömegben tenyészik. Lemállik róluk korábbi külön életük, ami tér megvilágította pillanat volt, szinte emberi sors. Ebben az örök homályban a fák előbb eleven, madárszárnymozgást idéző lombjukat veszítik el, aztán lefoszlanak kígyószerű ágaik, levedlik pikkelyes kérgüket. Végül csak a törzsük marad, amiről nem tudható, mikor lobban ki belőle az élet szikrája, mikor esik szét rögökké, amikből aztán új élet fakad.

A színek alig különülnek el, már-már monochrom felületet adnak, ami a zöld, a fekete meg a mélybarna keveréke. Mintha a tenger mélyét idéznék, vagy az éjszakát, amiről Walter Otto így ír: „A közelség eltűnt, s vele a távolság is. Egyszerre van minden távol és közel, szorosan mellettünk, mégis titokzatos messzeségben. A tér elvesztette méreteit. Valami susog, valami csendül, s nem tudni, hol és mi. Az érzések is furcsán bizonytalanok. A legkedvesebb meghittségbe valami riasztó vegyül, s a megborzongató vonz és csábít. Nincs különbség eleven és élettelen között, minden egyszerre lelkes és lélektelen, éber és álomba merült.”

Ez a sűrű bizonytalanság egyszerre az éjszaka és a vadon. Az erdő mélye, a maga rejtelmes hangjaival és rothadásillatú vegetációjával. A hermészi éjszaka, lélektelen szirtjeivel, bukkanóival, tapogató csápjaival és borzongató sejtelmeivel.

Van Gogh festménye a szó művészi értelmében kudarc. Reprodukálni nem is szokták, csak összegyűjtött műveinek kötete tartalmazza. Valójában nem látványt rögzít, hanem „igazságot”, s mivel ennek többnek illenék lennie önmagánál, csak kevesebb lehet. Valódi tere, mélysége nincsen, mert a mélység viszonyítás valamihez, ami itt hiányzik. Csak közeg, vigasztalan köd, melyben minden összemosódik, a sors alatti kuszaságban elvész.

PETŐCZ ANDRÁS

Orlando keresése

*A busznál még láttam leszállni.
Itt ment el a házunk előtt,
aztán befordult a sarkon.
Igen, ott, az étterem mellett fordult be jobbra.*

*Nem, nem volt a fején kendő,
városi asszonyok ilyet csak ritkán.
Ma már alig-alig.
Bár hideg szél járja, mindenütt.*

*Magának ahhoz semmi köze.
Hogy barátja van? Aztán?
Nem a középkorban élünk, és
ő sem tér oda vissza.*

*Igen, nő. És ha fanfárok szólnak,
akkor sem lesz már újra férfi.
Szórakozottan szorítja hátra haját,
amikor elegáns pántot helyez
finoman ívelt homloka fölé.*

Orlando mondja

*Baromi éhség van bennem,
mardosó, iszonyú éhség. Nézd
meg, ki vagyok. Századok óta
ismersz és nem tudsz rólam
semmit? Nem érdekes.*

*Iszonyú éhség van bennem,
türelmetlen vagyok és dühödt.
Éhség van bennem és gyűlölet.
Mindent, mindent akarok!*

*Persze, először is fényt. Jöjjön
valaki, világítson nekem,
hogy jobban lássátok testemet
ebben a szörnyű éjszakában.*

*Nincs még nő rajtam kívül,
aki ennyire férfi, mint magam.
És a mozdulatom? Annyira
erős, mint valami igazi
háziasszonyé.*

*A fanfárok?
A fanfárok majd később szóljanak.*

Orlando visszatér

*Háziasszonyként, utoljára.
Aztán gondolatban annyi,
de annyi minden.*

*Olyan szomorú lenne
az elmúlása.
Mindig öröknek
hittem.*

*És gyönyörű most
a futása.
Gyönyörű, gyönyörű, gyönyörű.*

TÉREY JÁNOS

A romlékonyságról

*Nem a férgese hullik először,
mindig a legjava lesz az ördögé,
illatot eregetve, gyönyörűségesen.*

*Az ezüsthalántékú nagyapát
meglepi a bolondéria.
Visszavedlik paraszttá, ostorát
csattogtatja a képzelt baromfiudvaron.
Nem hírneve öregbül immár:
ő maga öreg, mint a föld.
Nem drágalátos és nem tisztelendő többé.
Rajtakaptuk: kölyökmacskákat próbált
vízbe fojtani, a cicamama szeme
láttára gyötörte őket. Szívettépő
vernyákolásuk megütötte a fülünket.
Bántatlanul jár-kei közöttünk
a veszélyes élőhalott.
Skandallum, hogy egyáltalán megtarthatta
a becsület éveiben viselt nevét.*

*Már szinte magam kívánom: romoljon.
Romolj meg, ha férges vagy eleve.
Gyönyörűségemre: romolj meg!*

*A romlékonyság győzedelme: a garantált
minőség fakulni kezd, majd semmivé lesz.
Mint apai nagyanyám húspástétoma,
ama legendás. Lélegzetvisszafojtva figyeltük,
mikor kerülnek belé kesernyés mellékízek,
mikor lesz egész egyszerűen ehetetlen.
A kulináris szertartások tegnapi helyszíne
mai napság boszorkánykonyhának neveztetik.*

*Végtermékeinek nemhogy élvezeti
értéke nincsen, megmaradni is
embert próbáló feladat
a fazekak közelében
a penetráns szag miatt.
Öreg minden, ami szentség.
Éhes unokák állnak föl a macskaasztal mellől,
hogy a romlást futárként jelentsék.*

*Hulljon a legjava, ami eleve férges,
illatot eregetve legyen az ördögé.*

Túlélő ezüst

*Minden túlélők közül legszebb az ezüst.
Kilenc nemzedék szolgálatában feketedett meg.
Ugyanez lett volna a sorsa idegen kezekben is.
A tárgyak rákfenéje éppen ez a kurvaságuk,
bár pusztulnának velem együtt a sajátjaim!
Ha betöltötték hivatásukat a holmik,
vitrinbe zárni őket mihaszna világi hívság.*

*Rossz annak, aki kegytárgyaira esküszik.
Az olyan nem építkezik. Elterül a készben.
Ha szurkálom a potrohát, kipukkad
a luftballon-ember,
a dologi való cselédje.
Elparentáltam még életében, most pedig
– megtakarítva a gyász munkát – tort ülök fölötte.
Ő volt a lusta őrző,
és a túlélő ezüst
nem órá emlékezteti az unokákat,
hanem csak a póre hívásra,
desszertekre és vasárnapi ebédre.
Könnyű a tehermenteseknek:
akikre testálnák az ősoleg ezüstöt,
még meg sem születtek.*

LAKATOS MIHÁLY

Selyemzsinór

Arra ébredt, hogy orra hegye, fülcimpái megszűntek, s a torkában kisegér kaparászgat éles körmeivel kitartóan, ráérősen, mint akinek éppen nincsen ennél sürgősebb teendője. Bántóan világos volt a szoba, s az éjszakából maradt csend közömbösen vette tudomásul a hatalomváltást. A metsző hidegben nem volt kedve kimászni még a paplan alól, noha tudta: a gyomra rövidesen megfellebbezi a döntést. Tavalyig járt neki a *Politikai Szemle*, s ilyenkor már presszókávéjával meg cigijével a kezében böngészte az agresszívebb hangvételű cikkeket (ha sajtó, akkor támadjon, vagdalkozzon, hagyja a politikusokra a bólogatást!), de a múlt hónap elejétől kénytelen volt azt is felmondani. „Nem telik már rá” – magyarázta a vele egykorú postásnak, aki hümmögve ment el, s az előre megírt szelvényt a zsebébe gyűrte.

Jól sejtette! A gyomra felől ideges vicsorgás hallatszott, mire sóhajtva dugta ki előbb az egyik, majd a másik lábát is a paplan alól, s hevesen dörzsölni kezdte lúdbőröző hátát. A meleg elillant a pizsamája alól, s a szinte elviselhetetlen hidegben nem esett nehezére lemondania arról a néhány lagymatag mozdulatról, melyek hajdani, rugalmasan és jókedvvel végzett reggeli testgyakorlatok emlékét voltak hivatottak őrizni. Magára kapta elnyűtt bundakabátját, s egyenesen a konyhába csoszogott. Sercent a gyufa, majd rövidesen pirítósenyér szagával telt meg a lakás. Villával tartotta a száraz kenyérdarabot a gáz lángja fölé, s közben só után kaparászott a fiókban. Tíz éve halt meg az asszony. Tíz éve szűnt meg a dolgok rendje a lakásban. Az esti teában bennefelejtette a kiskanalat, s az amúgy sem túl édes lé kellemetlenül fanyar volt.

A túlsó lakrészben is megindult az élet egy tányértörés formájában. Ekkor jutott eszébe, hogy a kora reggeli órákban úgy tűnt, valaki kopogtat az ajtón. De félálomban nem volt biztos benne, hogy így van, s nem adhatta föl olyan könnyelműen az éj folyamán összekuporgatott meleget. Huhhh... – szisszent föl. A szájában megmaradt „három testőr” közül az egyik még azt a kis cukrot is rossz néven vette, s „kardjával” az idegszála sújtott. Pánikszerű mosással szokta csillapítgatni, s ez most is segített. Amikor behúzta maga mögött a fürdő ajtaját, kis, fehér papírlap villant a szemébe a bejárati ajtó előtt. Egy levél hevert a linóleumon. Az ajtó alatt csúsztathatta be valaki! a címzett: ő az. A feladó... ismeretlen.

Egy hirtelen született gondolattól melegség öntötte el. Csak nem?! És ha igen? Remegő kézzel forgatta a küldeményt. Semmi árulkodó jel. Nem merte rögtön felbontani. Visszacsoszogott az ágyhoz, s leült. Szemközt a felesége ha-

talmas, kinagyított képével. „Szonya, kérlek, ne haragudj rám...” Azt hitte, hogy suttogja, de a valóságban egy szó sem hagyta el az ajkát. Különben is, a torka ismét jelezte: vigyázz, az egér nem alszik! Átlátta a helyzet fonákságát, tudta: hiába próbálna megbánást érezni. Nem megy. A bűn öröme fölébe kerelkedett mindenféle álszenteskedésnek. Akkor érez ilyet az ember, ha a dolgokat mentükre hagyja: se elő nem segíti, se meg nem gátolja őket. Titkon óhajtja a bűnt, de ha nem következik be, önnön erényességét fitogtatja. Ha bekövetkezik: annál jobb. Persze – ő semmiről nem tehet! Tíz évvel ezelőtt megígérte a nagybeteg Szonyának, hogy „soha többé” nem nőül meg. Az asszony nem kérte ugyan, de ő annyi filmben látott már ilyent és mindig annyira meghatotta a dolog, hogy úgy érezte: a közösen megnézett filmek emlékére tartozik ennyivel Szonyának. És megtette. És sírtak is elfogódottságukban mind a ketten. „Ugyan, Mitya, nem vagyok én erre méltó” – mondta csöndesen Szonya, aki-ben ugyancsak mély nyomokat hagytak a filmélmények, de ő nem tágitott. Aztán decemberben, karácsony táján úgy érezte: nem kellett volna annak idején a hősszerelmezt játszania. Hogy ama ígéret nem is vehető túl komolyan, mert egyrészt ő ajánlotta föl (ami, ugye, szimbolikus gesztusként is felfogható), másrészt Szonya maga is elismerte: nem volt méltó rá... És tusakodott egy álló hétig a lelkiismeretével, pro és kontra, igen – nem, míg végül döntött: felrúgta az ígéretét és megírta a levelet a *Kalandvágyó Bakmacska* szerkesztőségének a címére. Hogy ő komoly kapcsolatot szeretne és annak ellenére, hogy közel jár a hetvenhez, reméli: akad egy korban hozzáillő nő, aki szívesen eltöltene még néhány (nem mézest, mert az orvos azt eltiltotta) „szacharinos hetet”, mielőtt végképp visszaadja a megbízólevelét. És esélyeit növelendő: fodrászhoz ment (borotválás, Belmondo-frizura), kicsípte magát (fehér ing, pöttyös csokornyakkendő), majd irány a fényképészet! A fényképész, amikor lelkesedésében el-kottyintotta, hogy mire készül (az ilyesmi nem egyszemélyes probléma, ezt meg kell osztani valakivel), eléje tette a „pózmenüt”: „Nem mindegy ám, hogy milyen képet vág az ember, kell tudni, hogy mire buknak a nők” – kacsintott bennfentes mosollyal. „Nekem ugyan mindegy, de – férfiak közt legyen mondván – nem szeretném, ha a klienseim bevásárolnának! Fontoljuk jól meg tehát a dolgot! De persze kell tudni, hogy mit akarunk. A gondterhelt arc, okosan csillogó szemekkel a családcentrikus, oltalomra vágó nőket vonzza. Csak semmi ironikus mosoly, ne tűnjünk túl okosnak – ez riasztja az ilyen nőket! Közepesen gondterhelt arc, a szájszögletben alig észrevehető mosoly, csipetnyi flegmával és egy karrierista nő máris önbe karol, hiszen szikrázik az intelligencia önben, önnel a csúcs felé törhet, ön elnéz a kicsik fölött és tiszteletet parancsol a nagyoknak! Felhőtlen, kedves tekintet, szende, nőies mosoly – nos, ez a legveszélyesebb, hiszen a tévedésből nőnek született férfiak, ezek a griffmadárral keresztezett hárpíák máris lecsapnak önre, hogy önben alázzák meg az egész férfinemet! Persze vannak, akik éppen ezt szeretik és remekül szórakoznak

ebben a szerepben... Aztán itt van a rettenthetetlen Stallone-pacsirta – ezekéi a selymes-pihés tini-pipék. Szürke ló megjelenésű úriember – a hozzá illő társ stb. stb.” Csak úgy zuhognak az ötletesebbnél-drágább javallatok, mire ő fáradtan csapta össze a mappát. „Nézzé – fordult a szakihoz –, lehetne egy teljesen hagyományos fotót?” A férfi alig leplezett gúnnyal mérte végig, majd biccentett.

Aztán néhány nap múlva megjelent a lapban a hirdetés, és tudta, hogy most már csak várnia kell. És hogy a két lehetőség áll előtte: vagy erényes marad, vagy bűnös lesz...

Azóta egy hónap telt el, és mostanáig senki nem jelentkezett. Óvatosan megszagolta a levelet. Ismeretlen női illatot vélt felfedezni rajta, s ez eddig még soha nem próbált érzéseket váltott ki belőle. Mintha friss vért pumpáltak volna az ereibe, egész testében átmelegedett, melle férfiasan kidomborodott, egész lényét át- meg átjárta az ismeretlen nő hívó, titokzatos üzenete, s furcsa, édes könnyeket csalt a szemébe, melyek elhomályosították a szemközi falról tekintő asszony vonásait. Így ült percek át a levéllel az ölében, s ha ezt az érzést valami úton-módon konzerválhatta volna, talán már nem is lett volna kíváncsi a küldemény tartalmára.

Később magához tért, s elindult a lakásban megkeresni az ollót. Sajnálta feltegni a borítékot.

„Kedves Mitya Ivanovics! Kevés olyan becsületes, jóra való, megbízható egyénnel találkozok az ember életében, mint Ön. Fiatalabb koromban mindig csodálattal vegyes tisztelettel töltött el komoly, férfias megjelenése. Mi tagadás: úgy tartottam, hogy Ön az ideális (ha van ilyen) férfi típusa.” Ellágyult: lám, lám, az erényes embert nemcsak odafönt jegyzik! „A férjem egy időben élt is a gyanúperrel, hogy szerelmes vagyok Önbe (magam sem tudtam egész pontosan, hogy mi az, amit Ön iránt érzek), de aztán látva, hogy a legrosszabb esetben is plátói érzelmekről van szó, megnyugodott. Azzal én is tisztában voltam, hogy hiába is próbálnék Önhöz közeledni: Ön túl tiszta és becsületes, semhogy kockára tenné (futó örömért) azt a méltán kiérdemelt közmegebecsülést, melynek örvendett a környezetében.” Összeráncolta a homlokát, s az arcán mintha szégyenpír suhant volna át – a kétely mérgezett nyilacskáit. „Egy nap megható dolgot láttam: Andrejt, az én kicsi fiacskámat alaposan helybenhagyták a negyedbeli kölykök, s épp a porban sírdogált, vérző orral és szájjal, amikor odaérkezett Ön. Felemelte a síró gyermeket, a közeli csapnál megmosdatta, zsebkendőjével megtörülgette a pofikáját, majd elvitte a szomszédos büféhez és csokoládét vásárolt neki. Én mindezt az ablakból láttam, de nem volt időm közbelépni, s később már nem is akartam. A mozdulataim, ahogy magához szorított, az én Andrjusámat, látszott, hogy Ön nagyon szereti azt, amit az Isten oly kegyetlenül megvont Öntől: a gyereket. Mi, a lakótársai, sokszor fájó szívvel figyeltük, milyen önfeledten futballozik a kipirult sihederekkel, de se-

gíteni – sajnos – nem segíthettünk.” A mosoly kihunyóban volt az arcán: nem szerette, ha sajnálták. „Ezek után senki nem csodálkozott, hogy Ön sztahanovista lett, s kemény munkával olyan kitüntetések is megszerzett pártvonalon, melyekhez bizony nem sokan jutottak hozzá. De mi nem sajnáltuk Öntől ezeket – Ön legalább kiérdemelte őket.” Mi a fészkes fene?! Mindez hogy jön ide?! Mit vájkálnak ezek a múltjában?! „S néha elégtétellel töltött el, hogy míg mások (és mi is) nyomorogtak, Ön a kézhez kapott csinos kis összegekből, gyermektelen lévén, elegáns háztartást vezethetett és olyan színvonalon élhetett, amilyent a sokgyermekes családok nem engedhettek volna meg maguknak. Mondom: elégedetten vettem tudomásul, mert Isten vigasztaló gesztusát láttam benne.” Kezdett komolyan dühbe gurulni, s kedve lett volna összegyűrni és a sarokba vágni az egész firkálmányt. Hiányzik ez neki, az ő megrendült egészségének, hogy sztahanovista múltjáról és „Isten vigasztaló gesztusáról” szóló marhaságokkal traktálják?! Úgy kellett visszaparancsolnia magát az ágyra, de előbb megfogadta, hogy még aznap felkeresi és jól leteremti a *Kalandvágó Bakmacska* egész gárdáját. A titkárnőtől a főszerkesztőig. Vele ugyan ne űzzék az eszüket! „Aztán telt-múlt az idő és Andrjusa fiacskám bevonult a hadseregbe. Távoli országba vitték az egységét és – nem untatom a részletekkel – nem bánta meg. Tiszt lett belőle, megnősült és ma már két szép kisunokám van. Az egyik fiú, a másik kislány. Úgy tűnt: míg a világ így lesz, hogy Andrjusa csak látogatóba jön haza, hiszen szép lakása volt ott, jó fizetése – egy szóval felőle nyugodtan alhatunk az urammal. A másik három gyereket elrendeztük, ők tűrhetően élnek. Évának a saját lakásunkat adtuk át (ők most Ön felett laknak), mi pedig albérletbe költöztünk, egy alig tizenöt négyzetméternyi szobácskába. Nem panaszkodom – jól megvoltunk. Szegény uram három esztendeje halt meg – megbékélt lélekkel, mint aki ha szembeszököően érényes nem volt is, de bűne sem volt túl sok és tudja: egy hely neki is jut most ott tül-felől.” Értetlenül engedte le a levelet: mi köze neki ehhez a családregevényhez? Összetévesztették a lakását valamelyik szerkesztősséggel, s az egyik epizódot neki hozták ki? Nem lehet – a név, a cím, minden pontosan talál és mind az övé. „Manapság már más idők járnak. A szegénységből és szűkölködésből naponta új csapásokat vágunk a nyomor felé. Mondják, hogy nagyon egyedül van, nem jár senki Önhöz, s gyakran kínozza a hideg meg az éhség. Nem teher már ebben a korban és ilyen korban az élet?! Két éve kezdték el rebesgetni, hogy Andrjusáékát kivonják és hazaköltöznek családotul, de akkor nem hittem el. Egy hete kaptam tőle levelet. Igaz. De hová jön azzal a fázékony menyemmel, meg a két aranyos unokámmal, ha egyszer az sincs, ahol meghúzhatnák magukat egy éjszakára?! Azt írja, hogy roppant el van keseredve, hiszen ott rendezkedett be az életre, itthon senkit nem ismer, nincsenek relációi, nincs munkahely, nincs lakás és csak azért nem lövi főbe magát, mert ezzel katasztrofába döntené a családját. Könyörögve kér: próbáljak elfogadható lakást sze-

rezni nekik, mire megérkeznek, hogy érezzék úgy: van legalább egy fix pont az életükben. Még az unokáim is odavakarták a nevüket a végire. A polgármesternél jártam, de azzal küldött el, hogy nagy a lakáshiány, nincs miből kiutalni. Azt mondja: forduljon a feletteseihez. Azok meg azzal ráztak le a nyakukról, hogy ott a polgármesteri hivatal, az rendezi. A testvérei sem tudnak segíteni a gyerekeik miatt, az én szobácskám pedig igazán csak előszobája az öröklakásnak.” Eh, szószátyár vénasszony! Unja magát, s levéllírogatással üti agyon az időt. Azt gondolja, hogy érdekelnék engem a mások gondjai, amikor ki sem látszom a magaméi alól?! Mindenesetre, ezt sem hozom a házhoz egyhamar, hiszen ennek nem férjre, telefonkagylóra van szüksége, amelyikbe beszéljen, s ha végzett, visszaakassza a helyére. Na de – fordította meg a levelet – ezt a néhány sort még átfutom. „És az egyik éjszaka, amint álmatlanul forgolódtam a vánkoson, eszembe jutott Ön. Hiszen Ön már egyszer fölemelte Andrijusámat a porból... Nehéz kimondani, nem is tudom, hogy fogjak hozzá... Szóval mi ketten már megettük a kenyerünk javát, csak hogy míg Önnek már semmi célja nincs az életben, nekem még ott vannak az unokák. Andrijusa fiatal, nagy feladatok várnak rá. Ön egy eseménydús életet tudhat maga mögött, melynek méltó lezárása is lehetne az a felemelő gesztus, amelyre most utoljára szeretném megkérni Önt: adja át lakását a fiataloknak. Tudom: nincs hová mennie. Ezért nem elégedhetem meg a lakásával és ezért kell kérnem – bármilyen nehezemre esik is – az életét. Egy hónap van még addig, tehát arra kérném: ezalatt haljon meg! Semmi különösebb oka nincs rá, hogy életben maradjon! Ne feledje: kétszer ad az, aki idejében ad! Nagylelkű gesztusát soha nem fogjuk elfelejteni, haló poraiban is áldani fogják érte az unokáim! És még valami: próbáljon könnyű halálnemet választani, hogy ne szenvedjen túl soká... A tudomány mai színvonalán ez nem lehetetlen... Még egyszer: áldásom kísérje odaföltre, várva halálhírét, mély tisztelettel, Irina Fjedorovna.”

Miután elégette a levelet, sokáig állt az ablak előtt és bámult ki a havazásba. Február vége volt, már mindenki a tavaszt várta, de a tél – mint makrancos hölgy, ha nincs igaza – még javában dühöngött. Dél felé becsoszogott a konyhába. Onnan vissza az ágyhoz. Jól begombolkozott, majd lefeküdt, s üres tekintetét a színtelenné fakult, kávéfoltos pokróc alá rejtette.

KIRÁLY LÁSZLÓ

Sókert

I. A SÁNTA KÖNYV

Ilia Mihálynak

*Háborús könyveim így kezdődtek:
Bennünket Erdélyből kivittek,
Hadra orosz, török-tatár ellen.
Hej, ki a hűtös, ki a hitetlen?!*

*Hej, Rákóczi, fejedelmeim,
Roskadnak keser könyves polcaim.
Dió-evő krími kapitányaim!
Szerencs-szerencsétlen katonáim.*

*Fülem a hallásra – hallja folyton itt
Kétségbe esett parancsszavaik.
Szemem a látásra – ne láthasson mást:
Kós-gyönyörűségű tusakodást.*

*Közelharc – tête-à-tête –, itt van minden
E szarházi század- s ezredvégen.
Semmit se szól sánta isten-könyvem.
Ki adja meg magát ilyen könnyen?!*

II. JÓ REGGELT

Ferenczes Istvánnak

1.

Hol vannak e nyomor időben az anyák?!
Egyetlen fiúkat hadba vivő apák.
A könnyet ejtő istenek.
Fáinkról tábori levél pereg.

*Halni könnyű – ám élni nincs-reménnyel?
Lelkemben 6000 háború ég el.
S mindnek: mi itt a vesztesi.*

És a ! és a ? jel?!

*Hallgattunk, mint a mindent hallók.
Tisztán, akár a mit se vallók.
Barátim! – ki tudja, mit hiszek?!*

*Húnyást, térdet, hasalást javallók –
Sérthetők vagyunk, mint a tigrisek.*

*Karámot keríteni? –
Csakhogy a karám
Hitből van.*

S nincs hitek.

2.

*Alszik az ember megölelve.
Gyökér, se csontváz a teste.
Se arca, hazája – semmi sincsen.
Kupádba pálinkát, bort tölthetne.
Ülhetne veled: öregősz isten.
Testvéreként megölelhetne.
S amíg a sors szól: székelj item...*

*Ami csattogott, csattogni fog.
Vagy mégiscsak kivert fogú farkasok?*

3.

*S a gyönyörű hó után mi érkezék...
Szívünkre halavány, régi térzenék...*

*Tán jó, hogy itt vagy.
S itt vagyok.
Ím. – –*

*Jó reggelt.
Uraim.*

III. A VISTAI HARANGLÁB

R. B. Kornyevek

*Sose hagyd el azt, ami Uram.
Ne hagyd hazád – azt, ami van.
Ne hagyd el, mi a Sajó mentén
Elhagyott, dadogó, vak keresztény.*

*Erdélyi ember, elhagyatott.
Tatárvert haranglábban bújtatott.
Sosem bírsz hazádon végigválni.
Halálos erdélyi lárifári.*

*Ám ím barátid mosolya itt
Fölvonja az öröklét zászlait.
S özönlik sok békés bárhol-bátor.
Tűnt-ezredeki szomorú hazánkból.*

*S múlik a hó – mintha térzenék
Tűnt menetelését érzénék
Emberek, kiknek élete ráért:
Meghalni lassú, lusta hazáért.*

*Csak hogy a szerelem nem akármí.
Sok tudott szeretni – haza-halálni.
Ócska lesz végül – kurva – szerelme.
S gyönyörű, mint a lobogónk selyme.*

IV. AZ AJTÓ

Gálfalvi Györgynek

*Erdélyi vagyok, mint a hű kutyák.
Üvölt utánam kis sakál – vagy nagy.
Óvnak szerelemmel otthoni fák.
Halni se, élni se hagynak.*

*Meghalni, élni se akarok.
Nem-hinni, hinni se akartam.
Ezeresek jönnek, dicső hadnagyok.
Parázs alattam, olthatatlan katlan.*

*Zárjátok az ajtót, az időt.
Döglött történelmek a szóban.
Alszanak ágyatokban agyonlőtt
Katonáitok.
Jól van...*

Kolozsvár, 1999. március 15-én

SULYOK VINCE

Norvég hegyi erdőn

*Menni csak. Menni. Menni.
Egyre beljebb a hegyi erdőn.
Gyalogolni. És gyakran meg-megállni,
de már nem csak kapaszkodók előtt
és – zihálva – kapaszkodók után,
mikor felgyorsul a szív üteme,
a tüdő üteme.
Megállni itt-ott. Folyton. Ácsorogni.
Belehallgatni az erdei csendbe,
a fák csendjébe, madarak csendjébe.
Elnézni ugrabugra őzikét,
szépséges feketerigót,
bokrok alján villámsebesen cikkanót.
Elnézni mókust, egeret,
rámcsozátkozó, eliramló rókaft,
libasorban komótosan vonuló borzcsaládot.
Mint akinek már ez a dolga csak,
ennyi maradt csak dolga a világban,
kiiratkozva szinte minden túlekvésből.
Inkább itt menni, menni
kilométert kilométer után
emelkedőkön, elkeskenyedő
völgymélyek sikamlós ösvényein.
S elidőzve magaslaton, hegyélen
magamba szívni tájat, látványt,
hogy megmaradjon bennem kép, szín, hang, áradó élet,
ez az egész földi gyönyörűség
az árnyak birodalmában is, mindörökké.*

Oslo, 1997. május 22.

Fogyó életem

*Napjaim, a fárasztóak, a szürkék,
napjaim, a kínokkal telítettek,
napjaim, a kedvetlenek,
napjaim, a boldogok, a könnyűek,
napjaim, a kék egűek, a nevetősek,
napjaim – ahogy múlnak,
ahogy visznek-sodornak engem is magukkal,
mint hordalékát áradás tavasszal.*

*Gondolataim, a belém marók,
amik nem hagyják megnyugodni
lűktető agyam,
gondolataim, amik vigaszt nyújtanak,
amikben megmerítkezem,
mint habzó, felüdítő vízben,
gondolataim: tavaszi egek
friss, szertelen madarai,
gondolataim: sötét téli délutánok
nehéz felhői, feketén eltespedők.*

*Emlékeim, a kínosak, a keserűek,
emlékeim, a könnyűek és lángolóak,
a nevetésre késztetők, a torkot
szorítók, a szomorúságba taszítók.*

*Fogyó éveim, fogyó életem,
fogyó álmaim, fogyó nevetésem.*

Oslo. 1997. július 8.

BOZAI ÁGOTA

tranzit glória*

1. számú melléklet

„Özveggy Lévay Jánosné, születtem Kuncz Anna, anyám neve Major Fruzsina, szült engem 1937. szeptember elsején, apám Kuncz Tihamér, hősi halált halt, hatan vagyunk testvérek, négy lány: Éva, Kati, Zsuzsa, én, meg két fiú: Laci otthon lakik, Pista tavaly szeptemberben halt meg autóbalesetben, ötvenhat szeptemberében mentem férjhez, ugyanezen év november elsejétől özveggy vagyok, egy fiam van, idén múlt negyven éves, Péter, tanársegéd Amerikában, Pesten szereztem diplomámat, bölcsész-tanárít, magyar nyelv és irodalom, kisebb mértékben művészettörténeti órákat tartok a gimnáziumban, könyvtár szakot is végeztem, de már nem én vagyok a könyvtáros, csak tanítok, kétszáztizethét gyereket hét osztályban, heti huszonkilenc órában, október harmincadika van, csütörtök, holnap nincs első órám, csak második, elég, ha háromnegyed kilencre bemegyek, a negyedik cével lesz, Kafkát kell leadnom, jegyzeteim és óravázlatom a szertárban vannak a második polcon jobbra egy zöld papírdosziéban, még tavaly tettem oda, végighúzom majd rajta a porrongyot, mielőtt leemelem, nehogy szürke nyomok maradjanak a fehér köpenyemen ahogy magamhoz szorítom a paksamétát, előtte feleltetnem kell azt a csökött Grün Tibit, év végén úgysem buktathatom meg, az apja a költségvetésért is felelős városi képviselő, csak az iskolának ártanék vele, aztán már jelzőcsengetéskor kijövök, ha időben végzek az anyaggal, a tanáriban iszom egy kávét, reggel a boltban, ahol a kiflit veszem, figyelnem kell, hogy maradjon nálam 25 forint apróban, ennyit kell bedobni a termosz melletti üres sós-mogyorókonzerv dobozba, mindig nagyot koppannak az érmék, rossz az a kávé, itthon is ihatnék, de nem érdemes magamnak pancsolni, kétszemélyes a régi alumínium kotyogóm, egyedül vagyok, annyit úgysem iszok meg, csak pocsékba menne, melegítve nem jó, kiönteném, de takarékoskodnom kell, majd odabent iszom, most az a legfontosabb, hogy lefekvés előtt felhúzzam a vekkert, elég, ha nyolcra, ma nyugodtan olvashatok éjfélig, majd csak elmúlik ez az egész, te jó Isten, miért pont én...”

Nem egészen két órával korábban megengedte előbb a melegvízcsapot aztán a hideget, bár tanulta balesetvédelemből, hogy éppen fordítva kellene, így állt rá a keze. Mielőtt a hideg vizet megengedte volna, fürdőszót és habfürdőt öntött a kádba, pontosan a bő sugár feltételezett becsobbanási helye alá, hogy

* Részlet a Tiszatáj Könyvek sorozatban hamarosan megjelenő regényből.

dús habot képezzen. Sokáig pazarlásnak tartotta a habfürdőt, míg fizikatanár kollégája meg nem győzte, hogy a hab szigetel, visszatartja a víz meleg páráját, így tovább és takarékosabban lehet ücsörögni a kádban. Mindig egy kupaknyit öntött bele, a legolcsóbb fajtából. Ott volt a polcon az a flakon amerikai habfürdő, amit több apróság és a repülőjegy mellett fia küldött neki öt éve karácsonyra azzal a kísérőlevéllel, hogy „Anya, ne habozz! Várlak!”, s azóta is csak karácsonyokra ír.

Minden karácsonykor, a születésnapján és a fia születésnapján ebből az amerikai ajándék habfürdőből öntött a vízbe. Ez a nap évközi, nem hétvége, nem is különleges világnap, kivételes nagy ember sincs ünnepeleendő, közönséges, tucat huszonnégy óra.

Rácsavarta a kupakot a Fenyő márkanévű szerre, visszakoppantotta a csempefalhoz két tiplis csavarral madzagra akasztott üveglap-polcra, amit kéthetente gondosan lemosott, aztán levette kézzel kötött pulóverét, békebeli bélelt gyapjuszoknyáját, az eredetileg fehér, de szürkére mosott, legalább tizenöt éves habselyem kombinét, hiába, akkor megadták a módját a ruháknak, bezzeg a maiak ripsz-ropsz tönkremennek, aztán a harisnyáját sodorta lefele, gondosan, nehogy kiszakadjon, őrült árakat tudnak elkérni manapság egy normális harisnyanadrágért, gondolta, de jobb keze mutatóujjának körömágya a gondos manikűrözés és krémezés ellenére élesebb volt a kelleténél, talán a krétapor miatt (szilikózt lehet kapni tőle, akkor aztán leszázalékolhatják), szóval hogy, hogy nem, mégis felszakított egy szemet, s a luk a rombolás élvezetével futni kezdett.

Gyorsan a tükör alatti polcon álló színtelen körömerősítő lakkért nyúlt, közben csörömpölve leverte a műanyag fogmosó poharat. Fogkefeje a kádba csobbant, de nem érdekelte, mielőbb meg kellett állítani a futó szemet. Majd ha kijött a kádból, meleg pongyolát vesz, odaül az egykori gyerekszoba ablakánál a heverő szélére, ott van a legvilágosabb, felteszi a szemüvegét és régi, menthetetlen harisnyákból húzott szállal szépen, hogy szakértő szem is alig venné észre, kijavítja a hibát. No és, ha észrevenné? Bárcsak észrevenné! Senki nem nézegeti tíz éve fonnyadt combjait. Az anyja mindig azt mondogatta, hogy nem a foltos a szégyen, hanem a szakadt. Határozott véleménye, hogy a mai fiatalok nem becsülik meg a dolgaikat. A szomszédban lakó fiatalasszony is másnaponta dob ki javítható darabokat. Nem tudják értékelni, amijük van, aztán meg panaszkodnak, hogy kevés a fizetés.

Egy csepp körömlakkot kent a folytonossági hiány végére, gondosan a mosógép tetejére tette a harisnyát, majd levette a melltartóját. Rég megereszkedtek a mellei, s éppen a napokban vette észre, hogy már ráncosodnak is. Rákra gyanakodott, de orvos, különben régi ismerős, sokat hülyültek együtt Pesten az egyetemen, megnyugtatta, hogy csak természetes öregedési folyamatról van szó, ami nem volt valami vigasztaló, korábban azt sem vette észre, hogy meg-

hízott, csak rég nem látott ismerősök megjegyzéseiből értette meg, hogy alakja változáson ment át, egyre többen fogadták azzal, hogy „de jól nézel ki!”, „egészen kikerekedtél!”, „jól összeszedted magad!”, s mikor végre a mérlegre állt, tizenöt kilóval mutatott többet a vártnál.

Kinyitotta az automata mosógép ajtaját és behajította a ruhadarabot. Minden nap tisztát vett, mert izzadós volt, s gyűlölte, ha mások megérik rajta a testszagot, olyan intim dolognak tartván ezt, mintha meztelenül látnák. Öt éve szűnt meg benne a női természet. Bugyiját egy lendülettel térdig tolt le. Azért sietett, hogy minél rövidebb ideig érezze azt a többletkeletet, melyet fanszörzetére leffenő hája képviselt. Nem engedte le a földre, tisztátalannak érezte a minden másnap felmosott követ. Előbb a bal, majd a jobb lábával lépett ki belőle, közben egyik kezével a mosdó peremébe kapaszkodott, nehogy megszédüljön. Egy lendülettel dobta a melltartó után. Ezt is a kínaiaknál vette, örület, hogy más üzletben mennyibe kerülne, igaz, silányabb minőség, de lehet rá vigyázni, akkor sokáig kitart, amúgy meg ilyen száraz elasztikust, aminek gumija nem vágja az ember combja tövét, nem is kapni máshol.

Elzárta a hidegvízcsapot, ellenőrizte a vízhőmérsékletet, éppen megfelelő volt, így azonnal belecsobbant a vízbe. Mikor a hullámok elültek, kinyúlt a mosdó szélére készített távirányítóért és bekapcsolta a tévét. Jól láthatta a hallban elhelyezett készülék nagy képernyőjét. A nagyfilmet várta. Még mindig reklámok mentek. A másik adón is. Nem kapcsolt tovább, a többiek nem érdekelték, nem is akart belefeledkezni másba. Hogy el ne szalassza a film elejét, kénytelen volt visszakapcsolni. Még mindig reklámok mentek. Csak jó kislányokat, jó asszonyokat mutogatnak, gondolta. Közös tulajdonságuk, hogy valamiképpen tetsszenek a férfinemnek: a reklámozott termékkel varázsolják magukat csábossá, vonzóvá vagy érdekből szeretendővé, illetve ha a partnerfogás hadműveletét sikeresen végrehajtották, kényeztessék urukat és parancsolójukat a legfehérebb ingekkel és gatyákkal, a legeslegínycsiklandozóbb ételekkel, ragyogó tisztasággal, és a többi.

Az ideális reklám-Éva „az étvágygerjesztő dekoráción kívül kétféle szerepet tölthet be: lelkes, csinoska, porseprűvel balettező háziasszony, akinek a suvikszóló a legjobb barátja, vagy szupermodell, aki a legfinomabb kozmetikai termékektől vált hódító szépséggé” – olvasta egyszer egy feminista aktivista cikkében.

A nőket a hirdetések meghatározott társadalmi szerepekbe skatulyázzák, melyekben a hagyományos – kiszolgáltatott – női szerep az érték, illetve túlságosan előtérbe helyezik a nőiességet, a tökéletes szépséget, miközben a női testet áruként határozzák meg, összegezte magának. Kedvence az a reklám volt, melyben Éva kiskosztümben végzi a nagymosogatást, és makulátlan szelyemruhában kézimossa a szennyes inget. Más a reklám, más az élet. Minek világgá kürtölni, hogy a háziasszonyok jó része nem főz mindig egészségesen,

és nem eszik-iszik kizárólag „megfelelő” termékeket, mivel még nem szakadt rájuk a nemzeti bank, vannak olyan ruhadarabjaik, amiken rajta van az a bizonyos folt, s nincs az a mosópor, ami kivenné, avagy bármennyire barátságos a jó nevű mosogatószer, nem barátkoznak meg a napi romeltakarítással. S hogy ragozzuk: a lakásuk sem mindig steril, jól elvannak egy-két baktériummal és porszemmel, ha nem akarnak egész hétvégén subickolni. Legyen nekik vigasz, hogy Freud szerint a túlzott tisztaságmánia elfojtott, kielégítetlen szexuális vágyat takar. Magyarul ám kissé triviálisan: az asszony vagy kefélt, vagy kefélik, gondolta.

Itt a szexizmus korszaka, állapította meg. Azt meg a reklámok általános üzenete szerint többnyire tökéletes testtel és szellemmel illik csinálni. Mindez úgy érhető el, ha a megcélzott reklámcélpont az istenített terméket használja. Nőtársak! Szemet ne merjen vetni férfira, aki nem szuper hajlakkot, rúzsot, krémet, testápolót, szappant, sprayt, parfümöt, szerkentyűt vagy kencét, rágógumit használ, nem a megfelelő étkeket és italokat fogyasztja, nem karcsú, bájos, mosolygós, energikus és szexis. Írja ki a mellére, hogy „Nem vagyok divatos nő!”, öltözzön feketébe, viseljen vezeklő övet, és a műsorújságot böngészve előre cenzúrázza ki az erotikusabb filmeket. A biztonság okáért vehet szemellenzőt, hogy meg ne lássa a kíváncsi, de nem kapható férfiakat, kísértésbe esés ellen szerezzen be egy szent ikont, s a maradi felfogású, nem a kizárólag ideális, divatos, fiatal nőket kedvelő férfiak ellen viseljen esetleg erényövet, míg rá nem szánja magát, be nem adja derekát és pénztárcáját a trendnek, s nem válik igazi divatos nővé. Akkor aztán megnézzé magának, hogy kivel szűri össze a levelet!

Az ideális FÉRFI szintén karcsú, ám izmos, határozott, néha gyengéd, szellemes (függőlegesben és vízszintesben egyaránt élvezhető), imádja az ideális nő főztjét, az illatát, szóval mindenét. Mindig elegáns, csak menő, patyolattiszta kocsikon közlekedik, kizárólag márkás farmerba bújik, megfelelő a napszemüvege. Nem alacsony, nem pocakos, nem kopaszodó, csodakészülékekkel tökéletesen borotvált, a rágóguminak köszönhetően lehelete mindig friss, és főleg nincsenek filléres gondjai. (Így nézhet ki a fia Amerikában, gondolta, de az más.) Annak a lettlégyen-az-akármilyen férfinak minden nő bedől, aki a legeslegjobb, ellenállhatatlan aftershave-et használja. Minő malőr! Az ideális Éva esetleg enged a reklámnak, s ott találja magát a reklám nélkül nem menő, a tenyészmínőséget meg nem ütő Ádám-öltönyös karjaiban – Évakosztümben.

Így morfondírozott magában a tanárnő, aztán felcsendült a filmszignál, ami után minden figyelmét a műélvezetre fordította. Egyszer régen, a hatvanas évek elején vagy közepén moziban látta, nem emlékszik, kivel volt, talán férfival, talán a kolléganőjével, ez már nem lényeges, sötét volt és hideg, kabátban kellett ülni.

A kád langyos volt, hála a habnak lassan hűlt a víz, az egész hosszú film alatt csak egyszer kellett meleget utánaengedni. Az unalmasabb részeknél színes buborékokat szedett fel a habrétegből. Kísérletezett, sikerül-e épségben kiemelnie őket. Máskor egy marék habot szétmorzszolt, a szuszpenzióból kerek hártát húzott hüvelyk- és mutatóujja közé, s megpróbált buborékot fújni. Sokszor sikerült. Ilyenkor játszótársaira gondolt, vajon ki él még a szomszéd kölykök közül és hogy nézhet ki.

Fejét a kád szélére helyezett törülközőn nyugtatta, közben a jó előre oda-készített kamillateát iszogatta, ami jót tesz agyonhasznált hangszálainak. A kamillát a nyári szünetben szedte, ahogy bodza- és áfonyakészletét is. Két hét múlva csipkebogyózni megy, mondta is a szomszédasszony, hogy úgy néz ki a spájza, mint egy javasasszonyé. Nem merte neki elárulni, hogy erdei gombát tett el olajban télire.

A film végén, mire megint reklámokat adtak, oszladozni kezdett a habréteg. Nem akart külön vizet engedni, lejjebb csúszott és benedvesítette a haját. Tojássamponnal jól bedörzsölte, ezzel újabb dús habot képzett, majd ismét alámerülve akarta beleöblíteni fürdővizébe. Ekkor vette észre.

Mintha megnőtt volna. Nem volt elég az évek folyamán gondosan kiszámított távolság a csusszanásra. Úgy érezte, mintha púp nőtt volna habos feje tetején. Ütésre nem emlékezett. Korrigálta a mozgást, leöblítette a haját, sebtében beszappanozta hóna alját, nyakát, mellét, hasát, aztán feltérdelt, megjáratta hátán a hosszú nyelű kefé, a nőorvos által előírt módon, előről hátrafele tisztogatta nemiségre rég nem használt szervét, majd felállt, lemosta lábait, hirtelen, hideg vízzel letusolt és csöpögő testtel kilépett a puha fürdőszobaszőnyegre. A törülközőhöz kapott, hogy áttörölje haját. Még mindig érezte. Erősen, mint gyerekkorában anyja a hozományából származó lenvászon lepedővel, szárazra dörzsölte testét. Nekiesett a bepárasodott tükörnek. Minél jobban törölte, annál homályosabb lett. Fogta a hajszárítót és a legmelegebb fokozattal fújatta, míg meg nem látta.

Azt hitte, utóklímaxos érzékcsalódás.

Nemrégiben egy dioptriával nagyobb szemüveget írt fel neki a szemész, még nem szokta meg, valami furcsa fénytörési hibára számított. Sebtében megszáritotta igénytelen frizuráját. Műanyag sörtéjű, műanyag nyelű szárítókefével nyalt fel egy-egy tincset, fújatta rá a meleg levegőt. Csekély ellenállást érzett, mikor az eszközt a hajába akasztotta, a szárítót pedig húsz centinél nem tudta jobban közelíteni fejéhez. Izmai rugalmasságának lanyhulására gyanakodott, hogy erőtlenedik a karja, azaz mindkettő egyszerre, előfordul ez, a korrallal jár.

Már majdnem teljesen száraz volt, mikor az egyik mozdulatnál, a feje tetején lévő tincsekkel foglalatostokodván, észrevette, hogy egy sávon eltűnik a lila

nyél, eltűnnek a fekete műanyag szálak is, helyükön tüköreffektusos fényfolt van, csak fény, de tapasztalatból tudhatni, hogy üveg van alatta. Magára kapta fürdőköntösét, a hálósobába sietett, hogy jobb megvilágításban megbizonyosodjék: becsapta a szeme, érzéksalódás esete forog fenn.

Tévedett.

Feltette a műanyag SZTK-keretes, bifokális műanyaglencsés szemüveget. Előbb a felső, távollátó rétegen át, majd az alsó, olvasólencsén nézte.

A glória ott volt.

A tarkója mögött, annál kicsit feljebb kezdődött a kör pereme, túllógott a fülein, a feje tetején, vastagságát nem lehetett megállapítani. Egyenletes fénynyel világított.

„Ilyen nincs, nem lehet, ez nem igaz, ez a meghibbanás első tünete” – gondolta, aztán hangosan összegezte személyi adatait, jogállását, másnapi teendőit, megállapította, hogy logikusan és összefüggően adta elő, és kissé megnyugodott. At akart menni a szomszédokhoz megtudakolni, ők is látják-e amit ő lát, de erről hamar letett, mert rájött, hogy könnyen bogaras hírért költhetik. Aztán arra gondolt, mi lenne, ha valami ürüggyel lépne át, például mustárért, úgy tenne, mint aki nem vette észre magán, s ha ők teszik szóvá, csodálkozik. Nem tette. Tíz óra is elmúlt már, az emeleten csak házaspárok laktak, a gyerekeket elattatták, ilyenkor már egymással foglalkoznak.

Felvette flanel hálóingét. A szokásosnál ugyan eggyel több gombot kellett kigombolni az elején, de gond nélkül belebújt, nyakig begombolta, a fűtésszabályozóhoz ment, éjszakai hőmérsékletre, tizenöt fokra állította, fizetéséhez képest drága a gáz, örült, hogy vannak magántanítványai, még tudja fizetni a rezsit, s nem kell megfagynia, mint három éve egy nyugdíjba zavart kolléganőnek, de azért pazarolni nem szabad. Felhajtotta pehelyaplanát, még hozományba kapta, azóta rőtögette, csak halottak napján szokta elővenni, de az előrejelzések szerint a tél különösen hidegnek ígérkezett, így hát megengedte magának ezt a luxust. Leült az ágy szélére. Nem, imádkozni azt nem, hessegette el a gondolatot, pedig a pehelyaplanról eszébe jutott az anyja, aki kiskorában még erőltette, el is mondatta vele esténként azt, hogy „Én istenem, jó Istenem, lecsukódik már a szemem, de a tied nyitva, Atyám, amíg alszom, vigyázz reám. Vigyázz kedves szüleimre, vigyázz kicsi testvéremre! S hogyha a nap újra felkel, csókolhassuk egymást reggel”, de aztán más idők jöttek, már nem kellett elmondani az esti imát, sőt, az iskolában sem volt szabad beszélni róla.

Óvatosan, egyiket a másik után, nehogy megerőltesse a gerincét, feltette lábait az ágyra, fél könyökre ereszkedve keze ügyébe igazgatta az éjjeliszekrényen álló drapp ernyőjű olvasólámpa kapcsolóját, kezébe vette az Éhező-művészt és a párnára hanyatlott. Ugyanazzal a mozdulattal tápáskodott fel.

Mivel a glória kerülete koponyájáénál nagyobb volt, előbb ért a párnához, erős fájdalmat okozván feje tetején, ahol a fejbőrre tapadt.

A tükörhöz ment. Nem kapcsolta fel a villanyt az előszobában, nem volt ereje a bejárati ajtóig menni, a nem egészen sötétben maradt, árnyakkal teli félhomályban bámulta a jelenséget. Megpróbálta megérinteni, de olyan ellenállásba ütközött, mintha hentesek delejes lánckesztyűjével a kezén akart volna ellentétes pólusú mágnessé fogni. Alig tíz centire tudta megközelíteni.

A glória langyos volt. Kínjában felkapaszkodott a gyógyszeres szekrényhez, kivette digitális hőmérőjét és olyan közel tartotta, amennyire csak tudta. Ha hallucinál, gondolta, a műszer majd bebizonyítja, látása még ép, szeme csak nem csalja meg. Három perc múlva reményteljes izgatottsággal pislantott a folyadékkristályos kijelzőre. Negyvenhárom és fél fokot mutatott. Végképp nem tudván különbséget tenni látomás és realitás között, megjegyezte magában, hogy ez még nem okoz tüzet, nyugodtan visszafekhet, reggelre úgyis elmúlik az egész, csak úgy kell tenni, mintha mi sem történt volna, nem szabad belebonyolódni, az ember egyedül könnyen meghülyül, törődni sem kell az ilyesmivel.

Megismételte a lefekvés szertartását azzal a különbséggel, hogy kemény kispárnát tett a tarkója alá, éppen csak akkorát, amin kényelmesen túllóghat a kényelmetlenség. Tervezett programja szerint éjfélig olvasott, aztán eloltotta az olvasólámpát.

Nem tudott aludni a fényességtől. Habfehér hímzett vászonpárnája még erősítette is a fényt. Ismét felkapcsolta a kislámpát, a fürdőszobába sietett és egy sötétbarna fürdőlepedővel takarta le feje alját. Plédet is tett a takaróra, azt a gusztustalannak tartott tigrismintás gypjútakarót, amit testvéreitől kapott, hogy azzal bugyolálja be a lábát, ha a nagyszoba rosszul záródó erkélyablaka melletti fotelban, gondosan ápolgatott szobanövényei között hintaszékben kötöget majd nyugdíjas éveiben.

Megint lefeküdt. Megint eloltotta a lámpát. Még mindig túl nagy volt a fényesség. Felkelt, előkotorta napszemüvegét, mely megszüntette a fényszennyezést, de szára nyomta a füle tövét, így csak nagy sokára tudott elaludni.

2. számú melléklet

Reggel nyolckor csörgött a vekker. Özvegyné Lévay Jánosné, született Kuncz Anna talán nem is emlékezett volna az esti eseményekre, ha nem érzékeli orrán a napszemüveget, takaróján a plédet, párnáján a fürdőlepedőt. Kiugrott az ágyból, a tükörhöz sietett.

Még mindig ott volt. Grimaszolt. Homlokán a szokásosnál sokkal mélyebbre szaladtak a ráncok. Fejbőrét próbálta mozgatni, de annak egy foltja a fejtető táján merev volt, mintha a koponyacsontokhoz ragasztották volna.

Sebtében felöltözött, igyekezett nem tudomást venni róla. A konyhába ment, megkent egy szelet margarinos kenyeret, arra egy vékony réteg bolti hecsedlilekvárt húzott – jobban szerette a házit, de kifogyott a készlete, majd csak november közepén tud dércsípettet szedni a közeli erdőben –, aztán teát főzött és kínosan lassan megreggelizett. Reggeli után ismét a tükörhöz ment. Még mindig ott volt, sokkal feltűnőbb. Kezdett ideges lenni. Fogott egy hagyományos, hosszú, csillogó acél kötőtűt – utálta a körkötőtűket, amivel nem lehet tisztességes norvég mintát kötni –, és minden erejét megfeszítve a glóriába nyomta. Vagy három másodpercig sikerült benntartani, aztán a térerő kicsapta kezéből a rudacsát, ami a hegyes végével előre megindult mint nyílvevessző, s egyetlen télikabátját átfúrva az előszobafalban állt meg. A gyors kárfelmérés megállapította, hogy a hármas tű nem okozott helyrehozhatatlan károkat. Kihúzta. Utána erős kefével átdörzsölte a gyapjúszővetet – annak idején szívta a fogát, hogy drágát vegyen, de lám, most is igaz, hogy a drágább az olcsóbb, egy sima műszál keverék most javíthatatlan lukat kapott volna –, a vastag műselyem bélést is eligazgatta, alányúlt és hátulról egy csepp körömerősítővel kente be.

Így nem szállhat fel a buszra, gondolta. Elővette zöldes fehér nyúlszőr kalapját, az alá próbálta rejtetni kéretlen ékességét. Csak mikor már félúton járt a keze, gondolt arra, hogy ha a kezének és a kötőtűnek ellenállt, akkor a kalapnak sem fog engedni. De engedett. Éppen csak a peremén látszott ki belőle egy sáv, csak akkora, amennyit nyugodtan a fénytörési viszonyokra lehet fogni. Még volt elég ideje, hogy gyalog a gimnáziumba érjen. Elméletileg kevesebben láthatják meg így, mintha tömegközlekedne – taktikázott.

Az alsó középosztály által lakott lakótelepen, ahol élt, nem volt divat a gyaloglás. Két lábbal csak kocogva közlekednek a népek. Ha dolguk van, státuszszimbólum autókkal vagy méregdrága kerékpárokkal járnak. Buszra a bejárónőiket, feleségeiket és gyerekeiket ültetik, az utóbbiakat csak az iskolába menet. Tanítás végén értük mennek kocsival.

Özvegy Lévy Jánosné, Anna néni nekivágott. Nem találkozott ismerősséggel az utcán. El kellett haladnia az úgynevezett Hernyósor előtt. Gusztustalan, alumínium hullámlemezzel beborított tetejű, sok fapilléres, vagy ötven méteres építmény, még az előző politikai rendszer utolsó éveinek gebines butiknövesztő időiből. A népnyelv nevezte el hernyónak, aztán rajta maradt. Később randa falfestményként jelent meg a névadó állat az épület reklámoktól zsúfolt félköríves homlokzatán. Jobb oldalon ott a kórház és rendelőintézet. Ebben az időben, mint az várható volt, csupa vidéki járt arra. Már csak a benzinkút mellett kellett elmennie, az ott időzők nem figyelnek a gyalogosokra, amúgy is sövény választja el a járdától. A zebra utána a McDonald's tűzfala, a nagy üvegablakos éttermi rész a túlsó oldalra néz, a tanítás előtt véletlenül ott időző diákok onnan nem láthatják meg, utána a négysávós út hídja következik.

A két tízeleteres ház mellett, aminek szintén csak tűzfalai néznek a főútra, s azokat ki is adták óriásplakátoknak, annak ellenére, hogy évekkal ezelőtt az egyik panel szolidan kipottyant, szóval a tízeleteresek mellett fák vannak, így az ablakos oldalak alsó szintjeiről sem lehet jól kilátni a járdára, a felső emeletről pedig csak a benzinkúttól távolabb eső részeket lehet kényelmesen nézni. Még nem hullottak le a levelek.

Elhatározta, hogy a gimnáziumba a hátsó ajtón megy be. Le kell fordulni jobbra, el az angol nevű kocsmá előtt, ahol a lógó diákok szokták mulatni az időt, azok, akiknek van rokonuk vagy ismerősük és szerez nekik orvosi igazolást, úgyhogy azt mondta egyszer az osztályának, hogy nyugodtan menjenek csak át az ivóba, majd utánuk viszi a feladatlapot, szóval a kocsmá után balra kell fordulnia, az iskolát hátulról határoló utcába, ahol egymás hegyén hátán parkolnak a tanítványok autósodái, amik miatt a később jövő tanárok többnyire még a szocialista időkben kiutalt járműveinek nem marad parkolóhely.

A portás keresztretjvényt fejtett. Rá sem rántott, ki közlekedik. Igaz, hogy Özvegy Lévy Jánosné olyan halkan csukta be a nehéz szárnyas ajtót, mintha órára késve belopakodó kisdíák lenne. Még csak fél kilenc múlt öt perccel. A tanárban nem volt senki. Levette kabátját és nagy óvatosan a fogásra akasztotta a kalapját is. Belenézett a kávéfőző feletti tükörbe. Még mindig látszott. Bár foga volt, nagyon süttött a nap. Gyorsan leült, s remélte, hogy senki nem veszi észre. Szerencsére az ablak előtt volt a helye, éppen Keletről jött a fény, ex oriente lux, hehehe, próbálta tréfával elütni a dolgot, mint mindig, de ezúttal falsra sikeredett.

Az első bejövő kolléga az egyik biológus volt. Köszönt, aztán elmerült a kávéstermoszal való foglalatosságban. A közösség íratlan szabályai szerint mindig az utolsó adagot fogyasztó főzte a kávé. Savanykás kávé volt, a legolcsóbb fajtaból, csak az itta, aki már függő volt, vagy nagyon álmos.

A második kolléga – egy friss diplomás német szakos volt tanítványa – arra nézett ugyan, kicsit hosszabban is a kelleténél, olyannyira, hogy Özvegy Lévy Jánosné, született Kuncz Annának felszökött a vérnyomása, a fiatal nő azonban észre sem vette a különös fényjelenséget, vagy ha észrevette, hát az ősz hajszálak napfényben való különös irizálásának tudta be.

Egyre többen lettek a tanárban. Tettek-vettek, naplót cipeltek a szekrényhez, hangos puffanással vágták be őket a polcokra. Tizenkilenc darab volt, az elvileg tizenkilenc puffanás. Számolta. Felkapcsolták a hosszú neon világítást. Magyar szakos kolléganője, aki már lámpagyújtás után érkezett, éppen a mellette lévő helyére igyekezett. Özvegy Lévy Jánosnének arca kipirosodott, szíve a torkában dobogott és a nyilvános leleplezés alkalmával elvárt magyarázkodáson gondolkodott. A kolléganő a széke felé nyomakodott, el kellett haladnia a háta mögött, s ott megérezhette volna a különös melegséget. De nem érezte meg.

Becsengettek. A gyerekek szeme élesebb a felnőttekénél. Sokkal kritikusabban, sokkal kegyetlenebbek. Lehet, hogy ha a fényt nem is, a zavart észreveszik rajta. Szünetekben terjed majd a hír, hogy Anna nénivel valami nincs rendben, s onnantól fogva minden gyerek az ő mozdulatait, gesztusait, hanglejtését fogja vizslatni, minden mögött rejtett értelmet keresve. Rettegett. Nem a kamaszok híreszteléseitől, hanem attól, hogy felhívhatják a kollégák figyelmét is.

Az utolsók között indult órára. Odazarándokolt a naplótartó polchoz, kiemelte a negyedik cé osztálykönyvét, könnyű volt felismerni, skótkockás öntapadós tapétával volt bevonva, aztán megszokott egyenletes lépéseivel a szertár felé vette az irányt. Benyitott, egy mozdulattal lekapta a polcra a jegyzeteket, le is porolta a paksamétát, ahogy előző este eltervezte, erről eszébe jutott kínos felfedezése, kedélyállapota kedvezőtlen fordulatot vett, elindult a negyedik cé felé, de nem feleltette a csökkent Grün Tibit, hanem egész órán diktált. Egyetemi alaposággal adta elő Kafkát. Élvezte a hangját, mely két csupasz falról, egy fatábláról és az ablaksorról szóródva zengett a teremben. Krétapor és klimax-koptatta volt már ez a hang, a telefonban azonnal felismerhetően kezdődő öregasszonyos, de a majd negyven éves gyakorlattól jól intonált.

Viszketni kezdett a fejbőre. Nem mert odanyúlni, hátha úgy jár, mint a kötőtűpróba során. Diktált tovább, nagyon türelmesen, lassan, nehogy valamelyik gyerek ismétlést kérve felnézzon. Így telt el a kis szertári kitérő híján majdnem negyven perc. Jelzőcsöngetéskor, öt perccel az óra hivatalos vége előtt, nem törődve azzal, hogy a nyegle igazgató (volt tanítvány) a folyosón mint cerberus figyelheti a „bércsaló” kollégákat, sebtében, hogy ocsúdni sem tudtak, elköszönt a diákoktól, beígérte a következő órai nagy vérengzést, majd kivágódott az ajtón és a tanári vécébe menekült.

Az épület felújítása még folyt, kőműveskalapácsok csattantak a padlástérben, sokszor saját hangját sem hallotta a tanteremben, különösen a kiejtés árnyalataira kényes angolszakosok panaszkodtak, s átkozták a dög munkásokat, hogy nem tudják határidőre befejezni amit vállaltak, de a vécé már rendben volt, kissé elszabva ugyan, mert főbejárata mögött egy ajtónyi szűk, funkciótlan toporgó volt, ahol beépített szekrényben a takarítószerkezet tartották, amivel direkt derékszöget zárt be a belső szentély ajtaja, ráadásul a külső ajtó befelé nyílt, a belső meg kifelé, úgyhogy alig lehetett elférni az ajtóktól. Szerencsésen beért a belső helyiségbe, a naplót és jegyzeteket a lehajtott ülőkére tette, bezárkózott, s felágaskodott a férfigagassághoz beállított tükörhöz. Ott volt. Fejbőre még mindig viszketett.

A zaj kedvéért meghúzta a vízöblítő zsinórját. Kevés ideje volt, csak annyi, amíg a víz lezúdul és az utánpótlás töltődik. Bal kezéről levette az órát, attól tartván, hogy a fém megzavarja az erőteret, mert meg volt győződve róla, hogy a jelenségnek valami elektromos háttere lehet. Gyorsan kezét mosott és

a glória felé nyúlt. Óvatosan közelítette meg, ahogy ismeretlen kutyát szokás, előbb le kell ereszkedni hozzá, aztán az ember a kezét szagoltatja meg, s ha nem húzza az orrát az állat, finoman hozzá kell érni a bajsza táján, aztán hátrafele a pofáját meg a fülét kell végigsimogatni, csak azután lehet a fejét paskolni. Még hozzá sem ért, már melegséget érzett. Nem kellemetlent, csak amolyan szőrborzoló bizsergést. Ellenállást nem tapasztalt. Észre sem vette, átmenet nélkül hatolt keze a fényességbe. Olyan volt, mintha a karácsonyi mézeskalácstésztahoz langyított mézet markoláshoz. Megvakarta a fejét. Vékony, eredetileg szőkésbarna hajszálai voltak. Harmincéves kora körül szőkülnei kezdett, illetve ez csak a látszat volt, mert valójában az ősz hajszálak tették egyre világosabb árnyalatúvá hajzatát, amit minden baráti unszolás ellenére soha nem festetett, daueroltatott vagy bodorítottatott. Puritán vágatásokat rendelt a fodrászánál, akit hathetes rendszerességgel, vagy ha a hatodik hét nagyon hó vége felé esett, fizetés után keresett fel. Mindig maga szárította be a haját, mindig egyenesre, természetes állapot szerint. Hatvanéves korára puffedt arcát gyér apródfrizura keretezte.

Ahogy őszült, porcelánkéék szemei egyre nagyobb hangsúlyt kaptak. Tanítványai tartottak tőle. Nem azért, mert különösen szigorú lett volna, nem, nagyon is liberálisan tanította az irodalmat, de mindig megkövetelte a tudást. Következetesen osztályozott, nem kivételezett, ilyenfajta érzelmeket soha nem mutatott, s emiatt, bár időnként jókat röhögtek az óráin, s ő is szerette, néha provokálta az effajta nevetést, megközelíthetetlennek tartották. Nem fedeztek fel benne olyan emberi gyengeséget, amibe bele lehetett volna kötni, ami csúfolódások céltáblájává tehetné volna. Átható, hideg nézésével dühöngő osztályt is le tudott csillapítani.

Az előző tanév utolsó magyaróráján, a harmadik ában éppen a kötelező olvasmányokat diktálta, járkált a katedra előtt, s amint hátralépett, az asztal szélére tett kis cseréptálcájából kisodorta a hónapok óta öntözetlen, porhanyós földben senyvedő dísznövényt. Észre sem vette. Majdnem rálépett, mikor az egyik nagykamasz nagy naivan felvisított: „A tanárnő kiverte a kaktuszomat!” Kitért a röhögés. Anna néni, a hangzavart túloldibálni nem akarván, a táblához fordult, s szenvtelenül írni kezdte a szerzőket és címeket tán csak azért, hogy a diákok ne lássák, ő is velük röhögne. Nem kívánt tudomást venni az erotikus mellékjelentésről, elvégre özvegy volt. Akkor sem vesztette el a komolyságát, mikor egy diákja, aki az orosz romantikát húzta az érettségén, így vezette be a kiválasztott mű elemzését: „Most pedig szeretnék rátérni Puskin keletkezésének körülményeire.” „Azt majd a biológia-feleletednél részletezd fiam!” – szólt rá Özvegy Lévy Jánosné. – „Nekem elég, ha az Anyeginről beszélsz.”

Aztán ott volt az az október huszonharmadikai magyaróra is, amikor megemlékezésül elmesélte a gyerekeknek Faludy György esetét az ÁVH-val. Ak-

koriban egyetemista volt. Ültek a bölcsészkar nagy, széles márványlépcsőjén, olvasták az újságban a cikket, amilyent sem előtte, sem utána nem lehetett írni, vagy tíz fej egyetlen napilap mögött, egyszerre kezdték el olvasni, az első po-
énnál egyszerre vinnyogtak fel, s majd legurultak a nevetéstől. Szó szerint em-
lékezett rá negyven év után: „Faludy György, az ismert Villon-fordító és költő
személye régóta szálka volt Rákosiék szemében. Ezért kiadták az ÁVH-nak a pa-
rancsot, hogy Faludy ellen vádat kell szerkeszteni. A kihallgatásnál Faludy, aki
évtizedek óta részt vett a munkásmozgalomban és jól ismerte az ÁVH
módszereit, tudta, hogy két eset lehetséges: vagy vall valaki, vagy összetörik.
A kihallgatásnál azonnal így szólt: „Kérem vegyenek fel jegyzőkönyvet, vallani
akarok.” Ezzel elmondta, hogy 1941-ben, amikor New Yorkban élt, a szálló-
dában felkereste őt az amerikai titkosszolgálat három ügynöke, Edgar Allan
Poe, William Blake és William Shakespeare, és beszervezték, hogy Magyar-
országon az imperialistáknak kémkedjen. Azóta is nekik dolgozik. Faludy
György legnagyobb hőstette a kihallgatás során az volt, hogy nem nevette el
magát. Az ÁVH tisztjei halálos komolyan felvették a jegyzőkönyvet. Egyikük
ugyan megjegyezte, hogy ez a Faludy már azért is verést érdemelne, mert ilyen
nehezen leírható nevű amerikai tisztekkel állt összeköttetésben, de végül alá-
íraták vele a vallomását. Ennek alapján 15 évi börtönre ítélték.” Aztán nagy
ironikusan hozzátette, hogy mindezt csak azért mondja el, hátha valakinek
még hasznára lesz. Részletekbe a legintenzívebb unszolásra sem bocsátkozott.

Az október 23-ai ünnepségre a Kulturális Központ színháztermébe kellett
átkísérni a diákokat. A város feladatul adta az iskoláknak, hogy lássák el a hi-
vatalos ünnepségek műsorszolgáltatását. A városi ünnepség főpróbájából lett
az iskolai előadás. Özvegy Léway Jánosné a saját tanítványai magatartásán
mérhette le ötvenhat szellemének halványodását. Eszébe jutottak azok az ok-
tóberhuszonharmadikák, mikor a hatalom megerősítette a rendőri szolgálatot,
fokozottan ellenőrizték a pályaudvarokat, nem engedték szabadságra a be-
súgókat és az egésznek valami hihetetlen várakozásteli hangulata volt. Egyik
osztálya a nyolcvanas évek közepén egy november negyedikén testületileg
feketében jelent meg. A pártbizottsági vizsgálat során egyöntetűen azt vallot-
ták, hogy az osztály kabalaebét gyászolják, ami előző nap múlt ki. Senki sem
árulta el, hogy a kóbor vörös kutyát a fiúk verték agyon. Aztán államivá lett
az ünnep és éppen úgy vonultak a diákok, mint a régiek, mikor a november
hetedikéi ünnepségre tuszolták őket.

Az előadást korabeli filmfelvételek illusztrálták arról a videokazettáról,
amit nem sokkal a politikai rendszerváltás után létrehozott, úgynevezett Öt-
venhatos Intézet adott ki. Nem nézett ilyesmit. Az előző rendszerben a kom-
mentár miatt, utóbb pedig, mert érdektelenné vált számára. Igyekezett nem
pillantani a képernyőként beállított fehér lepedőre. Diákjainak arcát figyelte,

a szemek tengelyének irányát, a sötétben egymás testén matató kamaszkezeket, az unott ásításokat.

A szomszédos nagyvállalat adta kölcsön viedókvétitőjét. Az előadást rendező tanárnőt nem engedték a drága berendezéshez nyúlni. Intett a kezelőnek, ha a felvételeket kellett mutatni, mikor nyomja meg a gombot. Az alkalmazott pedig a sötétben egyszer eltévesztette. A normál lejátszást vezérlő, Play gomb helyett a RevPlay-t nyomta meg. Özveggy Lévy Jánosné röhögésre ocsúdott. Mindenki a színpadra figyelt. Kereste a kacaj okát. Láta, ahogy a rendező tanárnő kétségbeesetten integet a képmagnó kezelőjének, aki az egészről semmit sem fogott fel. Aztán azt látta, hogy az archív filmen a forradalmárok hátrafelé futnak, torkolattüzek hunynak ki, golyók térnek meg puskacsövekbe, köpetek szívódnak vissza, házfalon tátongó kézigránatsebek gyógyulnak be, a romboló szerszám visszabiztosítva simul az eldobó kézbe, s a következő snitten már békésen nyugszik faládájában a többi között, s akkor, Te Jó Isten!, meglátta, hogy egy földön fekvő test tátongó mellkas-sebébe visszaszívárog a vér, a bordák összeforrnak, a húsban szétszakított erek újra egymásra találhatnak, feltételezhetően keringeni kezd bennük a visszaszívott vér, ismét szőrös bőr fedi a véres cafatként láttatott egészet, a test mellett guggoló szanitéc begombolja a zubbonyt, majd feláll, s visszafelé rohanva elmegy, a fekvő férfi rándul egyet, majd lepedőnyi teljes életnagyságban feltámad, a zubbony kiköpi magából a golyót, a füstfelhőcske eloszlik, s ott áll a frissen avatott doktor Lévy János, izmosan, dús fekete hajjal, hátralép egyet, majd kettőt, teli szájjal mosolyog, egészséges harminckét foga fehérlik, mögöttük nyelve, mely fél órával korábban még feleségének ajkai között fickándozott, így hátrál a nagynéni házának kapualjába, aztán integet és eltűnik a sötétben, ahonnan azért lépett ki néhány perccel szeretkezésük végkifejlete után, mert behallatszott a koitusz pillanatában kezdődő csatazaj, és ő hazafias érzelmektől vezérelve csatlakozni akart felkelő, vagy ahogy sokáig sulykolták, ellenforradalmár kollégáihoz.

Özveggy Lévy Jánosné rosszul lett. A mosdóba futott, amilyen gyorsan csak tudta, leoldotta karóráját, szabaddá tette csuklóit és hideg vizet engedett rájuk. Viszonylagos megnyugvása után is sokáig dermedten állt a vizelet- és cigarettafüst-szagú helyiségben, üres tekintettel bámulva magát a mocskos-fakó tükörben. Aztán hazament, mintha űznék, odahagyva befizetett ebédjét, bevett két altatót, behúzta a sötétítő függönyöket, leengedte a műanyag redőnyt, ledobta magát az ágyra, fejét a párnába fúrva bögött, mint a szerelmes bakfisok.

Másnap hajnalban lucskos ágyneműben ébredt. Összeszedte magát, szokása ellenére nagy mennyiségű kávé ivott, a kotyogó egész tartalmát. Paplanát és párnáját száradni az erkélyre vitte, huzataikat a mosógépbe tette, majd zuhanyzott, felöltözött, újratöltötte a kávéfőzőt, ismét nagy mennyiségű kávé ivott

és két órával a munkaidő kezdete előtt sétálni ment a kikötő melletti parkba. Leült egy padra, az ég madarait bámulta, meg akarta simogatni a szürke macskát, ami hátulról harisnyás lábához dörgölőzködött, az viszont éles ívű ugrással menekült keze elől, de látótávolságban maradt, s a hónaljáig érő avarban bóklászott. Özveggy Léwayné fél nyolcig várt, aztán a vasúti felüljárón át, az elbutikosított sétány mellett, a hatvanas-hetvenes évek kedvelt presszója előtt, majd a Fő téren átvágva munkahelyére ment. Aznap különösen mogorva volt.

Ugyanúgy, ahogy az ünnepség alatti incidenskor, állt a tükör előtt a fertőtlenítőszer-szagú vécében, s azon gondolkodott, mivel érdemelte ki a glóriát. No jó, hogy negyvenegy éve özveggy. Nincs ebben semmi rendkívüli. Mások is megözvegyültek. A szüzességéért nem kaphatta, az biztos, Léway János beismerte megszeplősítését, sőt örült a gyermekáldásnak, azaz csak a hírnek tudott, mert a gyermek posztumusz kapta apja nevét. Volt is vele gond az anyakönyvi hivatalban, ahol apasági nyilatkozatot követeltek, azzal gyanúsították, hogy elesett ellenforradalmár nevével akarja takargatni erkölcstelensége gyümölcsét, merthogy akkoriban nem tudtak összeköltözni, külön kollégiumban laktak, és ő majdnem ráborította az asztalt a tisztviselőnőre, hogy a kurva anyját baszogassa, nézze meg a házasságlevelet, csak azután nyissa ki a mosdatlan száját, de aztán türtőztette magát, csak annyit mondott, hogy materialista nevelést kapott, tudja, hogy a Szentlélek nem lehetett, különben is, mikor írta volna hites ura azt az apasági nyilatkozatot, csak nem akkor, mikor éppen folyt el ifjú vére, különben pedig higgye el az elvtársnő, hogy házások voltak, ott van fehéren feketén, különben pedig, ha ferde utakon járt volna, kérhetett volna apasági papírt bármelyik disszidáló ismerőstől, de nem tette, özvegyen, terhesen fel is szállhatott volna az Ausztriába menő teherautóra, de ezt sem tette, akkor meg hadd éljenek békében. Ebben maradtak. Ez tehát kiesett.

Akkor miért?

A tízparancsolatot nem hágtá át. Az Úr nevét sem vette a szájára, pedig manapság a nemiséggel kapcsolatos cselekedetekre való buzdítása felszólító módú igéből majdnem köztörvényi minősült át. Disznó vicceket sem szokott mesélni, ha hallott ilyent, mosolygott ugyan, de véteknek tekintette, időnként tréfásan figyelmeztette is a mesélőt, hogy el fog kárhozni, de mivel eleve tréfának volt szánva, senki nem vette komolyan. Özvegyisége fojtotta el benne a nemi ösztönt.

Nem járt templomba. Illetve csak kirándulásokon, műemléki és kultúrtörténeti láttnivalóért lépte át az Úr házána küszöbét.

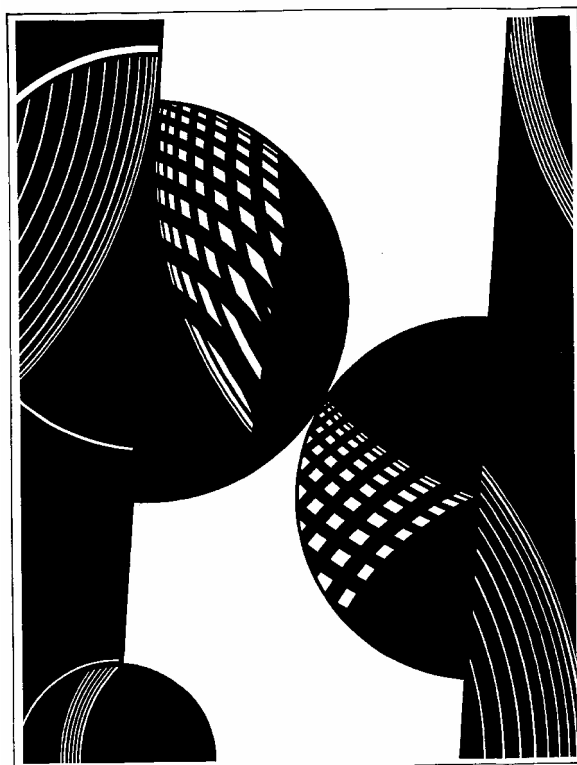
Politikai pártnak sem volt tagja. Néhányszor részt vett ugyan politikai jellegű gyűléseken, amik egy időben kötelezőek voltak, ezek ellensúlyozására ugyanabban a társaságban, már a formális kereteken kívül jókat mulattak

a szocialista tábor rovására. Manapság ez jó pontnak számít. A gimnázium egyik, azóta megboldogult történelem szakos tanára, a pedagógus párt-alapszervezet titkára szervezett Marxista szemináriumok helyett nemináriumot, ahol a fő szervező Puncifex Maximustól a paráznabillegetőig mindenkinek megvolt a maga tiszte, s a férfiakból minden nőnapra összeállt a kankórus, hogy pajzán dalokkal köszöntsék a pozitív nemi diszkrimináció ideológiailag helyeselt ünnepét. E hímtaggyűlések sikerét csak egyszer múlta felül egy esemény. Történt ugyanis, hogy országjáró körútjának egyik állomásaként szexuális felvilágosító előadást tartott az iskolában a neves szakember, az ifjúság kedvenc lapjának népszerű válaszoló orvosa. Döngicséltek a méhecskék, az egysejtűek is elvégezték az ilyen előadáson kötelezőt, a klasszikus vicc is elhangzott, hogy „Apád azt mondta, ideje felvilágosítani téged a férfiak dolgairól. Emlékszel, ecsém, mit csináltál tavaly Balatonborzadály-felsőn éjjel a csónakban a nád között a Grósz Mancival? Na, a méhek is úgy csinálják.” Mindezt elmondott, amit az ifjúság már amúgy is tudott, s akkor, mivel még volt bőven idő a kialakult másfél órából és meg kellett dolgozni a gázsiért, a nemi erkölcsökre terelődött a szó, többek között arra, hogy ha két átlagos fiatal beszélget, egyfolytában olyan biztatások hangzanak el, melyek miatt kényelmi megfontolásokból a freskófestők nadrág helyett leplet festettek a Jóistennek, repkednek lószerszámok és humán genitáliák. Mennyire más volt ez a népi kultúrában! Mennyire emberi és szép módon tudták kifejezni a nemiséget! A mai b...ni szó egykori szinonimája a „virágozni” (= élvezni az életet) volt. Hát nem kifejező? Enyhítésül a szokásos anekdota: „Virágozzál leányom, virágozzál csak Józsiával a kapuban, hanem vigyázz, nehogy gyümölcsözzél is!” Elkövetkezett az előadás vége, a kínos „Van valakinek kérdése?” – olyan hangsúllyal hangzott, hogy nagyfokú elvetemültség kellett a kézfeltételhez, ráadásul össze volt vonva az egész harmadik évfolyam, ott ültek az osztályfőnökök meg az igazgatóhelyettes (orosz tanár, iskolai párttitkár, aki a fotólaborban rendszeresen megvirágozta nyelvszakos tanítványát, Ibolyát, aki azóta a felesége). Az egyik bölcsésznek készülő diák, ráadásul leány agyában a szemantikai mezők megzavarása begerjesztette a szürkeállományt. Jelentkezett. Beállt a levegő a teremben, ismerték gonosz szójátékait, feszülten vártak, olyant mond-e, amit mindenki gondolt, hogy valahogy nevetségessé kell tenni a helyzetet, az orosz-tanár-párttitkárt, a népieskedési ingert, a hajrá-felvilágosítást. Igazgatói intót kapott érte. Csak szóbelit, mert írásban részletes indoklást kellett volna adni. E kérdése rendkívül népszerűvé tette az addig a kiközösítés szélén leledző különcöt. Akkor már az oszlás első jelei mutatkoztak a szocialista táboron, s az egész jelenlévő kompánia percekig harsányan vinnyogott. „Doktor úr, szabad kérdezni?” „Igen fiam, hogyne.” (Nem lehetett nem észrevenni, hogy mellei vannak, ami újabb röhögési előjátékot gerjesztett.) „Csak egyet szeretnék érteni a doktor bácsival, hogy tényleg csúnyán beszélünk, mi fiatalok, de

amennyiben megfogadjuk a tanácsát és a baszni szó helyett a „virágozni”-t használjuk, azontúl hogy értelmezzük azt, hogy „Éljen és virágozzék a szocializmus!”, valamint „Gábor Áron rézágyúja...” A tanárok nem mertek nevetni. Egyikük, a fakír természetű történelemtanár ugyan felállt és rájuk ordított, hogy „Hagyják már abba, még rekeszizomlázat kapnak!”, de a nevetés nem szűnt meg, csak kevesen halkítottak nyüszítésbe. Az előadó, mielőtt neki is megrebbeint volna a szája széle, kiosont. Az egykori diáklány éppen a szomszéd tanteremben magyarázza az első bének az angol összetett igéket, mert végül sikerült bejutnia az egyetemre, parkolópályán várta ki a kirótt négy évet. Áthallatszik a hangja, a diákoké is, valami kedvükre valót találhattak a példamondatban, röhögnek, úgy látszik, a kolleginának nem ment el a kedve a poénkodástól.

Kicsöngettek. Özvegy Lévy Jánosné várt még egy kicsit, hátát az ajtónak támasztotta, mélyet lélegzett és kilépett a félhomályos folyosóra...

MARGITTAI GÁBOR

Orpheus-táncok

DRÁMA ÉS AKROBATIKA

„Csak olyan istent tudnék hinni,
aki táncolni tud.”

(Nietzsche)

Táncszertartások

Nem szokás a néptáncot önálló művészeti ágként kezelni: zavarónak találjuk kollektív alkotásmódját és konzervativizmusát, mely személyes humánus helyett törzsi esztétikai képleteknek, inventív létrehozás helyett csupán reprodukciónak nyit teret. A hagyománytisztelet megdermeszti az alkotószenvédelyt, a formakonvenciók fölslegessé teszik az eredetiséget és a művészi átélést, véljük. De taszíthat bennünket az oly szembetűnő nyers haszonelvűség, az alpári dárídó és a darabos paraszterotika, a mozdulatok kendőzetlensége és céltudatos lírája is; és ha ímmel-ámmal elcsodálkozunk olykor, ha egy-egy gesztusban vagy táncfajtában az archaikus drámák dionüszoszi távlatai nyílnak meg, netalán sorsvíziókat fedezünk föl eddig brutálisnak látott figurákban, feltehetően akkor is csak a misztikum iránti romantikus vonzalmunknak engedtünk, és továbbra is idegen csodaként, letűnt kultúrák relikviájaként kezeljük a néptáncot. Színpadra állított változatait szemlélve, szemünkbe tűnik tökéletlen és önállótlanság esztétikuma: ha belefeledkezünk a koreográfiai térformák, az operettjelmezek és -díszletek, az elcsépezt szokásdramatizálások határtalan unalmába, rádöbbenünk, hogy nem csupán falusi házakat, szobabelsőket, ódon használati tárgyakat lehet vitrinbe állítani, de léteznek mozgáskanzenek is. Ha pedig elragad bennünket a többszáz fős táncsoportok monumentális giccses produkciója, vagy a kicsinyes ideológiai csatározások minden oldalról laikus érv- és gúnyrendszere, amely egyfelől csikóbőrös nemzeti ereklyeként, másfelől jókora ugarszimbólumként szeretné értelmezni a táncot, riadtan utasítjuk el az alkalmi (ünnepi) előadásokban és az állandó (profán) vitákban körvonalazódó, valóban alpárirívá változtatott mozgásvilágot. Így ismeretlen (félreismert), megközelíthetetlen, ugyanakkor mégis megunt marad a magyar néptánc. És ahogy nem tudunk zöld ágra vergődni az esztétikumával, szertartásosságának értelmezése is többnyire meghaladja erőnket: igen ritka a bartóki szellemben született néptáncmű, *interpretáció*, amely először megérti a mozgásforma rituális arculatát, metafizikájának *egyetemességét*, azután pedig bizonyos elemeket kiemelve autonóm művészi térbe helyezi az *egészet*, magát a művészi formát. Ritkán kapcsolják össze a tánc rituális és esztétikai vonatkozását, pontosabban ritkán nem választják szét őket; vagyis semmisnek tekintik e provokatív testiség szellemi energiáit, ugyanúgy e mélységes spiritualitás izgalmas érzékiségét, pusztá akrobatikává, vagy pedig néprajzi/népmitológiai rekvizitummá szegényítve egy gazdag totalitást. E tanulmány arra tesz kísérletet, hogy az egyik vonatkozást a másikból próbálja megérteni, mindkét irányban, s így talán eggyel több érvet szolgáltat amellett, hogy a magyar néptáncok (amint *általában* a néptáncok; ez pl. a flamenco, a kólók, a nyugat-európai cívis néptáncok esetében

nem is kérdéses), bizonyos megszorításokkal és természetesen megfelelően előadva, önálló műalkotásként értékelhetők, hogy tehát méltánytalanul elhanyagoltak, és a mai napig keresik a táncok Bartókját, hogy kiemelve őket provinciai száműzetésükből.

Ha a táncot egzisztenciális folyamatnak, a táncost pedig egzisztenciális karakternek tekintjük, folyamat és karakter viszonya, a zene hipnotikus varázsának és az ismétlés atmoszférateremtő erejének köszönhetően, a *megváltoztatott idő* ontológiai szerkezetét világítja meg. „...a mozgás könnyűségének észrevétele (...) annak gyönyörűségébe olvad, hogy valamiképpen megállítjuk az idő járását, s a jövőt a jelenben tartjuk”, olvashatjuk Bergsonnál.¹ Lekerekített idő: a gesztusok összhangjában elkülönülő táncfolyamat szellemi természetű, befelé forduló önkifejezés, időtlenítő alakzatai révén alkalmas különféle szertartásos szerepkörök betöltésére. Horváth János szerint² olyan ritmusos mozgásról van szó, amely nem tart számot külső érzékelésre, pusztán belső szükségyszerűségből is megvalósulhat, akár nézik, akár nem. Tiszta összpontosítás, olykor dinamikus, testi meditáció a tánc, és az emberi odaadás művészete, hiszen a zene a *másik* testére, valamint saját fizikai lehetőségeire, törvényeire utalva a táncost, megfosztja a külső viszonyoktól, hogy az esztétikai eszmények elmélyítésének és átélésének szentelhessék magukat a mozgásfolyamat résztvevői. Ritmusérzéküket, térszemléletüket, lelki szimbolizmusukat ennek a feladatnak rendelik alá, miközben testükre szűkítik minden tudásukat és kíváncsiságukat.

A tánc másfelől egy közösség mágikus szokásrendjének koreográfiáit szervezi; ha a táncszféra transzcendentális távlatokat kap, szertartás-térre tágitja saját belső, intenzív terét. A szimbolikus, stilizált és ideális gesztusok ismétlései mitologikus háttérben jelennek meg, hogy eredettörténeteket meséljenek, betegségeket űzzenek, vagy a föld és az asszonyok termékenységet növeljék – az új szellemi tér az adott közösség vallásos paradigmáit sugározza. A rituális táncot egy általános, szakrális eredetű fegyelem szorítja esztétikai keretei közé.

A tánc mikrokozmoszikus és makrokozmoszikus nézőpontjai egymásba foglalva jelennek meg – ez szellemi erejének a biztosítója. Az organikus mozdulatművészetben a test képességei, a tér és az idő lehetőségei képezik a harmónia alapját. A mozgó test műalkotásként jelenik meg („a mozgás élő építészet”³), olyan közegben, amelyben minden mozdulatnak kozmoszikus igénye, jellege, iránya van. A szerves teljesség igénye az ember ama vágyában tükröződik, hogy tánca segítségével kozmikussá hangolja magát, hogy korábbi személyiségét, indulatait a mozgósított rítus és mitológia idejének befogadásával megsokszorozza. A táncos azonosságváltása és -vállalása, énjének metamorfózisa a ritmusideál megvalósításának fokozódó eksztázisába fullad: ha eléri célját, s rettegetése elragadtatássá, félelme testi hatalommá változik, tánca egyetemessé, cáfolhatatlanná tágitotta vallási hagyományait. A szenvedély azonban a tánc és a személyiség megsemmisülése.

A szertartásos táncalkotás célja egy szakrális mozgásvilág létrehozása. A táncrítusban résztvevő mozgása, teste, párjához való viszonya a ritmikus mítoszidő távlatában, a mintaismétlés állandóságának szertartásos közegében ünnepélyessé értékelődik fel. Ez a forrása a mozgás pátoszának. A táncos az istenek ember-előtti szent mozgását,

¹ BERGSON, H.: *Idő és szabadság*. (Szeged, Universum K., 1990.)

² HORVÁTH J.: *A magyar vers*. (Bp., 1948.)

³ RUDOLF LABAN: *COREOSOPHIA*, idézi FÜGEDI JÁNOS *Mitikus mozdulatharmónia* c. írásában

szent nászát utánozza⁴, miközben arccal minden feldobbanó ritmus ősforrása: a létezést megelőző néma *csönd* felé fordul. Eksztázis és meditáció forr egymásba. A mozgást a hagyomány epicentruma: a minta alakítja centrálissá, mert a táncos minden igyekezetével ehhez az eszményi gesztusemlékhez alkalmazkodik, ezt akarja szertartásos jelenléte térbeli középpontjának is, újra és újra térré és formává változtatva valami kiterjedés és alak nélkülit, szétáramló, feloldódó személyisége és elragadtatástól izzó teste erre összpontosít. A mozdulatok szükségképpen ideális mozdulatokká szépülnek, a stilizált gesztusok az átmásított világ eszményiségének megfelelően tagolódnak, kapnak dallamot. A tánc az imitáció, az eszményi mozdulatok világává formálódik. Megszentelt mozgásvilág: mozdulatok, terek, ritmusok utánzása. A rituális táncok ősformái elsősorban ábrázoló-pantomimikus jellegűek (pl. a finnugor vagy a gyimesi medvetáncok), szertartásos utánzáson alapulnak, így a stilizáció aktusa, az ellesett mozdulatok szimbolikus és művészi alkalmazása jelentős szerepet játszik bennük. E három paradigmatis mozdulattranszformáció: a stilizáció, az imitáció és a szimbolizáció – egyformán a mozgás metaforikussá tételének ismétléses eszközei, velük alakítja ki az alkotói tudat a táncfolyamat kozmikus viszonyait és idejét.

A rituális táncok kanonikussága, formafegyelme elsősorban a szertartásrend merevségéből következik. A mozdulat-, térforma-, párviszony-kánonok a mágikus beavatkozást kívánják hatékonnyá tenni. A régi stílusú (nép)táncok ennek a rögzítettségnek, *kultikus klasszicitásnak* az emlékeit őrzik szerkesztési elveikben: motívumkincsükkel, ritmusképleteikkel, zenei kíséretükkel a hagyományidő tagolt, ismétléses felépítését modellálják. A táncalkalmakat átható szigorú ciklikusság: a *táncrend* is ennek a rendnek a képe. Több magyar táncban felismerhetők például a középkori udvari etikett maradványai (gyimesi „kettős jártatója”, körtáncok pl.), amelyek viszont az autoritatív középkori szellemiség emlékeit idézik fel. A mértéktartás buzgalmát az archaikus, vagy csak maradványaiban régies időkép tartja fenn, egészen a közösségi hagyomány elhomályosulásáig. Az idő hagyománya így szabályozza a táncét. Ezért követeli meg minden régi stílusú tánc elemzése az adott tánc kultúrtörténetének, paradigmaforrásának feltárását is, különben sem a mozdulatok, sem a rítusok esztétikájának távlatai nem érthetők meg.

A tánckánonok kultikus rendszerének egyik megalapozója a kötődés az alkalomhoz vagy a jeles napok ceremoniális rendjéhez. A táncok csak a megfelelő időpont vonzásában teremthetik meg ünnepi légkörüket, azon kívül értelmüket, fényüket veszítik. A vegetációt serkentő táncritusok⁵ például alkalmazhatatlanok az év terméketlen szakaszaiban; a rontásűző „ördögtánc”⁶ nyilvánvaló feltétele a betegség, valamint meghatározott körülmények konstellációja. A táncfolyamat idejének szervesen kell belesimulnia a világegyetem idejébe; ez a szigorú idő- és alkalomszerűség szervezi meg mikrokozmikus idő-tereit, a táncot a hagyományidő pontos modelljévé alakítva.

⁴ „...eredetüket [a táncokét] emberfelettinek tekintették (mert minden táncot *in illo tempore*, a mitikus korban alkották meg az istenek, az ősök, a totemállat vagy a hős). A koreografált lépések mintái az ember profán létén kívülről származnak. A tánc tehát (...) mindig archetipikus mozdulatot utánoz, vagy mitikus pillanatot idéz föl. Egyszóval ismétlés, következőképpen az *illud tempus*, „ama napok” újraérvényesítése.” (ELIADE, M.: Az örök visszatérés mítosza [Bp., Európa K., 1993, 51.])

⁵ lásd pl. a Dráva-menti horvátok szántóföldön járt termékenységi lánykörtáncát (idézi: MARTIN GY.: A magyar körtánc és európai rokonsága. Bp., 1979.)

⁶ a ceyloni szingalézok rituális tánca

A formaalkotás mintájának másik fontos összetevője tehát a hagyomány időrendje, amely szentesítheti vagy helytelenítheti a tánc időpontjának megválasztását: a rítus-ismétlés szerkezetét.

A. F. Snyder szerint⁷ a tánc az írástudatlan kultúrákban az irodalom szerepét tölti be: megtanítja a csoport tagjait az együttlét szabályaira, történelmére, filozófiájára, hiedelmeire. Ugy vélem, a tánc közösségi és vallási vetületének ez a foglalata. Kommunikációs és pedagógiai (mintaközvetítő) eszközként, tevékenységként ezért lehet az egy teljes kultúra kivonata, „tipikus reprezentációja”⁸, elsősorban a természeti népek műveltségében, ahol életük minden fontos mozzanatát végigkíséri.

A szertartásos táncalkotás általános paradigmáinak: a mértéktisztelő formaképzés forrásainak elemzése kiemeli a szerkesztés azon mintáit és elveit (a mozgás metafizikus organikusságának szükségletét, az ünnepi stilizációt, a ceremóniális időszerűséget, a közösségi hagyomány közvetítésének funkcióját), amelyeken keresztül a legerendőbb minta: az ismétlés paradigmája érvényesül. Am a táncszertartások mintái természetesen kultúránként változnak. A görög táncművészet például, mitológiai vonatkozásai mellett, önálló esztétikai hatalommal is felruházta a példászerű táncot, sőt a kettő egymást fokozta-szentesítette. Lukianosz a mozgásművészetet⁹ a test bölcséletének nevezte, mivel az a test és a lélek harmóniájának érzékeltetésével neveli rendre nézőit, élvezőit, ezen túl pedig önismeretet nyújt. A tánc ősforrásának megjelölése beszédesen jellemzi a hellén művészet mintáit: Lukianosz szerint „Erosz kísérőtüneménye”, „...a csillagok kartánca (...) és ritmikus kapcsolódásaik és mozgásuk harmonikus rendje ennek az elsőszülött táncnak a példászerű megnyilvánulásai”. Mitológikus és ritmikus-harmonikus eszmény találkozik itt. Lukianosz e művészet isteni és misztikus arculatát hangsúlyozza, amikor Orpheusz beavatási táncáról, majd Dionüszosz és szolgái ekstatisztikus őrzöngéséről beszél: a halál és újjászületés fallikus tánca a természet isteni erőit hívja meg, a felszakadó öröm szabadságérzetében ember és istenei olvadnak körtáncba – a mozdulatok a világ démonikus termékenységét provokálják.

A déloszi Geranos-táncot, amelyet Théseus krétai labirintusjárásának emlékére jártak, igazán fontossá emléktánc jellege teszi, benne ugyanis a mitikus esemény mozgáshagyományja dramatizálódik az emlékezés-fölidezés koreografált mozdulatokban. (Ennek keresztény változata az Auxerre katedrálisában eljátszott Pelota-labdajáték, amelyben a labda körútja a Nap-Krisztus útját, a meghalás-föltámadás passióját jelképezi.)¹⁰ A fejlettebb műveltségek táncai kidolgozott mitológiai hátteret, kifinomult esztétikai normákat: intézményes táncművészetet jeleznek. Ezzel szemben a kezdetlegesebb törzsi csoportok a közvetlen mágikus funkció szellemében alakítják ki szertartásaikat, így táncuk, noha rögzítettségükben nem maradnak el az előbbiektől, általában nyersegek, bennük inkább a mozgás mágiaja, mint művészi pátosza munkál (például a maszkos, háborús táncok, az indián szellemtáncok). A zene és a tánc eredeti, primitív kapcsolatát mutatják, mint például a sámánizmus hagyományai.

⁷ SNYDER: The Dance Symbol

⁸ JOANN KEALIINOHOMOKU: Dance as a Microcosm of Holistic Culture

⁹ LUKIANOSZ: 1974

¹⁰ A Geranos-tánc „archetipikus jellege” jól illusztrálja Eliade fentebb idézett őstánc-elméletét. Számomra pusztán esztétikum és mitológia, művészet és vallás kapcsolatát példázza paradigmaticusságával. Ugyanúgy a Pelota-játék.

Ennek az ősi kapcsolatnak a lényege, hogy a táncot kizárólag ritmus kíséri, nélkülözve mindenféle melodikus háttérrel: a zene pusztán nyers dobogás¹¹, csupasz lüktetés. A dallam poézisének hiánya a ritmus egyhangú, fokozódó hipnózisára utalja a táncost: az idővel, az ismétléssel való durva és érzéki kapcsolat ez. A természeti népek termékenységi táncmágiáiban e vad, önmagát megsokszorozó dübörgés stilizálja a pénisz mozgását. A ritmus a közvetlen mágikus kifejezés eszköze. A sámán eksztatikus utazása¹² is a dobszó ornamentikájába fűződve valósulhat meg. Az epikus szövegek recitáló, kántáló monotonitáját a sámándob igéző hatalma teljesíti földöntúlivá, egyszersmind halálos komolyságot adva a sámán eksztázisának. A tánc egzisztenciális folyamata túlvilági távlatokat kap, a ritmusképzés, maga a ritmus szakrális eredettel és jelentőséggel gazdagodik: a dob nyers, közvetlen hangja alkotja meg a tengelyt, a spirituális világot, amelyen a sámánnak fel kell kapaszkodnia. A ritmus tehát kivirágzik, noha monotonitását sosem veszti el; ez a táncos révület jelenik meg minden elemi, nyomatékos ritmus-kísérettű táncban. Mint például a gyimesi táncművészetében. A sámán¹³ dobja és a gyimesi ütőgardon között hangulatilag nincs különbség¹⁴, csupán az utóbbról már lefoszlott a közvetlen rituális szerep. A sámánizmus ritmuskíséretén alapuló táncagyománya végső soron három jelenségre hívja föl a figyelmet: a hang-súlyos ritmus jelentőségére és következményeire az alkotási folyamatban (dob vagy gardon), a monotonitás rituális fokozására és a legvégső elragadtatottságra.

A tánc szertartásos mintái a néptáncokban – főként Nyugat-Európában – elhomályosulnak: a tragikum virtuozitássá, az eksztázis mulatozássá kopik. A régi stílusú magyar néptáncok egy részéről azonban az eredeti rituális szerepkör nem foszlott le, hanem bensővé változott: hangulatilag, a kultikus klasszicitás szellemében befolyásolja a motívumszerkesztés elveit. Bizonyos zárt, szűk motívumkincsű, archaikus táncok, mint például a lánykörtáncok, az ugrós-jellegű táncok, a széki, a mezősegi, a gyimesi lassú táncok bizonyíthatóan őrzik ezeket a mintákat.

A tánc transzcendentális mintáinak az elemzése a táncot mint szertartást kezelte, azaz, a korábbi esztétikai-ontológiai megközelítéssel szemben, főként a közösségi beavatkozás feladatkörében vette szemügyre, arra keresve választ, hogy ez a funkció, a mintakövetés ritmusának e szertartásos kényszere hogyan határozta meg a táncművészi formaalkotás normáit – a mozgás esztétikáját.

¹¹ pl. az afrikaiak fejlett dobnyelve és termékenységi rituáléjuk dobkísérete

¹² ennek a vallásos aktusnak a lényegét az angol „dancejourney” szó egészen pontosan kifejezi (in: WOSIEN, MARIA-GABRIEL: Sacred Dance. Encounter with the Gods. New York. Avon Books, 1974.)

¹³ „Parancsoló a dob: úton, utcán dob pereg;
hangos a dobszó: úton, utcán dobszó pereg.
A városban a legénynek dob parancsol,
szenvetés, kín a dob...” (részlet a Gilgames-eposzából; in: Fénylő ölednek édes örömeiben. A sumer irodalom kistükre. Szerk. Komoróczy Géza, Bp., Európa K., 1983; kiemelés tőlem, M. G.)

¹⁴ Ezt támasztja alá a Színészeti Lexikon (Bp., 1931, 974.) vonatkozó szócikke is: „A sámándob szerepét tehát átveszi a koboz, belőle csalsa ki a baksa ezentúl a világegyetem hangjait. A koboz a magyar költő-előadónak is jellegzetes hangszere volt és talán megkockáztathatjuk azt a föltevést, hogy ő is régebben az igéző szerepét is betöltötte a költő-énekesé mellett, hiszen a kettő éppen az előadás művészetén keresztül talán nem is eshet egymástól olyan távol.”

Minták a magyar néptáncokban

A rituális táncok jól szemléltetik a hagyomány-szabályozta, szűkös és zárt formakészletű, kötött táncformákat, amelyekben a hangsúlyos ritmuskíséret szuggesztívja vagy ünnepélyes, visszafogott méltóságú, fegyelmezett mozgást (pl. templomi lánckörtáncok, Geranos-tánc), vagy tagolt-szabályozott eksztázist (pl. a sámántánc dramatikus révülete) kényszerít a táncosokra.

A magyar néptánc-hagyomány szertartásos táncai számtalan alakban és funkcióban őrizték meg ezt a szabályozottságot vagy ennek szimbolikus emlékét. Így történt például a tavaszi ünnepkör szokásaihoz, rítusaihoz kapcsolódó leánykörtáncokkal. A tánc helyének megválasztása (mindig a szabadban: templomkert(!), források, kutak, hidak(!) környezetében), a muzsikakíséret hiánya, a körforma mágikus egyhangúsága, a dalszövegek ünnepélyes kacérsága¹⁵ egyszerre utalnak a lánykörtáncok szertartásos jelentőségére. E tartalmi-funkcionális sajátosság döntő szerepet játszott a mozgás rögzítésében: figurakészletük rendkívül szűkös (faröler-lépés, ingamozgások, ritka futólépések), a kollektív térforma kizárja az egyéni változatokat, az egész táncformát elsősorban lassú, vontatott¹⁶, monoton ünnepélyesség jellemzi¹⁷. Nyomatékot a mozgás ritmikus zárt-sága kap, nincsenek látványosságra törekvő elemek: a tavaszünnepe-bőjtűdő hagyományosan ismétlődő, újjászülető idejét teremtik meg ezek a táncok; a táncmozgás itt is a szertartásidő szimbólumává alakul át.

A dramatikus-pantomimikus táncok még inkább korlátozzák formakincsüket, mivel esetükben nem csupán a mozgás, de az előadandó történet rögzítettsége is szóba kerül. A Bene Vendel-féle halottas táncok, a hétfalusi csángó borica vagy akár a betlehemezés primitív táncbetétje olyan tradicionálisan korlátozott mozdulatsorokból áll, amelyeknek legfőbb célja egy erősen stilizált történet megismétlése. (Amint ezt a Geranos- vagy Pelota-táncoknál már tapasztaltuk.) A formaképzés szigorúan a történet megjelenítésére korlátozódik, minden allegorikus mozdulatnak a maga idejében, a történet megfelelő pontján van meg a helye, ellenkező esetben megtöri a rítus idejét. A körtáncokkal ellentétben, itt az esztétikum szerepe teljesen háttérbe szorul. A stilizált-hagyományos történet idejébe a ritmikus ismétlések: a megemlékezések sorozatán keresztül áramlik be a zárt rítusidő; ez a történet ígésző ereje (pl. a boricatáncnál). A lánykörtáncokban viszont a (tér)forma ígésző ereje érvényesül erőteljesebben: a szertartásos funkció az előbbinél szimbolikusabban, rejtettebben irányítja a szerkesztés elveit. A mozgás az ünnepélyes méltóságnak, a termékenység közös erotikájának, az egyszerű mozdulatoknak a mintájához igazodik. Ám mindkét esetben a tánc kozmikus vonatkozásai: az ünnep és a dráma szabályozzák a visszatekintést.

Szertartásosság és szerkezet összefüggésének szempontjából átmeneti helyzetben vannak azok a táncok, amelyek tartalmukban, témájukban, hangulatukban – ha némi-képpen elhalványodva is – őrzik még a szertartásosság emlékeit, szerkezeti szabályozottságuk azonban ennek a félig tudatos, félig reflektálatlan helyzetnek közvetlenül már nem függvénye. Ilyenek lehettek például a középkor eleget kárhoztatott sír mel-

¹⁵ „Hej rezálom, rezálom, / A faromat rezálom.

Annak adom a farom, / Akinek én akarom.

Annak pedig nem adom, / Akinek nem akarom.” (idézi MARTIN, 1979.)

¹⁶ erről részletesebben lásd MARTIN, 1979.

¹⁷ Martin György MALONYAIT idézi uo.: „Nem is tánc ez. Ősi szertartás maradéka...” A lánytánc meglevenedett, dallamos kromlech.

letti páros, illetve legényes táncai, amelyeket az alkalom tragikus fénye, a gesztus po-gánysága és áldozati jellege tett imaszerűvé, vallásos aktussá.¹⁸ De ilyen a pásztor- és cigánybotoló is a maga halálos tusát stilizáló, viszonylag kötetlen mozgásrendszerével, amelyben a tánc kimenetelét, a szerepeket (férfi-nő), a harc törvényeit határozott, szer-tartásos szabályok kötik.

A harmadik csoport, régi stílusú mulatsági táncaink, viszont legfeljebb szerkezetével emlékeztet a rituális szabályozottságra. A funkcionálisan is rituális táncoknál az adott rítus idejének a tagoltsága határozza meg a táncok belső(meditatív) és külső (formai) ritmikáját. A mulató-mutatványos táncoknál azonban közvetlenül a zenei ritmus a ritmuskényszer forrása. A táncmuzsika szabja meg a mozdulatok pontos idő-értékét, terjedelmét („hosszát”) és motívumkincsét is, kizárva az adott zenében szer-vetlen, természetellenes mozdulatokat, illetve megszépíti, dallamosságával áthatja: liri-zálja a hozzá illeszkedőket.¹⁹ „A táncok szerkezeti szabályozódása (...) a dallam és a tánc tagolási egységeinek lazább vagy szorosabb illeszkedését jelenti.”²⁰

Táncagyományunk régi stílusú rétegét általában az jellemzi, hogy „több – ritmi-kailag azonos típusú – dallam kapcsolódik egy táncfajta-hoz” (Martin)²¹. (Ilyenek pél-dául a mezősegi, széki, gyimesi régies lassú táncok, a közép-erdélyi legényesek.) Az állandó ritmus a táncfolyamat idejét szabályos rendbe, meghatározott terjedelmű és felépítésű mozgásperiódusokba tagolja, rögzítve a tánc motívumrendszerét. Ezt az alkati sajátosságot mutatja a gyimesi „sebes magyaros” szigorú szabályok szerint kom-ponált táncformája is, amelyben a figurák általában strofikus tömbökben jelennek meg: egy versszaknyi (vagy versszakasnyi) sima forgást ugyanilyen homogén, zárt szerkezetben követ egy hasonló terjedelmű „seggelés” például. A dallam és a tánc tago-lási egységeit a váltólépések pontosan rögzített helyzete hangsúlyozza ki. Am ha a zenei és táncbeli egységek ötletszerűen találkoznak, mert egy-egy táncfajta-hoz ritmi-kailag is heterogén dallamok fűződnek,²² mint sok új stílusú néptáncban, a táncfolya-mat cseppfolyóssá válik (pl. tiszaháti csárdások). Fölbomlik a forma kánonja, megszű-nik a minta szervező ereje. Az egyetlen ritmushoz fűződő feltétel nélküli kapcsolatban konzervatív-klasszicista esztétikai eszmény testesül meg.

A klasszicitás másik esztétikai formája: a rögtönzés paradigmája a szabályozottsá-gon belül. Az egyéni változatok a tánc állandó ritmustengelyét díszesebbé, testre, han-gulatra, vérmérsékletre szabottabbá teszik: ezek a táncok, akármilyen klasszikus fegy-elem korlátozza is őket, sohasem jelennek meg uniformizáltan, dermedt kötöttségben (mint például a balkáni körtáncok). Az individualitás esztétikuma, az alkotói akarat a rögtönzésben élheti ki magát, de az eltáncolt változatokban mindig mértékudat mun-kál. Az improvizáló táncos soha nem lép ki táncformája formai-tartalmi keretei közül: csak a regionális figuratoposzokat variálja, (noha maga is létrehozhat új figurákat, de ez majdan közkinccsé válik), tehát a szerkesztés fő elve itt is az ismétlés. Mely a tánc-atmoszféra belső határait biztosítja. De ez az ismétlés szubjektív és tudatosított, prob-lematikus és különlegesen művészi. Az improvizáció a készlet elemeinek ismétlő

¹⁸ A falusi cigányság közösségeiben a mai napig találkozhatunk ezzel a szokással.

¹⁹ Ezt a jelenséget Martin Gy. részletesebben elemzi, e probléma fejtegetése az ő megállapítá-sain alapszik (in.: MARTIN: A néptánc és népi tánczene kapcsolatai. Táncudományi Tanul-mányok 1965-66.)

²⁰ MARTIN GY.: Rögtönzés és szabályozódás a magyar néptáncokban.

²¹ id. m.

²² id. m.

számbavétele, újrendezése, rajta keresztül az alkotói egyéniség, a táncos stílusa hatol be a tánc hagyományos szerkezetébe, hogy annak történeti-elvont merevségét feloldja. Az adott tánc stílusa, hangulata nem törik meg, noha a rögtönző elsőrendű célja a látványosság (olykor a szenzáció), erejének, képességeinek művészi bemutatása, mint például a kalotaszegi legényesben. Martin szerint²³ „az improvizáció foka rendszerint egyenes arányban növekszik a struktúra szabályozódásával”. A kalotaszegi legényes formulaszerű felépítése (nyitó- és záró motívumok) így nyit utat a szabad alkotókedv kielésének, virtuóz variációk és rögtönzések egész sorának. Az improvizáció a mintához fűződő dinamikus viszonyt, a táncos művészi szükségleteit és esztétikai felelősségtudatát hangsúlyozza ki. Mint alkalmi motívumkomponálás, a tánc hagyományos rendszerének értelmezése, aktualizálása, vagyis a tánc hagyományidejének antropomorfizációja.

Egyes régi stílusú táncok²⁴ szűk motívumkincsében – mint például a lánykörtáncokéiban – szintén a klasszicitás esztétikai eszménye jelentkezik. Martin szerint²⁵ a szerkezeti fejletlenség nyomatékosabban szorul rá az ismétlésre: a kevés figura és variációs lehetőség megnöveli az ismétlés kényszerének jelentőségét. Ezeknél a táncoknál fokozottabb a formaképzés fegyelme: az ismétlés formai szükségletként mutatkozik. Ez az alkati sajátosság szerkezetileg is, hangulatilag is zárttá és meglehetősen egyhangúvá teszi a táncfajtát. A motívumkincs és a szerkesztés *elemi*. A mozdulatok visszafogottak, meditatívak, néha egészen nyersen és primitívek. Az asszociáció és a kompozíció legfőbb elve az ismétlés, a monotonia. Elsősorban ezek a táncok őrzik szerkezetükben a szertartásosság szimbolikus emlékét: az atmoszféra zártsága, a mértéktartás szigora, a táncfolyamat idejének ütemesen hullámzó monotonitása, egy szóval az átváltoztatott idő kozmikusságának eszménye mind erre enged²⁶ következtetni. Konzervatív lelkiállatot tükröztet bennük, amely gátat vet a szerkesztés modernizációjának. Ide tartoznak a Gyimes-völgye régies táncai is: a lassú és sebes magyaros, a kettős jártatója és sirüleje, a féloláhos, a balkáni eredetű héjszák, és még az újabb keletű csárdás is, amelyek archaikusságuk miatt a legelemibb formában valósítják meg a mintakövető táncszerkesztés elveit.

A táncparadigmák vizsgálata a hagyományos világképbe ágyazott táncalkotás esztétikai törvényeit kísérelte meg fölvezetni: azokat a rituális eredetű alkotási szabályokat és szabványokat, amelyek közrejátszanak a kultikus klasszicitás, a mintakövetés, a mintaismétlés eszményének kialakításában. Azt kívántam szemléltetni, hogy a táncalkotás fő paradigmájának: az ismétlésnek a rituális kényszere a kanonizált ritmusképben, a mértéktartó rögtönzésben és a szűk formakincsben miképpen sarkallja a táncost behatárolt szerkesztésre. Ezek a szerkezeti adottságok határozzák meg a táncos mintakövető szerkesztési technikáit: a motívumismétlések, a táncfolyamat strófikus felépítése, a monoton figurakompozíciók, a táncidő spirális fokozódása az ismétlés szellemében alakítják a táncot. A főnti szerkezeti adottságok hagyományos eszmény-

²³ id. m.

²⁴ Például ugrósok, gyimesi féloláhos, gyermek- és lánytáncok, régies széki táncok...

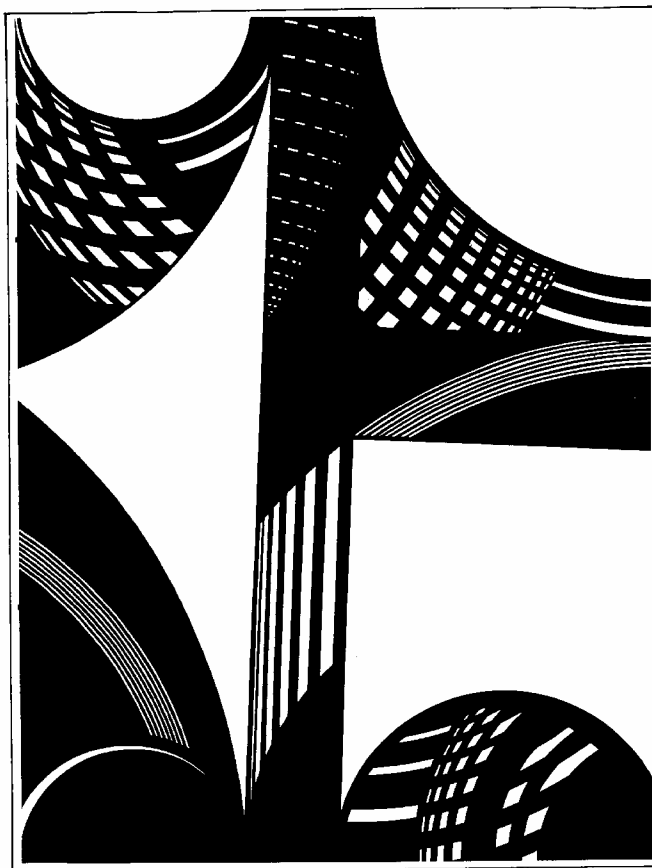
²⁵ id. m.

²⁶ Abból a jelenségből, hogy a szóban forgó táncok tagadhatatlanul a régiesség *hangulatát* árasztják, közvetlenül természetesen még nem következik a szertartásos karakter. Rituálisuk, hajdani vallásos atmoszférájuk inkább érezhető, eltáncolható, mint bizonyítható.

ként jelennek meg a táncot használó, reprodukáló táncos számára, mivel ezek közvetítik az ismétlés szertartásának hagyományos követelményeit és hangulatát.

A táncos táncagyománya középpontjában áll. Mozdulatkincsének tradicionális elemeit elsajátítva, nem pusztán egy adott táncforma alkalmi reprodukciójáról, nem csak a toposzkészlet változatos felelevenítéséről van szó, hanem a hagyománya legmélyén lüktető formaalkotó elv: a ritmikus, szabályos ismétlés sorozatos, művészi *újraéléséről* is.

FRIED ISTVÁN

Az alakzat(ok) megértése(i)

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ TANULMÁNYKÖTETÉNEK MARGÓJÁRA

„A beszélni tudás és hallani tudás egyformán alapvető. Beszélgetés vagyunk – ami azt akarja mondani: hallani tudjuk egymást. Beszélgetés vagyunk, ez egyben mindig is azt jelenti: egy beszélgetés vagyunk.”

(Martin HEIDEGGER: *Hölderlin és a költészet lényege*)

Hogy egy különféle tárgyköréről értekező, ám határozottan és markánsan kirajzoló elméleti előfeltevéseket kibontó tanulmánykötet élén kitől és milyen mottók olvashatók: valójában megkönnyíti a kritikus helyzetét, ám egyben óvatosságra is inti. Miközben a kritikus elismeri az irodalomértelmező jogát, hogy következetesen érvényesítse elméleti-módszertani hipotéziseit és e hipotézisekből kiolvasható álláspontját, az „egyszerű” tanulmánykötetek végiglapoztán mégis fölmerül benne (természetesen nem mindig joggal) a kétség: vajon ez az immár több kötetet meghatározó módszer, teoretikus határozottság, kikristályosodott fogalmi rendszer rendelkezik-e azzal a hajlékonysággal, amely alkalmassá és alkalmazhatóvá teszi egymástól messzeeső tárgyak megértési folyamatainak érzékeltetésére; vajon nem uralkodik-e el a módszer, és nem szűkül-e pusztán ürüggyé az irodalom, amely inkább egy elméleti tézis demonstrációjának kényszeredett anyagává torzul; és torzulás-e egyáltalában az, ha valaki elkötelezetten és kompromisszumoktól mentesen épít meg egy fogalmi apparátust, egy „tárgyelméletet”, egy életműveket, műfajokat, irodalmi tevékenységi formákat szemléltetni-megértetni célzó eljárást. Kulcsár Szabó Ernő új tanulmánygyűjteményének mottói – ez aligha okozhat meglepetést – a hermeneutika tájékára vezetnek; s az a tény, hogy Schleiermachertől és Hans Robert Jausstól származnak az idézetek, legalább kétféle megállapítást sugallhat:

1.) A hermeneutika történetisége „kronológiailag” is dokumentálható, miszerint a XIX. és a XX. századot az olvasás révén kölcsönhatásban lát(tat)ó megértési alakzatok végül is a hatástörténeti folyamat egymást értelmező mozzanataiként foghatók föl, a korai romantika és a posztmodernbe hajló, a különféle modernitásokat egymással szembeállító irodalom és (meg)értés fogalmai lényegében a saját történetét (történeteket?) a szüntelen önreflexió segítségével létrehozó hermeneutikai szemlélet(ek) időbeliségbe ágyazottságát gondolják újra.

2.) Nem kevésbé lényeges hozzájárulás Kulcsár Szabó Ernő irodalomértelmezésének formába öntődéséhez a befogadásesztétika szempontjainak feldolgozása; s bár arról Kulcsár Szabó könyveiben viszonylag kevés szó esik, hogy a francia kései pozitívizmus, illetőleg a századfordulós szociológia miként járt az olvasói szerepek hatástörténeti értelmezése előtt, az bizonyosnak tetszik, hogy az író-mű-olvasó triád Horváth János által hangsúlyozott irodalomalkotó minőségével már korábbi dolgozataiban

számolt, rámutatván a magyar irodalomtörténetben (is) észlelhető megszakítottság és (részben színlelt) folytonosság „dialektikájá”-ra. Nevezetesen arra, hogy a Toldy Ferenc megalapozta szociologikus és a világot nem elsősorban esztétikailag megragadhatónak gondoló irodalomszemlélet mint élte túl nemcsak a történelmi változások katalizmáit, hanem miként differenciálódott, illetőleg miként konzerválódott.

S ha Kulcsár Szabó Ernő tanulmánykötetének nagyon sokat hivatkozott szerzőjét, mint világszemléletének forrását is idegondoljuk, nevezetesen az inkább kései, mint korai Nietzsche munkáiból származtatható gondolkodás- és történet szemléleti megfontolásokat, jórészt érthetővé (megérthetővé?) válhat: ezúttal miért a lírai „alakzatok” kerültek a tanulmánygyűjtemény szerzője érdeklődésének középpontjába; műfordításról szólva miért hanyagoltatik el a próza fordítások poétikája, az akadémiai székfoglaló miért a líraértelmezés lehetőségeit, a lírai nyelviségnek az 1930-as esztendőkből fölismerni vélt válaszútjait tárgyalja (nagy anyagismerettel, kiváló műelemző érzékkel, sok ötlettel)? Ugyanakkor az szintén érthetővé (megérthetővé?) válik: a kötet második felében miért bírálatok sorakoznak pályatársak, „elődök” monografikus vállalkozásairól és tanulmányköteteiről; vajon úgy értelmezhető-e ez a vállalkozás, hogy immár nem a mai (magyar és világ-) irodalom kánonalkotási hétköznapijait-ünnepeit kíséri figyelemmel a kritikus, hanem a mai magyar irodalomelmélet értelmező stratégiáihoz igyekszik kritikai viszonyt kialakítani, és e kritikai viszonyban föltárni a nem bizonyosan hasonló kiindulópontból épülő, nem bizonyosan a klasszikus és klasszikussá vált hermeneutikai-befogadásesztétikai, az irodalmi anyagra-folyamatokra a Kulcsár Szabóéval egyező természetességgel rálátó eljárásokkal folytatott „beszélgetés” lehetőségeit?

Kulcsár Szabó Ernő (meg)értő kritikusnak bizonyul akkor is, ha az általa részleges sikerűnek, netán félre-vezetőnek, olykor következetlennek, inkább leírónak, újramondónak, mint analitikusnak minősített módszeres eljárásokat vél fölfedezni a pályatársak munkájának-munkásságának egyik-másik szegmensében. Mint ahogy gondos nyomozással tanulmányozza Ady Endre életművének a mai nézőpontok, irodalmi-esztétikai szituációk szerint a leginkább megszólíthatónak gondolt periódusát, illetőleg teszi patikamérlegre az Illyés-líra mai értelmezésének problematikus voltát, különös tekintettel a lírai alakzatok ma észlelhető „alakváltozatai”-ra. Talán csak a Kosztolányi-Babits szembesítés során bukik ki látványosan (vagy csak én vélem némileg mesterkéltnek és legfeljebb elméletileg igazolhatónak, a szükségesnél talán erőszakoltabban konstruálnak?) a líratörténet egy magyar epizódjának értelmezése, talán a leginkább itt és még egy helyen (a Faust egy kiragadott passzusáról szólva) fordul a „módszer” önmaga ellentétébe, s lesz hasonlóna ahhoz, amit Kulcsár Szabó Ernő másutt – nem csekély elmeélről téve tanúságot – cáfolva demonstrál. Am, előlegezve a vitapontokat, távolabbról indítanék, ennek a valódi eseményszámba menő gyűjteménynek forrásvidékére vetve egy *mélyebb pillantást*. Kitérőképpen: nem tudtam megállni, hogy ne – korántsem a germanista végzettségű Kulcsár Szabó Ernő bosszantgatása kedvéért – idézzem Goethét, éppen a *Faustot*: Ein tiefer Blick in die Natur (nézz a természet mélyibe: Jékely Zoltán ford.), mondja Mephisto az „Auerbach pincé”-ben, Lipcsében, „miután minden lyukat megfúrt és bedugaszolt, különös mozdulatokkal”. Mephisto „borfakasztó” gesztusait kísérő mondatai aztán – egyes kommentárok szerint – a természettudományos kutatás, az anyag „leg”-belsejét vizsgáló módszer megjelölésévé lettek; nem lévén természettudós, a műalkotásokra, a tanulmánykötetekbe irányuló pillantást vélem azonosíthatónak a goethei mondattal, tudván azt, mily jogosulatlan

akár mottóként, akár színező elemként, akár metaforaként élni egy, a kontextusából kiemelt frázissal. De – igyekszem megnyugtatni magam – nem ezt teszik-e maguk a költők, rájátszván más művek komponenseire, motívumaira, kifejezéseire, tematikus egységeire, vagy integrálván azokat önnön alkotásaikba, hogy az értekező-értelmező majd intertextuális telítettségéről, tárgyak és motívumok vándorútjáról, irodalomköziségről elmélkedhessék? Így hát folytatom, most már mély, mégsem „goethe-i”, kiváltképpen nem mephistoi pillantással, szemlémet a Kulcsát Szabó által teremtetett „természet” olvasásával.

A Schleiermarchertől Jaussig ívelő hermeneutika a történetietlenségtől igyekezett a „helyesen felfogott történetiség” felé, megkísértvén az archiváriusi vagy éppen a monumentális, nem kevésbé a kritikai történetírástól (ez utóbbit bemutatva Nietzsche a *Faustot* idézi), a faktualizmus ellen vívott harcot vállalva, és a különféle Auslegung-művészetek után kiteve a maga jogosult kérdőjeleit. Azért fontos ezt a nyilván közismert jelenséget itt is leírni, mert talán kevésbé hangsúlyozódik a hermeneutika polémikus alapállása, a megértésre (értésre?) törekvés egyfelől valóban a megértés (értés?) sokféle lehetősége, ám nem bizonyosan pluralitása mellett voksol, másfelől viszont az egyes megértés/értés-felfogások határozott körvonallakkal rendelkeznek, az elhatárolódás is jellemző rájuk. Sőt: a saját álláspont markáns megfogalmazása messze nem zárja ki, nem egyszer feltételezi, más álláspontok erőteljes bírálását, Közkeletű példával élve: amikor Hans Robert Jauss végigveszi az egyes irodalomtörténeti „iskolák” „bukás”-ának okait, és rámutat arra, hogy a pozitivizmustól a szellemtörténeten át a strukturalizmusig és a marxizmusig hol, miben és jórészt miért követték el az irodalomtörténet/tudomány lényeges kérdéseire adódó lehetséges válaszok elvétését, miként beszéltek az irodalom(történet) mellé e diszciplinák reprezentánsai, akkor írul a maga által kidolgozott módszert ajánlja, mint az eddigieknél megbízhatóbbat (a magam részéről ebben igazat adok neki), és egész életművében számos példával kísérli meg igazolni, hogy a „megértés útjai”-n akkor lehet haladni, ha (talán nem kizárólag) mindenekelőtt az ő módszertani alapvetésére épül az elemzés. S hogy a szövegösszefüggésre tekintet nélkül, a sokak által egyébként joggal emlegetett „önmagunk mások általi megértése”-t a hermeneutika alapelveiül tünteti föl (a magyar hermeneutikai „iskola” is), óhatatlanul fölveti azt a nem túlságosan jóindulatú, ám a fölvetetőség határain belül elhelyezhető kérdést, miszerint: a mások önmagunk általi megértése kevésbé fontos? Az első esetben nem a személyiség, az újabb kutatások fényében összerakhatatlannak bizonyuló szubjektum expanziójáról lenne szó? Nem inkább a második mondat érzékeltethetné a „szükséges nyitottság”-ot, éppen azáltal, hogy kérdésfeltevésünk nemcsak valamire irányul, nem pusztán valakinek szól, hanem (még inkább) az játszhatna szerepet, hogy önmagunkkal egyességben és ellenkezésben tesszük föl a kérdést, az, hogy föltesszük azt a bizonyos kérdést, rejtheti, hogy már a kérdés mások általi értelmezésekor is hajlandók vagyunk talán mégsem mindig elég rugalmas álláspontunkról elmozdulni? Hangsúlyoznám: kérdezek, nem kételkedem, „igen” szavazatom lehetséges ellenpróbáján töprengök.

Félreértés ne essék: ha történt az 1960-as esztendőök német (és nemcsak német) irodalomkutatásában eltolódás az addig némileg megmerevedett (irodalom)szociológiai szemlélettől, elsősorban H. R. Jaussnak és W. Isernek köszönhető; nem utolsósorban romanista és anglista voltuk tette lehetővé, hogy a meglehetősen egyoldalúsággal művelt germanisztikai irodalomkutatás megújítását sürgessék, hogy ezen keresztül az irodalomszociológiát is az eddigieknél szervezettebben lehessen az esztétikai, par excellence

poétikai tényezőket jobban figyelembe vevő irodalomtudományba integrálni. Kiváltképpen nem egészen igazságos Kulcsár Szabó munkássága ürügyén ezeket elmondani, hiszen szerzőnk nem áll meg Jauss tételeinek ismétlő értelmezésénél. Sokszor visszanyúl (érveikért, erősítő gondolatfutamért) Gadamerhez és Nietzsche-hez. Am itt újabb probléma merülhet föl, újabb feszültségforrás. Hiszen talán a leginkább Nietzsche-hez fűzhető a XIX. században elfogadott szubjektumfelfogások elvetése, sőt a goethe-i személyiségértelmezés ellenében egy olyan „művészegyeniség” lehetőségének tételezése, aki majd a századfordulós művész-önarcképekben éppen úgy megjelenik, mint az ezeket a művészönarcképeket túl-esztétizáltak, „irodalmiaszkodó”-nak vélő felfogásokban; ekképpen válhat bizonyos szempontból kérdésessé a szubjektum nyelvi uralhatósága (a genitivus subiectivus és obiectivus szerinti olvasatában egyaránt.) Ennek folyományaképpen nemcsak a Goethe–Nietzsche–Goethe viszony mutatkozik problematikusnak, lényegében ezt (vagy ezt is!) tematizálta Thomas Mann a *Lotte Weimaran* című regényben, hanem a Nietzsche–Jauss–Nietzsche viszony is; számomra kérdés: Jauszból vissza lehet-e „következtetni” Nietzsche-re, olyan lényeges-e Jauss „Nietzsche-felfogása”, mint Gadameré vagy éppen Derridáé? A provokatívnak szánt és nem is egészen tisztességes kérdések azt készítik elő, hogy ne székszisemet, inkább töprengéseimet adjam elő a hermeneutika és a dekonstrukció (a rend és a kaland???) párviadalaként számon tartott vitával kapcsolatos nézetről. Ugyanis Kulcsár Szabó Ernő a sosem hálás, sosem „kifizetődő” közvetítés feladatát vállalja. Azt tartván Jauss-szal, hogy az ő hermeneutikája és Paul de Man dekonstrukciója között sokkal több a közös vonás (vagy csupán hasonlóság), mint az első pillanatra kitetszenék. A feladat lehetőségében nem kételkedem, a közös vonások, a hasonlóságok létezésében sem; annyit azért megjegyeznék, hogy talán nem pusztán a modalitást tekintve tárható föl a különbözőség, meg még annyit, hogy Jauss ugyan a hermeneutika középponti személyisége, Paul de Man meg a dekonstrukcióé, de sem Jauss nem azonos a hermeneutikával, sem de Man a dekonstrukcióval. Egyébként kettejük „beszélgetése”, amellet, hogy valóban módszerek és irodalomfelfogások dialógusát ígéri, eléggé látványosan jelzi a(z alapvető) különbözőséget, például egy Baudelaire-vers analízisében (vagy annak ürügyén) legalább olyan mértékűek az eltérések, mint a tudománytörténété lett kétféle *Macskák*-elemzés (Riffaterre-é és Jakobson-Lévi Straussé) között. Mármint annyi feltétlenül igaz, hogy a Jauss-de Man levélváltás aligha hasonlítható Gadamernek és Derridának „colloquium”-má válni képtelen „monológjaihoz”, ám a hermeneutika és a dekonstrukció szándékolt egymáshoz közelítése vagy némely területen inkább igényelt, mint valós „közössége”, „hasonlósága” hazai tudománytörténeinkben még nem igen érzékelhető, s a *Literatura* lényegében erről nyitott vitájának eddig olvasott „beszéd”-ei is inkább szimulálják, mint valóban létrehozzák a párbeszédet. A hangnem kultúráltsága dicséretes, ám csekély értékű érv a közelítési-közeledési szándékok realitássá válhatása mellett, hiszen a másik félnek ilyen-olyan módon inkompetenssé, mondandójának zavartsággá deklarálása széplelkű esztéták privilégiuma, nempedig módszerről, tudományról vitázók jellemzője.

Visszatérve Kulcsár Szabó Ernőnek Jausztól kölcsönzött-idézett alapelveihez, annak több változatával is találkozhatunk ebben a kötetben. A *megértés útjaiból* (s hogy Wege: útjai áll a címben, talán úgy is fölfogható, hogy a megértés több úton is elérhető, a megértéshez több út is vezethet, kissé elrugaszkodva: a megértés több út megtétele árán valósítható meg), még egyszer, A *megértés útjaiból* származik az alábbi passzus: „A másiknak a maga individualitásában való megértése s ezzel önmagunknak a másik-

ban, a sajátnak az idegenben való megértése az, amiben a hermeneutika különösen érdekelt.” A másik idézet: „das Sich-Verstehen im andern”, „a másság általi önmegértés”, Kulcsár Szabó Ernő kiegészítésében: „a megértés kölcsönössége”. Anélkül, hogy szándékban és módszerben kételkednék, a magam részéről a dekonstrukciót nem ebben vagy legalább is nem így tartom „érdekelt”-nek, a megértés olykor görcsösnek tűnő „akarása” (csak hazai?) dekonstruktőrjeinek szemében olykor a hatalmi beszéd artikulálódásának hathat, persze kérdéses: jogosan-e? Ideírnám Kulcsár Szabó Ernőnek egy igen fontos mondatát: „A megértés mindenkori parcialitása (...) csak akkor tekinthető – legyen ez bármily szokatlan – előnynek, ha elismerjük: nincs ellentét a megértés feladatjellege és akaratlagossága, illetve rajtunk túlhaladó, bekövetkező történésjellege között.” A félreérthetőséget elhárítandó a következő mondat még kategórikusabban fogalmaz: „Egyszerűbben szólva: kibékíthető benne az a körülmény, hogy hatalmunkban közvetlenül inkább csak az akarása, mintsem az eredménye állhat.” Kulcsár Szabó Ernő okfejtése meggyőző, érvelésében nincsen logikai törés, teljes joggal jellemzi a „művek megértésének (...) gyakorlatát” akképpen, mint „amely nyelvek eltérő kimenetelű összjátékának tekinti az értelmezett és az értelmező nyelv találkozását.” Több kérdés merülhet itt föl: vajon műveknek tekinthetők-e a sors- és pályatársak irodalomtudományi elméleti alkotásai? Például a deKON-könyvek, amelyeknek a Kulcsár Szabóéhoz képest „mássága” (im andern?) egészen nyilvánvaló. A „nyelvek eltérő kimenetelű” játéka sem volna tagadható. Hogyan állunk ilyen esetben az önmegértés (das Sich-Verstehen) dolgában? Félreértés ne essék: nem állítom azt, hogy *A megértés alakzatai* szerzőjének határozott bírálata nem jogosult (több esetben), bár olykor az „akaratlagosság” talán túlságosan határozott formában nyilvánul meg: kiváltképpen feltűnő a „csak” gyakori használata. Vagy az efféle megállapítás: „Valamelyest talán halványabban ragyognék e hazai szubjektumelméleti gloriola, ha a szubjektum hatás-történeti »elhelyezkedésének« nemcsak az észlelése, hanem megértett tapasztalata is belépett volna a deKONstruktív önmegértés horizontjába.” Ez az összefüggéseiből kiragadott mondat mintha az álláspontok távolságát, nem közelíthetőségét látszana tanúsítani, meg azt is, hogy a fogalmi eltérések gondolkodásbeli eltérések, valamint azt, hogy egyfelől messze nem bizonyos, hogy a deKONstruktív „önmegértés” („ön”-megértésről van-e szó?) a jaussi-Kulcsár Szabó által felállított mércének akar megfelelni, másfelől horizontjába ezért másként leírt-elgondolt szubjektumértelmezések sorolódnak, nem feltétlenül S. J. Schmidté. Ennek következtében a hermeneutika kérdésfeltevéseire, előfeltevéseire nemigen várható deKONstruktív válasz, és megfordítva, a deKONstruktív szubjektumelméletének kizárólagosan hermeneutikai kritikája sem az önmegértéshez nem vezethet el, sem nem teljesen méltányos. Abban tökéletesen igaza van Kulcsár Szabó Ernőnek, hogy egy-egy hivatkozott citátum sok mindenre használható, ám tanúsítható erővel nem rendelkezik, ha az idéző nincsen tekintettel arra a szöveg-kontextusra, sőt, a legszűkebben értett cotextusra, amelyben az „eredetileg” értelmezhető lenne. A szöveg igényére való „ráhallgatás”-ról szól szerzőnk, és csak helyeselni tudok. Éppen ez a helyeslésem az oka annak, hogy Kulcsár Szabó Ernő nem győző meg teljes mértékben a goethe-i szó hatástörténetének olyatén ellentmondásosságáról, amelynek eredményeképpen a (még tapasztalatlan) műélvező megbarátkozik „a szabadság ama nevezetes idealitása”-val (Kulcsár Szabó szavait írtam át, remélem, híven adtam vissza); bizonyítékkul pedig a Faust II. részének valóban „nevezetes” monológiájából következik négy sor a végső bölcsességről. Csakhogy, ha szem előtt tartom Kulcsár Szabónak másutt oly meggyőző érvelését, nem tudom elfogadni Goethe meg-

rovását, elmarasztalását valamiféle naív üdvtörténeti humanitásban. Ugyanis az igaz, hogy Faust immár vakon(!) vizionálja szabad nép szabad honát ama földdarabon, amelyet Mephisto gyilkosság(!) árán szerzett meg számára. Az is igaz, hogy a *végső* jelző (bár erről a tanulmány szövege nem tesz említést, hiszen nem értelmezi a goethe-i textust, pusztán idézi négy sorát!) többféleképpen magyarázható, lehet valóban a bölcsességnek minősítőjelzője, s így eszmei végrendelet, tanúsítvány a szabadságfelfogás egy változata mellett, de a halálát érző Fausta is vonatkoztatható, ez *végső* szava a boldogító pillanat előtt. Itt azonban nem állhatunk meg. Ugyanis az a kopácsolás, sürgésforgás, amit Faust hall, nem az utópia épülése, nem szabad nép szervezi szabad honát, mindössze sírját ácsolják, s Mephisto készen áll, hogy lecsapjon szerződése áldozatára. A *végső* bölcsességet hiszi Faust kimondani, de amit hall, valójában temetési előkészület. Faust ugyan megtanul „befelé” látni, megnemesedik tapasztalatai folytán, de kísé-
 rője/kísértője a tagadás szelleme, életútját és így *végső* nagy monológjának „kontextusa”-t is átszínezi, átértelmezi az ironia, igazolván a jelenségekben, sőt: a szavakban rejlő ambivalenciát. Hasonlóképpen finom elemzése ellenére kevésbé győző meg a Babits-Kosztolányi-*viszornak* az akadémiai székfoglalóban előadott levezetése. Megint csak a „kiragadott” idézetekkel érzek problémát. Általában: egy-egy *versrészletet*, illetőleg a *Jónás könyve* néhány sorát kevésnek érzem ahhoz, hogy ezek egybevetéséből, egymásra vetítéséből messzeható következtetéseket lehetne levonni. Hiszen még a közölt idézeteket is lehet másképpen olvasni, nem is szólva arról, hogy hogy az 1930-as esztendőkből született más Babits- és Kosztolányi-versek esetleg egészen másféle tanulságokkal szolgálhatnak. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy az irodalmi/irodalomtörténeti Pantheon átrendezése nemcsak nehéz, hanem súlyos feladat is, és bizonyosan nem segíti a feltehetőleg helyesebb arányok kialakulását, ha egy-egy költő- vagy költészettípus válik a korszerűség és a korszerűtlenség vitájában célponttá. Emellett korszerűnek mondott költészet is lehet esztétikailag esendő, hiszen a korszerűség ismérvei erősen változóak, tudunk váratlan feltámadásokról és tartós kimaradásokról. Konkrétan: amit Kulcsár Szabó Ernő állít (állításának szuggesztivitásában, filológiai alátámasztott voltában, versolvasásának meggyőző erejében nem kételkedem), az Babits egy versének jellemzőjeként feltüntetett „önelégült szubjektivitás szólama”: ez azonban nem kifejezetten poétikai vétség, legfeljebb eszmei, ha az. S az már *csak* (de itt nem úgy!) az irodalomtörténet paradoxonai közé tartozik, hogy nem ezekkel a szavakkal, ám lényegében ezért marasztalta el a dogmatikus kritika Babits befelé fordulását, privatizálását, ahelyett, hogy osztályharcos húrokat pengetett volna. Hogy ennek a „retorikai szólam”-nak „torzított ismétlése” köszön vissza Kosztolányi *Számadásából*, rendkívül izgalmas, Kulcsár Szabó által bravúrosan kimutatott költészet- és gondolkodástörténeti fejlemény, de pusztán ebből nem következik sem az egyik, sem a másik költő/költészet „előkelőbb helyezése”. Ugyanakkor a magam részéről a szintén megrótt *Jónás könyve*-részletben mást vélek fölfedezni, mint Kulcsár Szabó Ernő. Az *Eszmélettel* szembeállítva *A megértés alakzataiban* az alábbi tipológia szemlélhető: „Dialogus az elhatárolódó újraértés alapja József Attilánál is, éspedig döntően a babitsi hagyománnyal folytatott jelöletlen párbeszéd értelmében. Hiszen elegendő egyetlen pillantást vetnünk a jóval későbbi *Jónásra* ahhoz, hogy érzékeljük: milyen vita áll itt fenn a szerepmentesség későmodern tropológiája és az eredetkötött – éppen nem szerepmentes – beszéd autoritása között. Mert a költői beszéd biztosítékaként talán sehol nem jelenik meg az autoritás hívása (és igénye) olyan erővel, mint éppen a kései Babitsnál.” (S itt következik hat sor a *Jónás imájából*.) Ami József Attilának és Szabó

Lőrincnek „paradigmaváltását”, a dialógikus vers kialakításában végzett munkáját illeti, nincs vitám Kulcsár Szabó Ernővel. Babitshoz képest nemcsak új nemzedék, hanem új tájékozódás, új (költői) nyelv jelenik meg velük, általuk. Mint külsőleges szempont azonban elgondolkodtat: vajon miért tűzte „zászlajára” Babits líráját az *Újbold*, miként fogadhatta el szinte mesterként Babitsot Nemes Nagy Ágnes, és mindmáig Rába György, ha még a kései Babitsra is ilyen egyoldalúan és markánsan „az autoritás hívása (és igénye)” lenne a jellemző. 1945 körül, amikor a Babitsénál hatalmasabb(?) autoritásokat hívni és igényelni sem kellett, a „hegyi költő” feltehetőleg más színben („szerep”-ben?) jelent meg Nemes Nagy Ágnesék előtt. De nem a változó értelmezések, az alakuló hatástörténet szempontjával folytatnám. Inkább azzal, hogy Jónás alakjában bizonyára fölfedezhető a szereptudat, bár annak nem egészen önkéntes vállalása is, megszólal a felsőbb instancia is, amelynek szándékaival a szereptudatú Jónás nincsen (nem lehet?) tisztában. Számomra nem oly egyértelmű a költészeti autoritás igénye, hiszen mind Jónás figuráját, mind a történetet egy ironikus elbeszélő adja elő, és talán Jónás imája első mondatának sem csupán „biográfiai” a hitelessége, a panasz a szavak hűtlenségéről talán olvasható úgy is, mint a szereptudat bizonyosságába vetett (egyáltalában nem bizonyos, hogy maradéktalan) hit megrendülése. Annál is inkább, mert már a következő sor egy más alternatívát vázol föl, bármily halványan. Emellett aligha lehet teljesen figyelmen kívül hagyni, hogy az igék feltételes módban állnak, azaz az autoritás hívása és/vagy igénye nem egészen magától értetődő, még kevésbé természetes, hiszen a vágyként vagy sóhajként (hajlanék az utóbbira) megjelenő és közelebbről meg nem jelölt feltételtől függő „költészetakarás” legalább oly mértékben jelezheti a költő elbizonytalanodottságát, mint bizonyosságra törekvését. S ha mégis, mindennek ellenére inkább az utóbbit „jelentené”, még nem győződtem meg egy csekélyebb érték jelenlétéről egy magasabb értékhez képest. Vagy mégsem értékekről lenne szó? Kulcsár Szabó Ernő mintha hatástörténetileg fontosabb fejleménynek vélné a szerepmentesség „későmodern topológiáját”-t (vajon például Mallarmé ilyen szempontból hová sorolható?) az „eredetkötött” szereptudaténál. Nekem is rokonszenvesebb az előző költői magatartás, amely azért talán leginkább a „külső” (szerep)elvárásoknak megfelelni nem tudó, nem akaró költészeteket lendíti át az elméletészek által kríziskorszakként minősített éveken és azok önmaguk ismétlésévé vált poézisén. A magam részéről azonban (megint azt kell írnom: talán) nem függetlenednék egészen a korszaknak nevezett kontextustól, hiszen a nyelvi elbizonytalanodásnak oly mértékű tematizálása, mint amely Márainak az 1930-as esztendőkből alkotott írásait jellemzi, sem volt akadály annak, hogy az 1940-es évekre a közéletiség, kulturális szerepvállalás kérdéskörében eltávolodjék korábbi álláspontjától, s röpiratban, színműben, „örjárat”-ban továbbgörgesse részint az „írástudók árulása” vitát, részint a közéletiség és irodalmiság, a szereptudat és hagyománytörténet viszonyára – ha úgy tetszik – „újszerűen” kérdezzen, mindenekelőtt a *Szindbád hazamegy* című regényben. Ellenben a Kosztolányihoz (vissza? vagy előre?) kapcsoló nyelvszemléleti gondolatok epizódja sem menti sem a *Sírály*, sem *A nővér* című regényeket a Márai-klisék ön-epigonizmusba fúlásától. Ki ugyan nem mondva, sugallva, a József Attila-Babits vagy a Kosztolányi-Babits „történet”-nek az előbbieket az értékkel telített pozitív „hősei”, az utóbbiak a kevésbé értékes, némileg negativitásként minősíthető költészetváltozat megteremtője. Ide két megjegyzés kívánkozik.

1.) André Bretonnak egy, az 1940-es esztendő közepéről származó fejtegetése szerint azok a szavak, amelyek olyan értékeket jelölnek, mint jog, igazságosság, szabadság

önkéntes, ellentmondásos jelentésekkel telítődtek. Egyik és másik oldalról (például a *jobb* vagy a *bal* – politikai – oldalról) e jelentések rugalmasságára spekuláltak mindaddig, amíg sikerült tetszőleges értelműre redukálni és tágítani azokat, amelyek végül az eredeti jelentésnek mintegy ellentétéként rögzültek. Hogy jelentés mennyire rögzül, illetőleg az „eredeti” jelentés még nyelvészetiileg is milyen biztonsággal és eredményességgel rekonstruálható, ebben az esetben (megint talán) nem túlságosan fontos; inkább annak volna jelentősége, miszerint az etikailag (is) értéktelített fogalmak megkezdik expanziójukat, birtokukba vesznek (és ezáltal lényegileg megszüntetnek) olyan jelentéseket, amelyek korábban nem tartoztak körükbe, illetőleg egyjelentésűvé szeretnének deformálódni annak következtében, hogy az „elméletész” vagy csupán a fogalmak használója ablaktalan, zárt „monád”-ként kezeli. Pusztán kérdezem: nem történhet-e efféle az irodalomtudományos gondolkodásban? Nem fenyegeti-e ilyes veszély azokat, akik túlságosan szilárdra kovácsolt fogalmi rendszerbe helyezik az irodalmi jelenségeket? A szereptudat és szerepmentesség feltehetőleg az irodalomtudomány fikciója, a mi tájainkon Horváth János szerepjátszó Petőfije óta mintha elindult volna az inflálódás útján, miként a „mandátumos”, „küldetéses” költőt leíró dolgozatokat szintén megkísért(het)i a fogalmi kiüresedés „démona”, amely aztán (Bretonra emlékeztetve) nem csupán ellenmondásos jelentéstulajdonításban realizálódik, hanem a fogalom fölvizeződésében is. Kulcsár Szabó Ernő konkrét irodalmi művekre hivatkozik, viszonylag pontosan lehet tudni: nála mit takarnak a jelölések. Csakhogy a jelölésekből következő értéktartalmak szubjektumfüggőbbek esetleg a szükségesnél.

2.) Kulcsár Szabó Ernő több kiadást megért, irodalomtudományos gondolkodásunk pozitív irányba téréséhez igen hatékonyan hozzájáruló irodalomtörténetében gondosan elemzi az 1945–1948 között ható irodalmi mozgalmakat, kiváltképpen a Nyugat-os modernség, majd az utómodernség kései erőterében érzékelhető kezdeményeket. Több, szempontunkból is lényeges megállapítást tesz. Először: „...1945 és 1948 között a magyar líra jelnyelve olyan átalakuláson ment keresztül, melyben ennek az átalakulásnak az egyik kezdeményezője, Szabó Lőrinc is jelen volt ugyan, de új szolamát mégsem ő vitte már, hanem az 1920 körül születettek nemzedéke.” Még az egyébként (másutt) ingatagnak tetsző nemzedéki szempont behozatala sem csökkenti a megfigyelésnek legalább is fontos részgazságságát; részgazságról pedig azért írnék, mert e három esztendő „kinagyítása” kissé statikussá teszi az alakulásrajzot, hiszen egy későbbi időszak nem bizonyosan igazolja vissza ezt a megállapítást. Annál is inkább, mivel a következőkben az alábbi, bővebb magyarázatot igénylő tételt olvasom, a jobb olvashatóság/érthetőség kedvéért kiemelem:

„Mert igaz ugyan, hogy e periódus legjelentősebb költészeti munkája Szabó Lőrinc önéletrajzi ihletésű versciklusa, a *Tücsökezene* volt, a kezdeményezést azonban az a hermetikus, absztrakt tárgyiasságú, a vallomás személyességét többféleképpen korlátozó költészet vette át, amely mindenekelőtt Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes verseiben jelentkezett. Párhuzamosan Weöres Sándor lírájának ekkori – mitologizáló, transzcendens vonatkozásokat is kereső – szakaszával, mely líra talán a legszervezesebb folytonosságot biztosította a 30/40-es és a 60-as évek közlésformái között.”

Voltaképpen nincsen vitám Kulcsár Szabó Ernővel a megállapítás *meritumát* illetően, annál több – nem vitám, hanem – kérdésem támadt az egyes részletekre vonatkozólag. Az első kissé ügyetlenül így fogalmaznám meg: eszerint a fejlődéstörténetinek mondható, a további lírai irányokat előlegező költészet lehet kevésbé jelentős, mint egy „legjelentősebb költészeti munka”? További kérdés: ennek mi az alapja? Az iroda-

lomtörténeti közmegegyezés? A Szabó Lőrinc-kutatás? És egyáltalában: két, akkoriban ugyancsak kezdőnek számító poéta a jelzett három-négy esztendőben alkotott versei visszhangzanak-e egy későbbi korszakban, vagy pedig az 1960-as esztendők nem hivatalos „tudata”, „túrt” horizontja írja át az 1945–1948 közötti „periódus” költészetét ismerve a két költő további pályaszakaszait. Kulcsár Szabó szerint nem elképzelhetetlen, hogy a kezdeményezés poétikai értéké válhat. Még Szabó Lőrinc „jelentőség”-ének itt kurtára fogott jelzése is elsősorban hajdani kezdeményező szerepét emeli ki, hogy ettől némileg függetlenül állítsa valóban méltó helyére a *Tücsökenét*.

A *megértés alakzataiban*, kissé félve írom le ismételten azt, hogy „talán” azért nincs efféle, elméletileg kockázatosnak bizonyulható megkülönböztetés, mivel részint ezt a korszakot már nem érintik az értekezések, részint az a „belátás” módosította a korábbi álláspontokat, miszerint a „fejlődéstörténeti” és az „esztétikai” érték aligha választható el ennyire egymástól. Ami még paradoxabbá teheti ismertetésem: nagyjában-egészében egyetérttek Kulcsár Szabó Ernő megállapításaival; a Sőtér István által összeállított és mainapság érthetetlenül keveset emlegetett, pedig kanonizáló szerepet betöltő *Négy nemzedék* antológia (és annak többnyire inspiráló, az arányokat egészében jól érzékelő, az értékelő megállapításokat igen csekély hibaszázalékkal adagoló rövidportréi) is jó-részt a Kulcsár Szabó jelezte irányba mutatnak; s a magyar hagyománytörténésnek az 1960-as esztendőkből feltároló átrendező munkája lényegében Nemes Nagy Ágnes és Pilinszky János kezdeményeiben a Kulcsár Szabó jellemezte líra további életképességét igazolta vissza. S itt újra csak vissza kell térnem a Babits-kérdéshez, mivel Nemes Nagy Ágnes tárgyias lírájának forrását, elődjét maga jelölte meg Babits korai és kései költészetében, és ezáltal a klasszikus modernség egy líraalakzatának a Kulcsár Szabóétól eltérő „világirodalmi” vonatkozásrendszerét jelölte meg. Félreértés ne essék: nem „tekintélyi” érveket sorakoztatok föl (hangsúlyozom: nem vitám, hanem töprengésem előadhatósága vagy elhihetősége mellett), és azt sem vitatom, hogy az egyébként abszolút hallással rendelkező Nemes Nagy Ágnes Kosztolányi-portréjában éppen az *Esti Kornél* költőjének költői fordulatát nem méltatja jelentőségének megfelelően, a *Szám-adás*-kötet nagy hódolattal említett, ám kurtán-furcsán elintézett (nem értelmezése, inkább) emlegetése azt a feltevésemet erősíti, hogy Babits lírájának újragondoló-folytatható voltában nem kételkedett. A századelő magyar poéta-„újítói” közül Nemes Nagy Ágnes Babitsnak tulajdonítja az „énlírán” való túllépést, majd igen beszédesen: „A Babits-sornak, úgy érzem, egy belső, eltakart *megvitatottság* adja legfőbb súlyát.” Anélkül, hogy látványosan rájátszanék a dialógikus líra Kulcsár Szabó Ernő és Kabdebó Lóránt megalkotta tézisére, azt kockáztatnám meg, nem hiszem, hogy Nemes Nagy Ágnes ekkorát tévedett volna az ifjú Babits megítélésében, hiszen egy érvelő passzus végére érve vonja le ezt a súlyos következtetést. Majd a szivárvány-istennőhöz küldött vers négy sorát kommentálva állapítja meg: „A világ és az én itt egygyéválík, az én-nek világ-nagyságúra kell kitágulnia, hogy kifejeződhessék.” Jellegzetes objektív költői magatartás ez, világirodalmi párhuzamai világosak (Rilke, Eliot). Aztán Rába György Babits-elemzésével (melynek líraelméleti és a magyar értekező prózát illető fontosságára maga Kulcsár Szabó Ernő is rámutat ebben a kötetében) erősíti e világirodalmi párhuzamok tételezhetőségét. De hitelt adok Nemes Nagy Ágnesnek, a Rilke-fordítónak, a *Rilke-alfafa* értekező próza szerzőjének, aki Babits mellett éppen a klasszikus modernség én-hitében kételkedő, s a tárgylírá a kassneri filozófia megosztottság-tételével bölcséletibbé fokozó Rilkében vélte fölfedezni a számára megkerülhetlent. A Jónás-figurát *A hegyi költő* más helyén úgy jellemzi, mint „az objektív költé-

szet jellegzetes personája, egy mitikus figura”, aki minden eddigi babitsi és nem-babitsi „próféta-alak”-tól különbözik: „a költő alteregói között a legobjektívebb, legrealistább, legegikusat, hal-bűzbe és glóriába mártva.” S végül a *Jónás imájáról* idézek egy terjedelmesebb passzust, mint a másként-olvashatóság példáját, korántsem azért, hogy az igaz-hamis ál-alternatívájában helyezzem el a különféle értelmezéseket, hanem azért, hogy egy megfontolást érdemlő megállapítás, föltevés mellé illesszek egy másik, ugyancsak megfontolást érdemlő megállapítást. Azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a Kulcsár Szabó fölvázolta irodalmi folyamat feltételezhetőségében nem kételkedve, egy hasonlóan érvényes (vagy hasonlóan vitatható) irodalmi folyamat feltételezhetősége iránt megkísérlek bizalmat ébreszteni. Nemes Nagy Ágnes ugyanis nem elégszik meg az-
al, hogy a *Jónás könyve* és *imája* költészettörténeti jelentőségéről értekezzék, legalább olyan fontosnak tetszik mindaz, amit e költészet *hatástörténeti* szerepéről mond el:

„De a Jónás könyve, e másodszor kivirágzó tárgyiasságon túl, még jó néhány későbbi költői tendencia anticipálója. Kinyilvánul benne a huszadik század általános mítosz-szükséglete, annak a legtermészetesebb gesztusokkal való betöltése, hát hogyne, hiszen kezdettől készen állt költőjében az az antik-görög, keresztény, egzotikus vagy helyi legendárium, amely a világ egyik végétől a másikig mindenütt megszólal, ahol a modern költészetet csinálják. Dikciójában ott van a még-lehetséges, illetve mindig újjászülető nagylendület és a már-szükséges visszafogottság, lecsupaszítottság; képeiben a látomás és az apró-realizmus. Valamint ott van benne az ünnepélyeset, az eszkatologikusát állandóan kísérő groteszk, az ellenpontosító ironia. Tragikus ironia: ebből kapunk hatalmas leckét a Jónás által, vagyis a késői huszadik század egyik fő tantárgyából, valamiféle abszurdból.”

A *megértés alakzatai* több tanulmányában hangsúlyosan kerül elő Nemes Nagy Ágnes költészete (a Pilinszky Jánoséval együtt), kiváltképpen a *közt* beállítása a „késő-modern nyelvi magatartásnak egy (...) jelentős, ám kevésbé kanonizált változata”-i közé tartozó termékeny vállalkozásnak. E valóban lényegileg „kanonizálatlanul” maradt változatról azonban nemigen tudjuk meg: pontosan vagy sejtethetőn miféle magyar hatástörténeti folyamatba lép, mennyiben módosítja annak kérézőirányait. A *hegyi költő*-ben olvasom: „A szerkezetváz csupa ellentétből épül, valahogy mindig az történik, amit nem várunk.” Vagy: „Kialakult tehát a forma, amihez képest, amitől a vers minduntalan eltér.” Vagy: „Mintha Babitsnak magával a költészettel, a kifejezéssel való viszonya nem volna egyértelmű.” Vagy: „A költőnek verstémája, panasza, kínja lesz a dadogás.”

Itt hagyom abba az idézetekkel való játszadozást, tudván, hogy egy polémikus olvasó ellenidézeteket volna képes kibányászni Nemes Nagy Ágnes tanulmányából. Pusztán azt óhajtottam volna érzékeltetni, hogy költőnőnk Babits-figurája megalkotottságban talán nem helyezkedik el nagyon-nagyon messze Kulcsár Szabó Ernő Nemes Nagy-figurájától, és ennek okát ugyan nem teljes bizonyossággal, mégis ott vélem föllelhetni, hogy Nemes Nagy Ágnes és még feltehetőleg Pilinszky János is, legalább is költészetük bizonyos szektorait tekintve, nem mentek el közömbösen Babits Mihály témái, megformáltság-illúziói, költészetfelfogása mellett (s itt némileg, joggal hivatkozhatnék a *Balázsolásra*, a *Mint különös hírmondóra* és a Nemes Nagy Ágnes által elemzett versek közül még *A csengettyűsfűra*, különösen az *Isten szemében nincs szemét* verssor lehetséges „utóélet”-ére, vagy olyan, újól a szövegösszefüggésből önkényesen kiemelt megállapításra, mint „Babits például a szemétszedés látványát – jellemző módon – szakralizálja”).

Kulcsár Szabó Ernő tanulmánykötetében – gondolom – *A saját idegensége* című, vi-taelemekben ugyancsak gazdag értekezés nemcsak összetettségével, hanem az eddig sikertörténetnek elgondolt magyar műfordítás história újragondolásával kitüntetett figyelmet érdemel(ne). Kiváltképpen „A humanista perspektíva átrendeződése és új nyelvi formája” sugallja az együttgondolkodást. S bár itt is az hangsúlyozódik, hogy a *Nyugat* (de „a népiek esztétikája” sem) nem „sajátította át azt a nyelvi tapasztalatot, amelyben nyoma volna a nyelviség egyszerre összekötő és elválasztó potenciáljának”, az 1930-as esztendőkre rávetített műfordítás-„esztétika” megingat a hagyományosnak mondható értékítéletek tarthatóságában. Nevezetesen részint a „szép hűtlenség” továbbművelhetőségének termékenyítő hatásában, részint az „egészelvű »humanista« (az idézőjel a Kulcsár Szabóé!) irodalmi diszkurzus” korszerűségében. Ez utóbbiról szólva, alig talállok eléggé megfelelő szavakat annak a „bátorság”-nak dicséretére, amellyel Kulcsár Szabó Ernő végre szembe mer nézni akár az 1930-as évekbeli „humanizmus” triviális felmondásából származó, nem egyszer „tragizáló”, másszor „széplélekre” valló felfogással. Különösen Kosztolányi Dezső állítólagos etikai indifferentizmusa kapcsán csábultak az értelmezők a vulgarizálás terepére. Ez esztéták nem akarták, Lukács György nyomában lépkedve nem is tudták tudomásul venni, miszerint „A klasszikus esztétizmuson – és annak normatív esztétikai ideológiáin – túl ugyanis a nyelvi tapasztalat nem alkalmas már az egyetemesítő, a nem-Én alakzatait magábaintegráló humán-diszkurzus preskriptív formáinak erősítésére.” A folytatással is messzemenően egyet-érték: „Annak az öntudatnak legalábbis képtelen alátámasztani az önmaga bizonyosságába vetett hitét, amely egy alaktalan és megfelelheterlen »nagy humanizmus« uralmát terjesztette ki, illetve vetette alá magát neki.” Egy másik szerző (nem Kosztolányi, de Kosztolányival néhány tekintetben rokon), prózaíró felismeréseit segítő érvül mellékelve: alighanem a *Varázshegy* Settembrini figurájával és „humanista” verbalizmusának ironikus leleplezésével Thomas Mann ennek a szemléletnek készítette jóval korábban az utat, de nem kevésbé idegondolható a *Lotte Weimarban* mások által fölvezolt, értetlenséget eláruló Goethe-képe, amely szerint ebből a perspektívából a weimari írófejedelmet a hidegség, a közömbösség, az erkölcsi nihilizmus, a „pogányság” jellemzné. Ugyanakkor az 1930-as esztendő történelmi változásai és kudarcélményei nem pusztán a meglehetősen ezoterikusnak bizonyuló „humanizmus” újragondolására késztették az európai irodalom képviselőit, hanem egyfelől a századelő „humanistáinak” irodalmi korszerűségét éppen úgy kétségbe vonták (Anatole France vagy Romain Rolland a kötelező tisztelet fenntartása mellett vált irodalomtörténeti olvasmánnyá), mint ahogy másfelől a kortárs elkötelezett szerzők időszerűnek megcélzott munkáit is inkább egy nemes szándékú ideológia jegyében üdvözölte az európai kritika. Az 1930-as/1940-es esztendő fordulóján rehabilitálódott még a nyíltabb és egyszerűbb (hogy ne mondjam: átláthatóan kulcsregényszerű) didaxis is, *A hamis Néró* kortársi sikerére gondolok, és felértékelődött Magyarországon minden olyan fordításkötet és antológia, amely a második világháború kirobbanását követőleg a francia irodalom recepciójáról árulkodott. Így *A francia irodalom kincsesháza* (érzésem szerint) messze túlbecsültetett, elfeledvén, hogy a „másik táborban” található német és olasz irodalom hasonló antológiája szintén elkészült, megjelent, miként az angol is. Azt természetesen nem vitatom, hogy az Apollinaire- vagy a két Rimbaud-kötet a szellemi ellenállás tudatában (is) forgathatta az érdeklődő magyar olvasó, a francia irodalom recepciójának ilyen természetét Márai Sándor néhány újságcikke is tanúsította (s ez merészebb tetteknek számított, mivel a megfigyelés alatt tartott, liberálisnak minősülő sajtóban látott napvilágot), en-

nél azonban mai irodalomszemléletünk nézőpontjából érdekesebbnek minősíthető: részint a fordításezstétika és fordítói gyakorlat egymást befolyásoló viszonya, részint a fordításelmélet és nyelviség kölcsönhatása. Kulcsár Szabó Ernő ezen a területen bűvárkodik, és bár ezúttal csak kivételes pillanatokban vállalkozik fordításelemzésre, ám Petőfi és József Attila versének német fordításairól szólva, nemcsak a célnyelvben mutakozó eltolódásokról tesz finom megjegyzéseket, hanem a magyar irodalom európai fogadtatásának olyan epizódjairól is, amelyek kivételeseknek nemigen nevezhetők. Arról van ugyanis szó, hogy Petőfi és Ady németül nem a kortárs, hanem az időben és modalitásban előző poézis nyelvén szólal meg (a magam vizsgálatai alapján mondhatom: általában); és talán a jövőben nagyobb figyelmet kellene tulajdonítani annak: például Nietzsche miként igazította „korszerűre” és az eredetivel jobban összehangzóra az ügyetlen német Petőfi-fordítást. Már Turóczi-Trostler József fölvetette ezt a problémát a *(Husadik Század* című folyóiratban 1919-ben!) Ady Endre egykorú német átültetéseinek szemlélését adva.

„A fordítói hűségnek nem elengedhetetlen föltétele a forma és a tartalom azonosága az eredetiben és fordításban. A hűség követelményének untig eleget tesz a fordítás, ha benne azonoság helyébe egyértékűség lép. (...) a szekunder költő (műfordító) végig követi a rekonstruáló folyamatot. Csakhogy ez a rekonstrukció nem lehet teljes soha.”

Kosztolányi Dezső idevonatkozó írásainak sűrű idézése a nyelvszemléleti „korszerűség” bizonyítékaiként demonstráltatnak; azt azonban nem bánám, ha egyszer a közeli jövőben Babits Mihály fordításelméleti írásaival szembesítenének. Még érdekesebb eredményre juthatnánk, ha például Kosztolányi Rilke-tanulmányait és különböző időkben keletkezett Rilke-fordításait olvasnánk össze. Nem végeztem ugyan alaposabb vizsgálatokat, szinte csak szűrőpróbaszerűen hasonlítottam össze a fordításokat és a tanulmányt (meg persze az eredeti verseket). Első benyomásom szerint Kosztolányi korai Rilke-fordításai sokkal közelebb vannak *A szegény kisgyermek panasza*hoz, mint a lényegesen visszafogottabb, „fogalmibb”, érzelmekkel takarékos tárgylírához, s még azt is megkockáztatom, hogy Babits első kötetének nem egy darabja számomra „rilkeibb”, mint a Rilke költészetét Babitsnál jóval behatóbban, egyáltalában: ismerő Kosztolányi ekorabeli poézise. Rába György értékelése nem áll nagyon messze tőlem: például ami a Baudelaire-verseket illeti, Kosztolányi Baudelaire-e az én olvasásom szerint romantikusabb, szinte „victorhugoibb”, mint Babitsé, aki ugyan helyenként szintén túldíszíti, helyenként kevésbé érzékelteti a romantikus tiráda baudelaire-i szétolvasásának, szétírásának tapasztalatát, ám még mindig kevésbé közelíti a századforduló „osztrákos”-an érzelmi világnézetéhez, mint például a szépség-szonettet lágyabbra-simulékonyabbra formáló költőtárs. A magam számára úgy fogalmaznám meg, hogy Kosztolányi korszerű(bb)nek minősített nyelvszemlélete sem segíti a költőt abban, hogy fordítói gyakorlata mindenütt megfeleljen – nem az eredetinek, hanem – saját elméletének.

Kulcsár Szabó Ernő fejtegetései nem efelé haladnak, a „műfordítói hűség és/vagy szabadság képezte paradigmá”-ból kiutat kereső és elméleti írásaiban (mert arról nemigen olvashatok: vajon fordítói gyakorlatában is?) kiutat lelő Kosztolányi ennek révén „kilép” a „klasszikus modernség nyelvszemléletéből.” És ha Babits nem (ebben nem vagyok bizonyos), akkor nem elképzelhető, hogy ez utóbb megnevezett költő viszont a közvetítői-„tölmácsi” praxisban mutat előbbre, például Shakespeare-átültetésében, amely cáfolni látszik ama „színházi”-„előadási”-központú Shakespeare-felfogást, ame-

lyet mint konvencióvá merevedett szemlélői-élvezői magatartást Mórincz Zsigmond támad emlékezetes Shakespeare-írásában? Azáltal, hogy Babits a színpadon nehezebben mondható, inkább „költői” Shakespeare-t szólaltat meg magyarul, nem értelmezhető egy korszerűbbé megcélzott Shakespeare-kép kialakításának jelzéseként? Valójában a műfordításról szóló Kulcsár Szabó-tanulmány szintén a hermeneutikus pozíciót igyekszik erősíteni, annak ellenére, hogy a Walter Benjamin-recepció „dekonstrukciós” elágazása felé is tesz lépéseket, igaz, a „leueurópaibb” dekonstruktórt, Paul de Man idézi, nem pedig Derridát, akinek eléggé súlyos mondandója akad a Bábel után létrejött (lehetetlen, ám szükséges) fordításról.

Itt térnek vissza a kötet egészének immár más jelentésben használandó „fordítói” célkitűzéséhez, nevezetesen a hermeneutika és a dekonstrukció között tátongó árok fölötti híd (utópikus?) építésének „akarási”-ához. Thomka Beáta munkásságát ismerve, korántsem szeszély vagy véletlen műve, hogy *Az irodalom elméletei* sorozata ötödik kötetében együvé kerül Derrida és Jass egy-egy szövege. Ezzel kapcsolatban (is) igazat adok Kulcsár Szabó Ernőnek, hogy „Egy szekrény mélyére zárt Gadamer- és Derrida-kötet éppúgy nem lépteti »uralhatatlan összjátékba« a maga jeleit, mint ahogyan horizont összeolvadás» sem megy végbe közöttük.” Talán elmondható ez az idézett könyv franciából, illetőleg németből magyarra átültetett szövegeiről is. „Vagyis a szöveg – folytatam Kulcsár Szabóval – mint írás mindenkor rá van utalva arra a megértésre, amelynek dialogikus – azaz kérdésre és válaszra épül – a szerkezete.” Az ugyanazon a lapon található Gadamer-citátum a *Dekonstruktion und Hermeneutik*ből azonban arra enged következtetni, hogy a mások általi önmegértés, sőt: a másság általi önmegértés egyelőre inkább a retorika szintjén hozható közelebb a „différance”-hoz, kevésbé a dialogicitásén. A közvetítés, a megér(te)tés „akarási” ezúttal is hermeneutikai horizontból történik, és így korántsem pártatlan szemlélődőként nem tekinthetjük a nagyvonalúan megtervezett colloquium egyedül lehetséges keretének, az egyiknek minden bizonnyal, legott hozzátéve, hogy egy másik (vagy egy harmadik) szintén elképzelhető. A megértés alakzatai szerzőjének számomra rendkívül tanulságos és fontos fejtegetései „A kérdezhetőség kathekrézisei”-ről sehogyan sem emlékeztetnek *Az irodalom elméletei* ötödik kötetének tematikailag hasonló Derrida-passzusaira, ellenben több közösséget mutatnak a tárgyában eltérő Jass-tanulmánnyal, amelynek gondolatai a hitviták körül forognak. S ha a beszédes és beszéltethető forrásokat vesszük szemügyre, jól látjuk, hogy míg Derrida a francia retorikai hagyomány szétírását/olvasását végzi, addig Kulcsár Szabó Ernő hivatkozási anyaga természetesen a magyar irodalom, illetőleg, itt ez a perdöntő, a német gondolati hagyomány, és amennyiben nem német (anyanyelvű) szerzőre hivatkozik, akkor is német fordításban. S ha a szépirodalomra vonatkoztatva elismerjük a „fordítói értelmezés” tézisét, akkor feltehetőleg nem tévedünk nagyon nagyot, ha ugyanezt a „szakszövegek” átültetésekor sem tévesztjük egészen szem elől. Ami az idézett kötet „humanista” Jass-értekezésében áll, szembe-síthető ugyan Derrida tanulmányával, csupán az a kérdés; mi várható a szembesítés végére, „történik”-e valami?

Aligha ítéli meg helyesen széljegyzeteim indítékát, irányát, tartalmát, ha valaki a polémikus hangsúlyokat véli meghatározóknak, nem pedig az együttgondolkodását. Hiszen Kulcsár Szabó Ernő tanulmánykötete irodalmi életünk, irodalmi gondolkodásunk, irodalmi kutatásaink leginkább időszerűeknek nevezhető kérdéseinek gondolkodott, gondolkodtatott el, és noha a magyar klasszikus modernség választútjait igyekezett földeríteni, a magyar modernség alakváltozatait egymással szembe-síteni, valójá-

ban ebben a könyvében, mint már az ezt megelőzőekben előkészítette, majd megvalósította a leginkább Gadamer és Jauss munkásságához fűződő hermeneutika magyar nyelvű „honfoglalását”. Ez a honfoglalás – vetik többen ellene – a már korábban birtokot, illetőleg „hatalmat” szerzett „nyelvjátékok” rovására történt. Ez így tetszett, tetszik természetesnek; hiszen ahhoz, hogy egy új szempontú irodalomértelmezés elfogadtassék, ahhoz azt (is) szükséges látnunk: mivel szemben, mi helyett, netán mi mellett fogadtassék el. Kulcsár Szabó Ernő tevékenysége táborokat és ellentáborokat hozott létre, terminológiáját többen elfogadták (a leginkább a tanítványi körből, de lehetetlen nem fölfigyelni arra, hogy oly kiváló irodalomtudós, mint a munkáival és nem hadakozásaival nevet szerző Eisemann György pályája éppen a hermeneutika jegyében ívelt föl), mások, méghozzá egykor egymásnak vitapartnerei egybehangzóan, a megértés akarása nélkül elvetették, és a hont kivont szablyával óvták Kulcsár Szabóék ellen. Ilymódon a Kulcsár Szabóval folytatott baráti vita oly látszatba kerülhet, mintha az ellentábor „hang”-jára lelt volna a recenzens, s a Kulcsár Szabóval inkább egyetértését bejelentőt érheti olyan vád, miszerint „csatlakozási” szándékát jelenti be ilyenképpen. Eleinte annak örültem, hogy a Kulcsár Szabó körüli vita felkavarja a magyar kritika és irodalomtörténet legfeljebb „feljelentő” bírálatoktól megzavart állóvizét, majd amikor „tisztázódott”: mely folyóiratokban gyülekeznek Kulcsár Szabó „hívei”, és mely folyóiratok azok, amelyek még véletlenül sem közölnek tőlük semmit, nem nézetek markáns megfogalmazódását észleltem, hanem lényegében beszédek, nyelvek hatalmi harcát, „kiszorítódsi”-t. Éppen ezért tartom több mint figyelemre méltó gesztusnak Kulcsár Szabó Ernő e tanulmánykötetében tett ajánlatát a beszélgetésre, amit a magam részéről nem a másik le/meggyőzése céljából megrendezett colloquiumnak képzelek el, nem „hitvitá”-nak. „Ez azonban csak kezdet a következő lépéshez, hogy a másik vallását annak idegenségében elismerjük, tehát a másikat más-ságában hagyjuk érvényesülni” – hiszem Jausssal együtt.

Annál is inkább, mert Kulcsár Szabó Ernő törekvése a dekonstrukció néhány tételének beemelésére hermeneutikai indítékú elméleti gondolkodásába számomra úgy értelmezhető, mintha pályafordulatát jelentené be. Az a hermeneutika, amelynek aligha vitathatóan legérdemesebb magyar képviselője, „iskola”-vá vált, intézményesedett, a graduális és a posztgraduális oktatásban helyet kapott (Szegeden is, ezt nem ártana tudomásul venni!), kialakult terminológiája, amellyel bizonyos hermeneuták élnek, néhányan talán nem elég „alkotó módon”, többségükben azonban jó elemzésekkel (tudományos-kritikai) hitelt szervezve. Kulcsár Szabó Ernő tanulmánykötetét első ízben „újraolvasva” (minthogy folyóiratokból már szinte valamennyit ismertem) lenyűgözött az anyag változatossága, másodsor „újraolvasva” nem a változatosságra figyeltem föl, hanem arra, hogy a korábban már tárgyalt témák ismét napirendre kerültek; mintha koncentrikus körök rajzolódniának ki; úgy gondolom, hogy a klasszikus és a kései modernség egymásnak válaszolgatása („de nem felelnek, úgy felelnek”?) egyre újabb perspektívából világítatik meg, miközben Kulcsár Szabó Ernő és a tanítványok egy részének Kosztolányi-, Kosztolányi-Babits, Ady-, Szabó Lőrinc-kutatásai összevágtnak, egymást egészítik ki, mondják tovább. Ennek következtében a terminológia finomodik, többszörösen kipróbáltatik „teherbírása”. Ugyanakkor azon is el-előprengtem „újraolvasásaim” közepette: meddig folytatható ez a beszéd, ez a „nyelv” így, ebben a körben? S hogy alaposabban tanulmányoztam (nem pusztán a kötet tanulmányait, amelyek mindegyikéből megint sokat tanultam, azokból is, amelyek mellé kérdőjeleket tettem, hanem) a kötet hátlapjának szögét, amely a közelítési kí-

sérletet mintegy önértelmezésként hozza tudomásunkra, az a benyomásom támadt, hogy Kulcsár Szabó pályáján befejezéséhez közeledik egy periódus, és egy újabb első lépéseinek lehetek tanúja. S ha a magam részéről inkább a jaussi „hitvita” következményeit vontam le („Ha az emberiség együttélését illetően hatékonyabb akar lenni, úgy az nem csupán a másik elviselését feltételezi, hanem az eltérések feldolgozásának és megértésének erőfeszítését is”), mint a dekonstrukció és a hermeneutika békés együttélésének (szimulációs) lehetőségét, azt azonban magam is úgy gondolom, hogy a *beszélgetésre* szükség van, a beszélgetés nélkülözhetetlen. Az *önmagunk megértése* oly módon lehet a konkrét magyar viszonyok között az eddigieknél termékenyebb, ha a legitimáló közösségek nem elsősorban a maguk beszédének kinyilvánításszerű formáját alakítgatnák, és például a tanulmányok hivatkozási anyagából kitetszene, hogy nem csupán a saját körben végzett elemzéseket helyeslik, hanem (némi) jóakarattal kezelnek a *másság* területéről való megállapításokat is. Annyit elismerek, hogy az önfeledt, kontrollálatlan játékoság nem mindig segíti az érvelés hatékonyságát, elfogadhatóságát talán még kevésbé, ám az önmagunknak a „mieink” által való megértésének gyakorlatától sem ártana eltérni. Hogy Kulcsár Szabó Ernő (ha jól értettem) nem állít az általam mondottaktól gyökeresen eltérőket, azt látszik sugallni számomra: messze nem reménytelen „a különbözőség jogának elismerése” révén a valódi dialógus az egymás írásait eddig inkább (némi) gyanúval leső felek között (bár ez kettőnk vitáira áll a legkevésbé). Talán nemcsak idézni, hanem tudatosítani (is) kellene azt, amit a Jauss és Kulcsár Szabó Ernő által egyként joggal nagyra tartott Lessing Augustinustól idézve *Az emberi nem nevelése* mottójaként írt le: „Mindezek ugyanazon oknál fogva egy bizonyos szempontból igazak, más szempontból hamisak”.

IDÉZETT SZAKIRODALOM

- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *A megértés alakzatai*. Debrecen 1998.
 Ugyanő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest 1993.
Az irodalom elméletei V. Szerk. Thomka Beáta. Pécs 1997.
 LESSING, GOTTHOLD EPHRAIM: *Freimaurergespräche und anderes*. Ausgewählte Schriften. Hg. Claus Träger. Leipzig und Weimar 1981.
 NEMES NAGY ÁGNES: *A másság vágya. Összegyűjtött esszék II.* Budapest 1992.
 RÁBA GYÖRGY: *Babits Mihály*. Budapest 1983.
 Ugyanő: *Babits Mihály költészete 1903–1920*. Budapest 1982.
 HEIDEGGER, MARTIN: *Hölderlin és a költészet lényege*. Ford. Redl Károly. In: *Az egzisztencializmus*. Szerk. Köpeczi Béla. Budapest 1965. (Az idézet a 195. lapon)
 NIETZSCHE, FRIEDRICH: *A történelem hasznáról és káráról*. Ford. Tatár György. Budapest 1989.
 BRETON, ANDRÉ: *Arcane 17*. Paris 20/18. 1965. (Az idézet a 76. lapon)

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

Kontextus és (hagyomány)összefüggés

SZÉLJEGYZETEK FRIED ISTVÁN KRITIKÁJÁHOZ

Kritikára, különösen, ha az valamely bírált munka igazságainak – akárha polemikus, mégis – példásan figyelmes megértésében bizonyult érdekeltnek, általában nem szokás válaszolni. Nem is tenném, ha a Fried István írásához mellékelte, szívélyesen invitáló levelében nem maga a szerkesztő ajánlott volna teret véleménycserére a szóba hozott vitakérdések körül. A szakszerűen elmélyült és számos alapkérdést érintő kritika viszont gesztusként is olyan megtisztelően ritka eset mai műbírálati kultúránkban, hogy pusztán már a ténye miatt is udvariatlanságnak véltem volna az eszmecsere elől való kitérést. Van olyan beszédhelyzet, amelynek idejére félre kell tennünk mégoly fontos egyéb munkáinkat is. Félreértés ne essék, meg sem akarnám kísérlni a válaszadásnak azt a kétes formáját, amely a nyitott kérdések lezárására törekszik. Vagyis; mint ilyen tulajdonképpen úgy tesz eleget a kihívásnak, hogy nem csak egy illeteni elvárásnak *felel meg*, hanem közben jó alaposan a vitapartnernek is. (Némelykor olyan végérvényes precizitással, hogy annak lehetőleg minden kedve elmenjen a további kérdezéstől.) Ami az én értelmezésemben itt csak annyit jelent, hogy semmi diszkurzív kártétel nem esik akkor, ha a köztünk mutatkozó nézetkülönbségek fönnszínre. Köztudott, hogy a dologban való megegyezés közösségénél olykor terméke-nyebb lehet a disszenzus. Különösen, ha az – a kérdések kötelezően közös megoldása helyett – újabb, netán kockázatosabb kérdéseket képes kiváltani.

Az ilyenkor illendő terjedelem nyilvánvalóan nem is alkalmas arra, hogy sorra reflexió tárgyává tegyük mindazt, amiben bizonyosan nem értünk egyet. A hermeneutika francia hagyományával kapcsolatban csak utalni szeretnék arra, Gaëtan Picon vagy Arthur Nisin munkáit aligha elegendő a „kronológiai” dokumentáció pusztá tényismereti horizontjában – afféle számontartási kötelezettségként – emlegetni, hiszen az az „időbeliségbe ágyazottság”, amelyre joggal figyelmeztet Fried István, bonyolultabb konstrukció a kronológiainál. (Noha ez a metafora sem veszélytelen, hisz hatástörténetileg az idő nem „helye” (= ágya) a folyamatoknak...) Nisinnak az a többször is hangoztatott tétele ugyanis, mely szerint „a mű nem a történelemben van ott, hanem abban az olvasatban, amelyet mi hozunk létre”¹ – csak akkor érthető meg a maga hatás-történeti jelentőségében, ha tudjuk: a történelemnek ez a fogalma nem a történetiséget utasítja el, hanem csupán a historika *egyik történeti* alakzatát. Jelesül azt az organikus, herderiánus történetiség-elmet, amelyet Schelling hagyományozott tovább, s amelynek hosszú egyeduralma nem annyira Picon, Nisin vagy Guiette munkáinak hatására tört meg, hanem éppen a német recepcióesztétika és a Koselleck–Rüsen-féle korszakértelmezések teljesítménye nyomán szabadult ki a „naturalizált” szemléleti premisszák fogságából. Az efféle distinkciók viszont – szerintem legalábbis – éppenséggel annak a diszkurzív-nyelvi konzisztenciának az érvényesítésével hajthatók végre, amelyben bírálóm a „fogalmi apparátus” eluralkodásának veszélyét észleli. Ha *apparátust* és ab-

ban megtestesülő *módszert* értünk elméleten, akkor a hermeneutika bizonyosan nem „elmélet”: Heideggertől Jaußig minden eddigi klasszikusa axiómaként óvott attól, hogy tárgy és megértés ilyen elkülönülése jegyében gondoljuk el a hermeneutikai tevékenységet. Ha tehát e veszély sejtelve a hermeneutika kapcsán ötlük föl vitapartneremben, akkor, féltő, a módszer „hajlékonyságának” metaforája azt az elvárást ismétli meg, amelytől minden hermeneutika elhatárolta magát. Nevezetesen, hogy volna egyfelől a tárgyi sokféleség, amely annak *észlelhetőségétől függetlenül* létezik, s volna másfelől egy egyetemleges – téren és időn túli, mert az igaz korrelációk torzításmentes biztosítékaival „fölszerelt” – tapasztalati horizont, amely úgy tesz szert megértésre, hogy e tárgyi változékonyság függvényében mozgósítja a módszerkészlet valamely adekvát elemét. Minthogy írásában mindvégig az összefüggés elsőbbségét hangsúlyozza, Fried István bizonyosan nem így gondolja a tapasztalat szerkezetét, szövegének applikatív eljárásai viszont pontosan ezt tartalmazzák. Szembefordulnak tehát azokkal az előfeltevésekkel, amelyekkel magam teljességgel egyetértek ugyan, pusztán azért látom őket ebben a státuszukban sebezhetőnek, mert közülük némelyeket éppen ez a tárgytól való elválasztottság szolgáltat ki saját igényükkel ellentétes következtéseknek. Szemben pl. a „beágyazottság” pozitívista metaforáival, már csak ezért is szavaznék – bírálómmal ellentétben – a szemléleti konzisztencia következetes nyelvi érvényesítésére, más szóval: a „fogalmi” artikuláltság komolyságára. Így remélvén legalább részben ellensúlyozhatni a készletek harmonikus összebékítésének normatív emlékezetét.

A fentiek miatt óvakodnám attól is, hogy hermeneutika és dekonstrukció viszonyát a rend és a kaland párviadalára egyszerűsítsük. Nyilvánvalóan tévedhetek, de magam nem sok kalandvágyat fedeztem föl de Man-nál, s még kevesebb rendcsinálási igényt Gadamer-nél. De hát Fried István is többször adta már jelét másutt annak, hogy az önmagáért művelt szubverzió szerinte is éppoly rosszul áll a tudománynak, mint a végleges eldöntöttségre vágyó stabilitásigény. Többek közt tehát azért nem félténem a tudományos irodalomértelmezést a „fogalmiságtól”, mert éppen e nyelvi közeg nyilvánítja meg az olyan axiomatikus tapasztalatok episztémétörténeti különbségeit, mint hogy „csak a szöveg van”, illetve, hogy „a szöveg mindig csak valamilyen *módon* van”. S talán még itt sem az a legfontosabb, hogy az egyik horizontban létmódtól függetlennek látszik, a másikban pedig tapasztalatfüggőnek bizonyul egy dolog identitása. Inkább az, hogy a dolog (a szöveg) egészen másként lép kapcsolatba velünk, ha tudatában vagyunk a saját benneállásunknak a megértés előzetes struktúráiban, vagy ha megpróbálunk szabadulni azoktól. Úgy vélem, erre az előzetes megértésre már csak azért is emlékeztetnünk kell magunkat, mert egyrészt okvetlenül felülkerekedik rajtunk, másrészt éppen abban bizonyul nélkülözhetetlennek, hogy a dolog is csak általa képes a maga idegenségét tudunkra adni: a saját ottlétéhez képest tud csak nem-én-ként megnyilvánulni.

Teljességgel egyetértek Fried Istvánnal abban is, hogy egy könyvnek, amely a nyelv fenomenális és materiális aspektusainak egyensúlya mellett foglal állást, az olvasás praxisában nem illik olyan hibákat elkövetnie, amelyek aláaknázzák ezt az egyensúlyt. Nem szerencsés tehát „kontextusból kiemelt frázisokhoz” folyamodnia. Meggyőző és igen találó példa erre az Auerbach-pince jelenete. Nem is ilyen durva vétséget vet szemre Fried István, amikor vele szemlélteti a kontextust elhanyagoló értelmezést. Durva hibát pedig – Fried István tudja a legjobban – valóban elkövettem. A cédulák nem menthető „átkeveredése” miatt Lessing-szöveggént idéztem Goethe *Die Geheim-*

nisse-jének néhány sorát. Komolytalan mentségnek vélem magam is, hogy a szöveg szelleme mindezek ellenére sokkal inkább a *Nathan*-é², mintsem a *Faust*-é. Sőt, még azt is, hogy a citációs emlékezet elvételei némelykor termékenyebbek lehetnek a filológiai adatok beszédénél. Analóg példaként elmesélhetném a következőket. Az egyik nemzetközi kollokviumon nagyjából már másfél órája vitatkoztunk egy briliáns szonett jellemző formai és szemantikai jegyeinek feszültségeiről, amikor valaki azzal a meghökkentő ténnyel hozakodott elő, hogy a vers nem szonett, hiszen a két „tercett” együttvéve nem hat, hanem hét sorból áll. Fogas hermeneutikai kérdés, hogy a filológia vagy az interpretáció volt-e itt sikeresebb. Az ülés után a nem kevésbé meghökkent Bonyhai Gábor sajátmagának mindenesetre azzal zárta le a kérdést, hogy őt ugyan nem érdekli, hat sor-e vagy hét egy szonett második fele. Ha a befogadás formaadó percepció műveletei során a vers szonettnek bizonyult, akkor ő bizony azt továbbra is szonettnek fogja olvasni. S ha valahol, akkor ezen a ponton most már bizonyosan a kontextus kérdéseinek kellős közepén érezhetjük magunkat.

Azért is ragaszkodnám a továbbiakban az összefüggés-problémához, mert leginkább így tudok eleget tenni a Fried István kritikájában megfogalmazódó elvárásoknak. Minthogy írásának alapszerkezetét a kontextus iránti figyelem elve rajzolja ki, a másik (ez esetben kritikai) szöveg idegen igényének előhívása nem függetlenedhet annak legfőbb érdekeltiségétől. A Babits-kérdésben bírálom azt veti tapintatosan a szememre, hogy rekanonizációs szándékkal valamelyest mintha kijátszanám a *Számadás* Kosztolányiját a Babits-életmű ellenében. Nem tagadva, hogy keletkezhet ilyen „kontextus” az értelmezés körül, pusztán arra szeretnék emlékeztetni: a *Számadás* idézett részletét mindössze a húszas évek végi, harmincas évek eleji Babits-lírához képest találtam beszédesebbnek, éppen a szerepmentesség új paradigmája felől. Ezért tartom kissé kérdéses irányba tartó érveknek, hogy álláspontom itt a dogmatikus Lukács-bírálat „szolipszizmus”-vádjához közelednék. A *Versenyt az esztendővel* emlegetett darabja ugyanis még annak a szakasznak a jellegzetes hangját üti meg, amelyet nem Lukács György, hanem József Attila részesített alapos – a filológiától máig is csak fél szívvel méltányolt – bírálatban. Magam itt abban látom a különbséget, hogy míg a *kontextusokat* tekintve Fried István egy alakzati hasonlóságot vél jellemzőnek (Lukács és az én érvelésem között), engem sok tekintetben éppen a József Attila-bírálatban fölszínre jött költészettörténeti (*hagyomány*)összefüggések juttattak arra a belátásra, hogy az ekkori Babits-líra kérdései nem abból a tapasztalatból származnak, amelynek jegyében Európaszerte megújulni látszott a költészet létérzékelése és beszédmódja (az organikus kód feladása, a szubjektivitás önmagán keresztül történő megértésének sikertelensége, az ember nyelvi mivoltának fölértékelődése, az allegorikusság gyakorisága, az eredetiséget hasonlóképp megkérdőjelező műfaji interpretánsok megsokasodása s nem utolsósorban a dialogikus konstrukciókban mindinkább eliminálódó „szubjektív”, szinguláris beszédhelyzet tünetei stb.). A nem készletként, vagyis: nem tárgyiság és a tőle elválasztott értelmezés adekvációjaként értett kontextus mint a *történet* hagyomány összefüggése itt például még a filológiai adatvilág szintjén is azzal érvel – készséggel elismerem: közvetve – a leírt költészettörténeti tapasztalat oldalán, hogy a 20/30-as évek fordulójára Babittól a modern magyar líra minden olyan klasszikusa eltávolodott már, akiknek részük volt az említett lírai paradigmaváltás végrehajtásában. S hogy az ekkor inkább már csak a befolyása, mintsem pályája csúcán álló Babits érzékelt valamit a feszültségből, jól mutatják a korabeli reakcióiról tudósító visszaemlékezések. József Attila első, 1928-as látogatása kapcsán még a Babits-hívek sorába tartozó Kom-

lós Aladár is kénytelen megállapítani: „az *ellentmondáshoz nem szokott és érzékeny Babistban rossz szájíz maradt...*”³ (Kiem.: K. Sz. E.)

Másképpen jelentkezik a kontextus értelmezésének kérdése a Faust zárójeleneteire vonatkoztatva. Fried István talán itt fogalmaz a legkeményebben: „nem tudom elfogadni Goethe megrovását, elmarasztalását valamiféle naiv üdvtörténeti humanitás-ban”. Előrebocsátva, hogy – miként Babits-ot, úgy – Goethét sem látnám értelmét „megróni”, sőt, „megvédeni” sem, ezúttal nem a temporális és a készletszerű kontextusértés feszültségéről van szó. Azt döntse el az olvasó, vajon a szóba hozott állítás elmarasztalja-e Goethét. A mondott helyen ugyanis azt próbáltam meg érzékeltetni, miként fordul ellentétébe az az – emberi emancipáció pusztá szolgálatára lefokozott – idealista tradíció, amellyel „Goethe sokat citált szavai szokták megbarátkoztatni a (még tapasztalatlan) műélvezőt”⁴. Remélem, nem Goethe *Faust*-ját, különösen nem Goethét „marasztalja el” ez a következtetés. Magam csupán úgy tudom értelmezni, hogy a műnek ez az emancipatorikus megfontolásból gyakran hangoztatott részlete jólhangzó idézet gyanánt képes arra, hogy a szabadság idealitását az ember uralma alá hajtott környezettel, illetve az embernek a világon való felülkerekedési kötelezettségével hozza összefüggésbe. Egyszerűbben szólva: az újkori euroszubjektumnak azzal az eszményével, amely legnagyobb világirodalmi hatással a *Faust*-ban fogalmazódott meg, s ilyenként is vonult be a 19-20. századi emberértelmezés meghatározó premisszái közé. De azt is látnunk kell, hogy az ezredfordulóhoz közeledvén miként sokasodnak ezen emberideál lassú „visszahistorizálódásának” jelzései is. Tévedés ne essék: nem a *Faust* recepciótörténeti hanyatlásáról beszélek: egyelőre nem az bizonyosodott be, hogy a mű nem volna képes új önmegértésben részesíteni a legigényesebb kortárs befogadót is. Különösen akkor, ha annak esztétikai világtapasztalata és a *Faust* közvetítette világértés között termékeny feszültségek is mutatkoznak.

A Fried István és a magam szövegében megjelenő értelmezési kontextus között, úgy vélem, ezúttal mégis strukturális különbség van, nem pedig temporális. Bírálóm ugyanis nekem tulajdonítja az összefüggéséből kiragadott szövegrész „üdvtörténeti” üzenetté változtatását, pedig az – az egész befejezés távlatából nézve – szerinte nem állítható ilyen horizontba. (Már itt megkérdeshetnénk, elvesz-e azzal az üdvtörténeti szerkezettel, ha olyasvalaki nyer üdvöt, aki „két kézzel kapott az élvezetek után”, s nem tudott szabadulni az Örök Nőiség vonzásából?) Fried István invenciózus értelmezése joggal bővíti ki a szerkezeti összefüggéseket: valóban, a megvakult Faust szavai – noha arra *utalnak* – nem a megvalósuló utópia világát *jelölik*, hanem saját sírbatételének előkészületeit. De vajon elveszítette-e ezzel a mű az újkori individuumértelmezés üdvtörténeti indexeit? Nem bizonyos, hogy hitelt kell adnunk a tekintélyérvi gyanúba keverhető adatnak, Goethe mindenesetre úgy jellemezte hőstét, mint az újkori emberideál (kritikailag is szemlélhető) megtestesítőjét: „olyan volt – jegyzi le a közlést 1829-ben Eckermann –, mint minden ember, aki túlon túl is az eszméből indul ki”⁵. Mindenesetre, ha nemcsak ennek a jelenetnek a finom ambivalenciáira, hanem valóban a mű *teljes* befejezésére terjesztjük ki az értelmezési kontextust, akkor arra a meggyőződésre is juthatunk, hogy a *Faust* talán mégsem rombolja szét az általa létesített művészi emberértelmezés alapzatát.

³ E boldogság sejtelve elragad / s már üdvözt a legszebb pillanat (A Faust I. részének fordítója Jékely Zoltán, a II. részének Kálnoky László.)

⁴ Ez a sivár, rossz, végső pillanat / Szegény még ezt is megragadja

A főhős utolsó szavaival („Im Vorgefühl von solchem hohen Glück / Genieß ich jetzt den höchsten Augenblick”)* ugyan azonnal kontrasztot alkot a „győzelem” citációs beszéde, hiszen a holt monológjára ekként felel a diadalát ülő Mephistopheles: „Den letzten, schlechten, leeren Augenblick / Der Arme wünscht ihn festzuhalten”**. Csakhogy a győzelmi pillanat nem tart túlságosan sokáig: a sírbatételt „szabad hon” építéseként inszenizáló győztes máris szemben találja magát az angyalok kórusával, amelynek ünnepien szárnyaló lírai éneke azt a paradicsomi megváltást előlegezi Faustnak, amelynek az ígézetében („Im Innern hier ein *paradiesisch* Land”)* sírba hanyatlott. Ami azt is jelenti, hogy az angyali kórus az „életreidéző”, mágikus beszéd materiáján keresztül nem Mephistopheles-nek, hanem Faustnak válaszol:

Rosen, ihr blendenden,
Balsam versendenden!
Flatternde, schwebende,
Heimlich belebende,
Zweigleinbeflügelte,
Knospenentsiegelte,
Eilet zu blühen.

Frühling entspringe,
Purpur und Grün;
Tragt Paradiese
Dem Ruhenden hin.

Rózsák, ti csillogók,
ti balzsamhordozók!
Csapongók, röppenők,
életre bűvölők,
gallyacskák szárnyai,
szár friss hajtásai,
viruljatok.

Tavaszi réten,
nyugodjon ott,
zöld s bíbor éden
ölén a halott.

Külön talán nem kell említünk, hogy az angyali kórus, illetve a Mephistopheles megszólaltatta beszéd regiszterei között közben mérhetetlen térbeli távolság is kialakul. Hisz a fenti dikcióval szemben az ördög száját effélék hagyják el:

O Fluch! o Schande solchen Tröpfen!
Satane stehen auf den Köpfen,
Die Plumpen schlagen Rad auf Rad
Und stürzen ärschlins in die Hölle.

Ó, a bambák! Átok! Gyalázat!
Sátánjaim fejükre állnak,
búkfenceznek nehézkesen,
És seggel esnek a pokolba.

A szöveg bravúrosan szőtt „hálózata” közben persze olyan szoros összefüggéseket teremt a *Faust* zárlatában, hogy a befejezettség kulcsfogalmai (*es ist vollbracht, er fällt, so ist's getan***) rendre textuális feszültséget létesítenek az ördög és a főhős szituálódása között, azaz, a nyelvi-retorikai szinten mutatkozót rendre ellentétébe fordítják a „ténylegesen” referenciálisnak. Mephistopheles önelégült kijelentése („so ist es *getan*”***), mely legalább három referenciális irányba vezethető, legott önmaga tagadásába vált, amint a főhős lelkét elragadják az angyalok: „Ein großer Aufwand, schwächlich! *ist vertan*”****. Az üdvtörténeti célbajutást végül aztán az a nyelv adja tudtul afirmatív bizonyossággal, amely az egész fausti pálya (alább külön is kurzivált) alapfogalmait magábaépítve emeli tovább, még „magasabb szférákba” a főhős lelkét:

* Belül *paradicsomi* táj virul

** elvégeztetett

*** ennyi az egész

**** meddő vesződség szégyenét nyögöm

*Gerettet ist das edle Glied
Der Geisterwelt vom Bösen,
Wer immer strebend sich bemüht,
Den können wir erlösen.*

Szellemvilág, ment a Gonosz
karmától már e lélek:
„Ki holtig küzdve fáradoz,
az megváltást remélhet”.

Ha mindeddig kétségünk lett volna a törekvő, küzdő, fáradozó élet mennyei megjutalmazásának egyértelműsége felől, akkor végül most érdemes szóba hozni a Fried Istvántól ambivalensnek értett részletet: „Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben / der täglich sie erobern muß”^{*}. Ami a zárlat bővebb, tehát érvényesebb kontextusában inkább önmagához visszatérő összegzése a nyitány – isteni eredetű! – vezérfogalmainak, illetve a bennük foglalt antropológiai ideáloknak, mintsem azok megkérdőjelezése: „Es irrt der Mensch solange er strebt”^{**}; „Ein guter Mensch in seinem dunklen Drange / Ist sich des rechten Weges wohl bewußt”^{***}. Avagy a legismertebb példát véve, immár magától Fausttól:

*Habe nun, ach! Philosophie,
Juristerei und Medizin,
Und leider auch Theologie!
Durchaus studiert, mit heißem Bemühn.*

Ó jaj, a filozófiát
a jog- s az orvostudományt
Es – haj – a teológiát:
mind *buzgón bűvároltam át*

S noha a drámai partitúrában ezúttal még csak a szöveg nyelvi hálózatainak értelmezésén dolgoztunk, talán a marginális jegyzetek műfaja megengedi a műveletek ideiglenes felfüggesztését. Ha nem törekedhettünk is teljességre, eljuthattunk addig a pontig, ahol Gadamer azt mondaná, „az értelmező, aki előadta az indokait, eltűnik és a szöveg beszél”⁶. Azt remélem, maga ez a fenti szöveg is „továbbít” annyi baráti üzenetet Fried Istvánnak, amennyi egy nagy formátumú bírálat nyomán természetes: a köszönetet és a nagyrabecsülést műfaji mintául állítható, kitűnő kritikájáért.

JEGYZETEK

¹ Arthur NISIN: *Les oeuvres et les siècles*. Paris: Editions Universitaires 1960, 24.

² A *Die Geheimnisse* nem véletlenül mutat erős Spinoza- és Lessing-hatásokat: Goethe ekkor került legközelebb egy olyan gondolatkörhöz, amelyet aztán a *Faust* végkövetkeztetéseiben már nem ismételt meg. Sőt az is valószínűsíthető, hogy a *Die Geheimnisse* épp azért maradt töredék, mert Goethe hamarosan távolodni kezdett attól humanitásideáltól, amelynek absztrakt „átlelkésítésű” (nem pedig organikus) naturalizáció képezte a szemléletszerkezeti hátterét.

³ KOMLÓS Aladár: *Emlékezés József Attilára*. In: SZABOLCSI Miklós (szerk.): *József Attila-émlékkönyv*. Bp. Szépirodalmi, 1957, 210.

⁴ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A megértés alakzatai*. Debrecen: Csokonai 1998. 142.

⁵ *Berliner Ausgabe* Bd. 8, 712.

⁶ Hans-Georg GADAMER: *Text und Interpretation*. In: Ph. FORGET (Hg.): *Text und Interpretation*. München: Fink 1984. 55.

* szabadság, élet nem jár csak azoknak, / kiknek naponta kell kivívniuk.

** Tévelyeg az ember, míg remél.

*** az igaz ember bárhogy is hibázik, / nagyon jól tudja, mely az igaz út.

Más szóval ugyanaz minden

TÉREY JÁNOS: TÉRERŐ CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Az 1970-ben, Debrecenben született Térey János legújabb verseskötetében, a *Térerő*ben található költeményeket sajátos ketősség jellemzi. Egyrészt e versek a szerző „magánarchívumának”, a „Termann-archívumnak” darabjaiként mintha csak arra volnának hivatottak, hogy dokumentálják, rögzítsék Térey életének egy-egy mozzanatát, másrészt meglehetősen sokatmondóak, mintegy túlmutatnak önmagukon. Átvitt értelmük van: metaforikusak.

Ismertetésemben ez utóbbinak, a Térey-versek átvitt-értelműségének, metaforikusságának összefüggéseit tárgyalom, különös tekintettel Arisztotelész meghatározására, miszerint

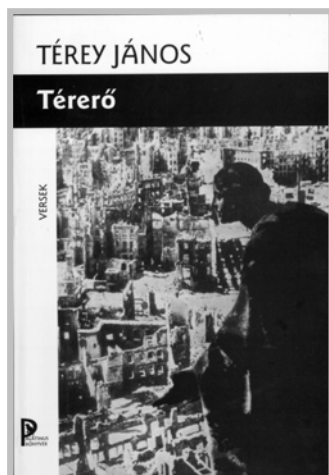
„Az értelemátvitel (metaphora) egy más összefüggésben használatos megnevezés átvitele nemről a fajra, vagy fajról a nemre, vagy egyik fajról a másikra, vagy a viszonyazonosság (analogia) szerint”¹.

Ez az átvitt-értelműség korántsem jelenti azt, hogy Térey költeményeire va-

lamiféle transzcendens irányultság, vagy akár csak különösebb gondolati-filozófiai mélység volna a legjellemzőbb. Ezek a versek nem ettől sokatmondóak. Sokkal inkább attól, hogy bennük bár gyakran ugyanazt mondja szerzőjük, teszi ezt mégis mindig más szavakkal, azaz másképp. Ugyanazt mondja, de sokszor és sokféleképpen: tehát mégsem egészen ugyanazt.

A *Térerő* című kötet, amely 1998-ban, a Palatinus kiadó gondozásában látott napvilágot, ha akarom, őt, ha akarom, hat ciklusból áll. Térey rövid bevezetővel indít (*Intro*) és nyúlfarknyi anti-ciklussal zár (*Bonus track*). A tulajdonképpeni versciklusok: *Rosszakaratú hívás azonosítása*; *A kész tény*; *Ébren tartott érdeklődés*; *Sed non satiata*; *Vág-meder*. Ez utóbbiak alkotják a szerző szám szerint hatodik könyvének gerincét.

A kötet végén, *Bonus track* címen két rap-szöveg olvasható, de vigyázat, gyengébb idegzetűeknek egyik sem ajánlott. Godfather Termann ugyanis kíméletlen: aljas indokból, előre megfontolt szándékkal, különös kegyetlenséggel elkövetett rapjei nincsenek tekintettel az ún. „polgári jó ízlésre”. Ez amúgy a műfaj sajátja, az igazi, autentikus rap állítólag nemcsak aljas, mocskos is. A rapper korántsem a természet vadvirága, de száraz kóró: szúr, vág, karistol, rendre fölsebz a ki-

¹ ARISZTOTELESZ: *Poétika*, 57b 5–10, PannonKlett Kiadó, Budapest, 1997, fordította Ritoók Zsigmond.

Palatinus Könyvek
Budapest, 1998
152 oldal, 860 Ft

finomultabb lelket.

Másrészt a rap, eredendően, hangzó műfaj. Az írott szöveg önmagában sehogy se hangzik: kevés, mint döglégyben a lojalitás.

Az öt tulajdonképpeni ciklussal egészen más a helyzet. Témái, motívumai ugyan nagyrészt a korábbi Térey-könyvekből köszönnek vissza, mint pl. Debrecen, a szülői ház (Termann-ház), a gyerekkor és annak rekvizitumai, akadnak azonban újabbak is. Ezek közül figyelmet érdemel a szerző Ady Endre-i formátumú „héjanásza”, a Minca-szerelem. Utóbbi több, egész estét betöltő játékfilm (Kemény István szerint „francia bohózat”) számára szolgálhatna élményanyaggal, de George Lucas is elgondolkodhat. Tematikai szempontból a Minca-szerelem, két mindenre elszánt szerelmes látványelemekben gazdag háborúja, a legfontosabb és egyben a legtöbb oldalt kitevő része a *Téreyőnek*. Olvastán világossá válik: nem mind jedi-lovag, ami költő.

De lássuk most már, miből fakad a kötet verseinek sokatmondósága, átvitt-értelműsége.

A szerző legújabb könyvének olvastán arra jutottam, hogy az átvitt-értelműség titkának nyitja Térey költői módszerében rejlik. Nem elsősorban a versek fölvetései sokatmondóak, rejtélyes- vagy átvitt értelműek, hanem inkább az újra és újra alkalmazott költői módszer az, amelynek nyomán Térey szókapcsolatai, verssorai, szakaszai, ritkábban teljes költeményei, egyfajta átvitt, önmagukon túlmutató értelmet nyernek. Anélkül azonban, hogy különösebben bölcselkedővé válnának.

Térey költői módszerére mi sem jellemzőbb, mint nyelvi kifejezések szinte programszerű használata. A szerző versei telis-tele vannak olyan köznyelvi kifejezésekkel és azok változataival, mint pl. a „veszett fejsze nyele”, „a szélrózsa minden irányába”, a „ha a fene fenét eszik is”, és sorolhatnám.

A nyelvi kifejezés lényege nem más, mint hogy szó szerinti jelentésén túl átvitt értelme van, hasonlóan a metaforához, amely maga is „átvitel”. Valahol a legtöbb nyelvi kifejezés metaforikus. Valószínűleg éppen ebben rejlik használatának értelme. A *logos*zban, amely *túl van* az adott nyelvi kifejezésen, *túlmutat* annak szó szerinti jelentésén. Például minden valamirevaló *Dire Straits* rajongó tisztában van vele: „a swing szultánjai”-nak nem sok közük van az egykori török császárokhoz. Magyar anyanyelvűek számára pedig napnál világosabb, hogy a „veszett fejsze nyele” nem a faskamrában keresendő, a „szélrózsa” nehezen hozható összefüggésbe bibével és porzóval – még „ha a fene fenét eszik is”. Mivel szinte alig találni olyan újabb Térey verset, amelyben ne találkozna az ember a fentiekhez hasonló kifejezésekkel, nem egészen indokolatlan ezek költői alkalmazásának behatóbb vizsgálata, a szerző költői világában tett újabb felfedezések reményében.

„(Egyébként: minden a régi-ben.
Maradtam a jó öreg, élelmes naplopó,
de pillantásom barna éjjél, de kifolyik
kezemből a lovetta, a szélrózsa mutat
[irányt...]”

(*Veszett fejsze nyele* – kiemelés tőlem: H. I.)

Az imént idézett átvitt értelmű kifejezések Friedrich Nietzsche nyelvfelfogásának említésére indítanak *A vidám tudományból*. Sutyák Tibor *Zarathustra – fikció és fordítás*² című írásában a következőképpen interpretálja Nietzschét:

„Tudat és nyelv közös gyökerű, fejlődésük is kéz a kézben jár. Amit a nyelvi jel megragad, nem lehet más, mint egy ’tönkreáltalanított és tönkreközöségesített világ’, ám a nyelvi eszközökre is jellemző lehet egyfajta bőség, túlárado gazdagság, a pusztá kommu-

² In: Jelenkor, 1998. július–augusztus, 805–810.

nikatív funkciót messze túlszárnyaló poétikusság, amely a jelentésen túl a ritmust és a képet is játékba hozza. Ez a nyelvi többlet ad alkalmat arra, hogy a tudattalan gondolkodást (a tudattalantól, a gondolkodó test egészéből származó inspirációt) a kivételes gondolkodó – nem közölni! – megjeleníteni tudja. Az így létrejövő szöveg kompromisszum, amely különböző, érdekeiket egyaránt érvényesíteni igyekvő erők között köttetett, márpedig ez egyúttal azt is jelenti, hogy mi már mindig is egy transzformált, ki- és lefordított értelemhez férünk hozzá. Minden szöveg csupán egy változat, egy fordítás.” (Kiemelés tőlem: H. I.)

„Minden szöveg csupán egy változat, egy fordítás” – tolmácsolja Sutyák Nietzsche, és különösen igaznak tűnik a Térey által előszeretettel (fel)használt nyelvi kifejezések esetében. „A szélrózsa minden irányába” kifejezés „transzformált, ki- és lefordított értelme”, logosza pl. az, hogy „szerteszét”, „mindenfelé”, „az összes elképzelhető irányba” – már amennyire az „elvont értelem” e közönséges szavakkal visszaadható.

A Sutyák Tibor által interpretált Nietzsche azonban korántsem mondott forradalmian újat akkor, amikor kijelentette, hogy „minden szöveg csupán egy változat, egy fordítás”, a gondolkodás, az értelem, a *logosz* nyelven túli valóságának, valami „eredetinek” úgymond „fordítása”.

Nietzsche véleménye, ha úgy tetszik, nagyon is ódivatú. Nem mástól, mint az általa gyakran ostromozott Platóntól származik. Platón volt az, aki a modernitásban később elkülönülő két irányzat, az ún. *logocentrizmus* és a *fonocentrizmus* ontikus alapjára, *nyelv* és *értelem különvalóságára*, az *értelem*, a *logosz* primátusára *Hetedik levelében*, és másutt, eredetileg utalt:

„Ezért aki észnél van, sohasem fog bátorságot venni magának arra, hogy a gyarló nyelv formájába öltöztesse, amit szellemével megfogott, s még kevésbé abba a merev

formájába, amely az írásba rögzített nyelv tulajdonsága.”³ (Kiemelés tőlem: H. I.)

Platón ugyanitt világosan megkülönbözteti az írást, mint az egyébként is „gyarló nyelv” alkalmatlan, „merev formáját”⁴.

Erdemes e helyen megjegyezni, hogy pl. Jacques Derrida, Platónnal, valamint a *logocentrista* és *fonocentrista* irányzattal némileg ellentétben nem feltételez a nyelv mögött a „gyarló nyelv formájába” öltöztethető, és a „szellem”⁵ által „megfogható” *logoszt*,

„az értelem nála mindig elcsúszik, elkülönül, nincs stabil centruma, háttere, hanem a beszélők dialógusának változó produktuma”⁶.

Ráadásul

„a fono- és logocentrizmus kritikája azt is jelenti, hogy Derrida kételkedik a struktúra mindenhatóságában, feltételezi, hogy minden struktúra megbomló struktúra, nincs abszolút középpont, az egész nem létezik, hanem mindig elcsúsznak, elkülönülnek összetartozást biztosító elemei, minden egészhez kiegészítés, *supplementum* járul.”⁷ (Kiemelés tőlem: H. I.)

Térey János újabb költészetére azonban sokkal inkább jellemző egyfajta ön-

³ PLATÓN: *Hetedik levél*, 343a, in: *Platón összes művei*, III. kötet, Európa könyvkiadó, Budapest, 1984, fordította Faragó László

⁴ Vö: Jacques Derrida: *Freud és az írás színtere*, fordította Bókay Antal és Gabulya Krisztina, eredeti megjelenés: *Tel Quel*. no. 26. 1966

⁵ Valószínűleg a *logisztikon*, a halhatatlan eszes lélek rész értelmében vett szellemről van szó.

⁶ BÓKAY ANTAL: *A dekonstrukció posztmodernitása*, 383. oldal, in: *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korában*, Osiris Kiadó, Budapest, 1997.

⁷ Uo.

kéntelen *logocentrista* attitűd. Úgy tűnik, a platóni-nietzschei nyelvfelfogáshoz áll közelebb, nem a Derrida-féléhez, amennyiben nagy számban és sorozatosan használ fel verseiben olyan köznyelvi kifejezéseket, amelyek pusztán létükkel árulkodnak bizonyos, az adott nyelvi kifejezésen túli, átvitt értelemről, *logos*szról. Ekképpen Platón, Nietzsche és Térey

„Nem mint Pilátus a krédóba,
nem mint egér a Marsra:
egymás utcájába önként és dalolva
[jutottak.”

(Szabad kéz – kiemelés tőlem: H. I.)

Amennyiben elfogadjuk a nietzschei véleményt, miszerint

„...*mi már mindig is egy* transzformált, kies lefordított értelemhez *férünk hozzá*. Minden szöveg csupán egy változat, egy fordítás” (Kiemelés tőlem: H. I.)

úgy Térey itt vizsgált verseire különösen igaz: azokban minden (vagy nagyon sok minden) „fordítva van”. A versekben megszólalók mindig egy bizonyos értelemben beszélnek, de a szerző e beszédek szó szerinti jelentésének és átvitt értelmének, *logos*zának különböző szövegváltozatait, „fordításait” adja.

Egy *logocentrista* fordításelmélet *sine qua non*ja az lehetne, hogy lehetőleg *ugyanazt* kell adni, mint az *eredetiben*, legfeljebb más szavakkal, másképp. Előbb meg kell találni az eredeti mű „értelmét”, aztán következhet a fordítás, amelynek során az eredeti értelem nem szabad, hogy jelentősen módosuljon. Persze mindez inkább csak követendő idea, semmint a gyakorlatba maradéktalanul átültethető módszer.

Térey eddigi költészetének egészére is jellemző, hogy valahol mindig *ugyanazt* mondja, legfeljebb más és más szavakkal. Tehát: mégsem *egészen* ugyanazt.

Az obligát Térey-motívumok közül elég itt Debrecenre utalni. A szerző vala-

mennyi eddig megjelent könyvében találkozhatni a „cíviss” Debrecennel, a szülővárossal, csakúgy, mint a szülői házzal, amely *axis mundi*ként, misztikus világtegyékként áll költői világának középpontjában. Mondhatni, nála minden e körül, a versekben „Termann-ház” néven emlegetett szülői ház körül forog, amely ma részben elhagyatva áll. Kísértetkastély, telis-tele a gyerekkor imbolgó szellemalakjaival:

„Elfordultam a családtól.
Telt ház van, a számonkérő szék
előtt jártatom azt a redves pofámat,
mielőtt tényleg elmennék a pusztaulatba.
Jámbor szándékom volt: kifüstölni
[a kísérteteket.”

(Rosszakaratóú hívás azonosítása)

Debrecen, a „Termann-ház”, úgy látszik, egyike költőnk „örök” témáinak. Hagyományos témáival kapcsolatos, nem is mindig újdonság mondandóját Térey mégis képes újra és újra más szavakba önteni. Nietzschevel szólva: ugyanannak a gondolatnak más és más szövegváltozatát, „fordítását” adja, és ezért nem lesz soha unalmas, amit mond. Ezért lesz „so-katmondó”.

Máskor egy-egy közkeletű, esetleg a költő elődöktől átvett nyelvi kifejezés átvitt értelmét játékban tartva játszik el ugyanezen kifejezés szó szerinti jelentésével, variálva is azt:

„Minden téma nyílhegye egyazon
céltáblát keres: életes öledet. Kimerítik
a belügyekbe való beavatkozás fogalmát,
fölcattanok, kibicnek kuss legyen.
Mi gereblyéztük halomba az avart,
hogy megessék rajta héjanásunk.
Átütik bimbóid, megfeszül
melled fölött a tísört,
lecsapom a kollégát, aki
soká és falánkul stírölt.
Harci helyzet seperc alatt.
Tűnés az avarunkból, kibicek!”

(Esténk a kibicekkel – kiemelés tőlem: H. I.)

Ez utóbbi idézet más szempontból is tanulságos lehet.

A nyelvi kifejezések fent ismertetett alkalmazásán túl Térey másik kedvelt költői módszere a különböző nyelvi rétegekből származó szavak, kifejezések egyidejű játékos tartása, vagy, mint alább, egymástól és magától a szerzőtől is (részben) idegen beszéd módok beemelése a szövegbe:

*„Legjobb fejek a Köröszték.
Lementünk a Körösztel a hobbira.
Pőfőgtünk a vartyogóval. Érdem van*

[a hobbi.

*Ott nyomattuk. Főlvettük a szabadidőt.
Legbaróbb zizegő, négy kilóért a Gyáli útról.
Tudod, mit mondott nekem a Köröszt?
Aki hülye, haljon meg, aszonta.”*

(A Köröszt)

Térey János újabb (és korábbi) versei már csak azért is tekinthetők „fordításoknak”, mert különböző nyelvek, pontosabban nyelvi rétegek, pl. szociolektusok kifejezéseivel élve szólalnak meg, és mondják el *ugyanazt*. Térey klasszikusnak számító témáit a legköznapiabb kifejezésekre fordítja le, avagy megfordítva: a legközönségesebbnek tetsző dolgokat klasszikus irodalmi nyelven szólaltatja meg. E versek szerzője tolmácsszerepben mutatkozik meg, azonban nem idegen nyelvek, hanem egy bizonyos nyelv, a magyar nyelv különböző rétegeinek tolmácsaként.

Nevezhetnénk rétegnyelvek „eszperantistájának” is, amennyiben különböző nyelvi rétegekből vett elemek felhasználásával hozza létre saját mesterséges nyelvét,

amely egyben mestersége nyelve is: költői nyelv.

Térey egyaránt szól hozzánk magasabb irodalmi stílusban és a legmocskosabb argót beszélve, csak hogy értsünk végre a szóból. Egyik szélső esete ennek a különös, nyelven belüli többnyelvűségnek az a két rap-szöveg, amely a *Térerő* c. kötetet zárja:

*„Elnyomlak, mint sörszagot az Orbit
Az igazat mondom, nemcsak a valódit.
Tegnap manna a menzán az A-menü
Alpárigyuszi, gizda párvenü*

*Nem vagy valódi, nem vagy hús-vér
Tanyád életfogytiglan az útszél
Vajon mire vered magad, faszkalap
Arra, hogy a kétszáz listán rajta vagy?
Unos-untalan elárul az akcent
Hol bölcsőd ringott, Külső Taskent...”*

(Idegenrendészet)

Korántsem egyirányú az az éjsötét anyanyelvi sikátor, amelyben Térey költészetét elárasztja az argó és a szleng. Példárá az egyik népszerű hazai rap-zenekar, a *Kartel* esete szerzőnkkel. A nemrég *Nyelvterület* néven költő barátaival (Peer Krisztiánnal és Poós Zoltánnal) rap-bandát alapító Téreytől maga Döglégy Zolee, a *Kartel* frontembere, a honi ganxsta-rap koronázatlan királya vett át néhány sort, új CD-jét dögösítendő. Ugyanakkor Térey se rest Ady mellett Döglégy Zoleet idézni a *Térerő*-ben.

Döglégy és Térey karöltve az ő közönségükért. Értünk, egymás nyelvén.

Hollósvölgyi Iván

[I]gazság és [koz]metika

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ DELFINÁRIUMÁRÓL

Van abban valami bámulatra méltó naivitás és ijesztő cinizmus, ahogyan „a múltat végképp eltörölni” jelszóval évtizedeken keresztül módszeresen átkozmetikázták a történelmet. Micsoda erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy – sokan talán önmagukkal is – elfeledtessék: csak a jelen múlik el, a múlt sohasem! Így utólag már nemcsak félelmetes, de szármalasan neveléses is a makacsul kilógó lólábbal folytatott meddő küzdelem. Micsoda energiákat fektettek mindebbe, s milyen reménytelenül! Épületeket, emlékműveket, szobrokat és feszületeket könnyedén el lehetett tüntetni, mintha sohasem léteztek volna. Ám a *dokumentált* múlt „kiigazítására” irányuló igyekezet mennyire hiábavaló fáradság volt! S nemcsak hosszútávon, de a mindenkori jelenben is. Hiszen publikálni lehetett olló segítségével sajtó alá rendezett „fordulat előtti” műveket, de sem a könyvtárak, sem az antikváriumok, sem a családok polcairól nem lehetett maradéktalanul el-

tüntetni ezek régebbi, csonkítatlan kiadásait. Mennyi ellentmondással, mennyi zavaró „újdonsággal” szembesült, akinek minderre rányílt a szeme. S ha egyszer rádőbbsent, már nem tudta nem észrevenni, hogy a múlt keretből kivágott képei nem eredendő absztraktságuk miatt torzak, hanem azért, mert retusálták őket.

Ismét bebizonyosodott, hogy a történelem olyan, mint a puzzle: nem érdemes ollóval besegíteni!

Különösen, amióta a könyvnyomtatás, a sajtó, valamint a kép- és hangrögzítés létezik. Gutenberg óta, de még inkább az elmúlt másfélszáz évben nyilvánvalóvá vált, hogy minden „puzzle-darab” ismeretlen számú – tehát gyakorlatilag elpusztíthatatlan – másolatban létezik. Így aztán hiábavaló minden kozmetika, csupán idő kérdése, hogy mikor kerül végre hamisítatlan részlet a megnyirbált helyére.

Örök igazság – és persze közhely –, hogy a szó, a kép és a hang a legveszélyesebb „fegyver”!

Most nem az előzetes cenzúráról van szó. Nem az előhívás előtt megsemmisített negatívokról, nem a kéziratokból kihúzott sorokról, bekezdésekről és nem a világháborúk utáni napilapok leprafoltos oldalairól. A nyomdafestéket sosem látott, kefelevonatként bezúzatott szövegek nyomtalanul eltűnhetnek, azonban, ami egyszer már megjelent hírlapban, folyóiratban és/vagy kötetben, azt többé nem lehet meg nem történné tenni. Persze a végtelenségig módosítható – ez csu-

Felsőmagyarország Kiadó
Miskolc, 1998
232 oldal, 800 Ft

pán szándék és technika kérdése –, de úgy, hogy a csalás sose derülhessen ki, lehetetlen. Az eredeti példányok mindegyikét képtelenség megsemmisíteni! Valahol mindig marad legalább egy, amelyik előbb-utóbb napvilágra kerül és feltárja az eltitkolt részleteket.

A Nyílt Társadalom Archívum Centrális Galériájában tavasszal felállított vándorkiállítás, mely az angol David King fényképgyűjteményét mutatta be, szemléletes példája mindennek. A Szovjetunió fennállása idején meghamisított fotók nemcsak a kényelmetlenné váló múlt kozmetikázásának indítékairól és fortélyairól árulkodnak. A bemutatott anyag egésze a korszak könyörtelen láttelepe. Valóságos röntgenkép, mely brutális erővel tárja fel egy embertelen szervezet múlt-átalakító cinizmusát. Vajon miben hittek, akik parancsot adtak a fényképek és a filmek „megdolgozására”? Komolyan gondolták, hogy a múltat a jelenhez igazíthatják, és ez a sterilizáció végül is nem számolja fel önmagát?!

Nincs alternatív múlt! Ami megtörtént, az megtörtént, csak éppen nem ismerjük eléggé a részleteket. Ezek elhallgatása, átmontírozása, kivágása és betoldása sohasem lehet tökéletes. Csak idő kérdése a „lebukás”, mely aztán elemi erővel lepeli le az ily módon csalni merészeltők múltat deformáló, vagyis hagyomány- és kultúraellenes, tehát embertelen tevékenységét.

Az a tavaszi fénykéпкиállítás borzongásra és mosolygásra egyaránt készítetett, mert a cinizmus és a naivitás ijesztő és nevetséges. Szőrényi László tavaly megjelent *Delfinárium*a hasonló érzelmeket váltott ki belőlem.

Ez a könyv leleplezett „filológiai groteszkek”, valamint kulturális és politikai képtelenségek gyűjteménye. Elgondolkodtató és szórakoztató olvasmány egyszerre. A különböző lapokban folyamatosan

publikált fejezeteiből hosszú évek óta csemegézhetek az írott sajtó és a könyvkiadás szándékos torzításai és durva hibái miatt bosszankodók. A rendszerváltás előtt inkább egyfajta kaján elégedettség, azóta pedig a döbbsen felháborodás kísérte az egyes közléseket. A belőlük összeállított kötetben a részletek természetesen összeadódnak, felerősítve Szőrényi László leleplezéseinek legfőbb értékét: a tanulságot.

A *Delfinárium* ugyanis mindenekelőtt tanulságos olvasmány. Első fejezete, *A bevezetés a delfinológiába*, negyven esztendő kiadói gyakorlatának szellemesen és elegáns, szabatos stílussal megírt áttekintése. Nem kizárólag a szakemberek érdeklődésére számító száraz hibajegyzék, nem csupán megannyi filológiai bravúr, melyek az irodalomtörténet-írás számára jelentenek figyelemre méltó újabb tételeket.

A *Delfinárium* – a szó legjobb értelmében – tipikusan közönségolvasmány. Szerzője, miközben szórakoztatón cseveg, nem pusztán a szövegcsontkitásokra kívánja felhívni a figyelmet, sokkal inkább a mögöttes szándékokról beszél. Nem arról, amiről a szakemberek mindvégig tudtak, hanem arról, amiről a laikusoknak sem érdemes elfeledkezniük. Mindenekelőtt számukra íródtak a kötetet alkotó egyes közlemények. A humor és a cinkos kikacsintás, ugyanakkor a pontos mondatok és a világos megfogalmazás sajátos módon felerősítik a Szőrényi László által csokorba szedett döbbenetes tényeket. Ideillő képzavarral élve: mintha megbízható tőkével ellensúlyozott habkönyvű csónakból venné számba a mélyből felbukkanó delfineket...

Miért éppen „delfineket”, és honnan a kötet cím, a *„Delfinárium”*, ahol az előbbi játékos tengeri emlősöket egyes szakemberek mutatják be az érdeklődő közönségnek?

Voltaképpen egy szellemes szójátékról van szó. Szörényi László a cenzúra egy sajátos formájára utal vele, mely „a francia jezsuiták és Fénelon által kidolgozott szövegkiadási modort” követi, „amikor is »ad usum Delphini«, azaz a trónörökös (franciás latinossággal Delphinus – azaz Dauphin) használatára a klasszikusokból kihagyták azokat a fejezeteket, amelyeket az újkori ízlés szeméremértőnek ítélt. Néha odáig mentek a túlbuzgóságban, hogy a kihagyott részeket saját átírásukkal helyettesítették. Ekkor mondjuk, a kurvából barát, a bordélyházból iskola lett – és így tovább”. A *Delfinárium* erre a „lektori” felülvizsgálatra hoz bámulatos mennyiségű példát a második világháború utáni magyar kiadói gyakorlatból. A példák nagy száma egyszerre kétféleképpen nyűgöz le: elborzaszt és ugyanakkor elismerésre készítet. Az előbbit az „alapos” és „szorgos” kiadói ügyködés váltotta ki belőlem, az utóbbit pedig az az alapos és szorgos szerzői tevékenység, amely minderre felhívta a figyelmet.

Voltaképpen arra, hogy a múltat mindenkinél joga van ismerni, elhallgatására, átírására, megcsonkítására viszont senki sem érezheti feljogosítva magát.

Az említett előzményre támaszkodva Szörényi László 1982 őszén alkotta meg – nemcsak a filológia *rendszer*tana számára – a kiadói szövegcsontkítás és -átírás gyakorlatára a „delfinizálás” fogalmát. Bevezetésében és elterjesztésében meghatározó szerep jutott a szegedi József Attila Tudományegyetem bölcsészkar lapjának, a *Gondolat-jel*nek, melynek 1984-ben megjelent 2., 3., 5., és 6. számában a szerző végre közölni tudta első „delfin”-megfigyeléseit. Mára a fogalom általánosan elterjedtté vált, és nemcsak a kiadói-lektori-irodalomtörténeti szlengben. Mint a *Delfinárium*ban olvasható, Márton László egyik regényében, Ferdinandy György

pedig egy cikkében használta, számítva közérthetőségére.

Szörényi László könyvéből kiderül, hogy a kiadók szerkesztői – sokszor még a kritikai kiadásokéi is! – „mindig teljesen önkényesen jártak el”, amikor a sajtó alá rendezéskor megcsonkították a problémásnak gondolt szövegeket. Tehették mindezt azért, mert „a klasszikusok szövegkiadását rendező, az Akadémia által jóváhagyott szabályzat nem intézkedett egyértelműen arról, hogy mit kell tenni a politikai, illetve ideológiai szempontból nem kívánatos szövegrészekkel, illetve művekkel. Klaniczay Tibor tett ugyan egy javaslatot, mely szerint 1919-ig – tehát a történelmi Magyarország szétdarabolásáig – minden szöveget csonkítatlanul ki kell adni, kétséges esetben legfeljebb alaposan megjegyezve. Trianon után azonban a klasszikusok azon szövegeit is meg kell szűrni – e javallat szerint –, amelyek zavarhatnák viszonyunkat a szomszéd népekkel. [...] Ami magát az alapelvet illeti, az azon az egyoldalú feltételezésen alapult, hogy a mi nacionalizmus-ellenességünk viszonzásra talál a szomszédoknál. Az illető szomszédok egy pillanattig sem vették ezt komolyan”...

A jövőbe nem látó, a baráti népek érzékenységét megsértő, érthetetlenül őszinte vagy szókimondó szerzőink szövegeinek kellő helyen történő megcsonkításában alapos munkát végeztek a kiadók illetékei. A tevékenységüket szemléltető példák sokasága igazolja Szörényi László megállapítását, miszerint „amióta a kultúrpolitika egész népünket neveli, s nem középiskolás fokon, a delfinképzés lehetőségei is hallatlanul kiterjedtek”. Az ezekért felelősek körültekintő olvasók voltak; figyelmük elől senki sem menekülhetett. Bessenyei, Jósika, Táncsics, Vörösmarty jó néhány műve éppen úgy veszélyesen túlírtnak és helytelen gondolatokat sugallóknak minősítettek, mint Petőfi, Mikszáth, és Bene-

dek Elek nem egy írása. Ki a szlovákokra, ki az oroszokra tett olyan megjegyzéseket, amelyek – legalábbis a kiadók szövegértelmezői szerint – akár még sértőnek is tűnhetnek, ki balga módon „oláh betörés”-t és „oláh megszállás”-t emlegetett, ki pedig Clemenceau alakját idézte fel, persze félreérthetően. Gárdonyi, Herczeg Ferenc és Krúdy szövegeivel meglehetősen sokat bajlódtak a delfinizálók. Az *egri csillagok* írója túl sokszor emlegette Istent meg Jézust, és általában nagyon is klerikálisnak mutatkozik műveiben, Herczeg Ferenc pedig revizionista ízű kijelentésekre ragadtatta magát, Tisza Istvánra pedig tisztelettel emlékezett. Krúdy különösen problémás írónak tűnhetett, mert hol antiszemitának, hol meg obszcénnek találták a megjegyzéseit, sőt, még arra is vete-medett, hogy olyan, nem szalonképes kortársakról is elismerően nyilatkozzon, mint Bartha Miklós, Rákosi Jenő és Bánffy Dezső. Ráadásul Krúdy Trianonról, a bolsevikokról, Moszkváról és Kun Béláról gyakorta nem a szeretett hangján szólt. Mindez Móriczról, Móra Ferencről, Juhász Gyuláról, Babitsról, Kosztolányiról, Karinthyról és József Attiláról ugyancsak elmondható. Képzeltető, hogy az illetékesektől micsoda figyelmet követelt, hogy a tankönyvekben e legrangosabbnak mondott szerzők műveinek újabb kiadásai ne zavarhassák össze a mohón olvasó diákságot...

Szörényi László aprólékos pontossággal, kifogástalan bibliográfiai adatokkal szemlélteti a delfinizálók könyörtelen irtómunkáját. Mindezt szellemes megjegyzésekkel kísérve, és ha szükséges, magyarázatokkal ellátva. Olykor gúnyos is, de többnyire csupán akkor, ha valaki, a csonkításon túl, az eredeti szöveg átírására vetemedett. Összességében kettős cél vezette – a nyolcvanas évek második felében! – a delfin-lista összeállításakor: egyrészt felhívni az olvasók figyelmét arra,

hogy olvasmányaik újabb kiadásait gyanakvással vegyék kezükbe, másrészt a felháborodásának kívánt hangot adni. Nem egyeseket akart pellengérré állítani és nevetségessé tenni, hanem egy etikai és szakmai nézőpontból nézve egyaránt tűrhetetlennek érzett gyakorlatot. Nyomatékkal hangsúlyozza, hogy „eszem ágában sem volt egyénetet vádolni. Sem textológusokat, sem kiadói szerkesztőket. Pamfletemben a bolsevik kultúrpolitika egyik arcát igyekeztem megrajzolni. Ennek alapelveit magasabb szinten döntötték el, mint a Tudományos Akadémia, vagy a Kiadói Főigazgatóság. Nagyon sokan nyilván abból a meggondolásból vetették magukat alá a cenzúra döntéseinek, hogy mentsék, ami menthető”.

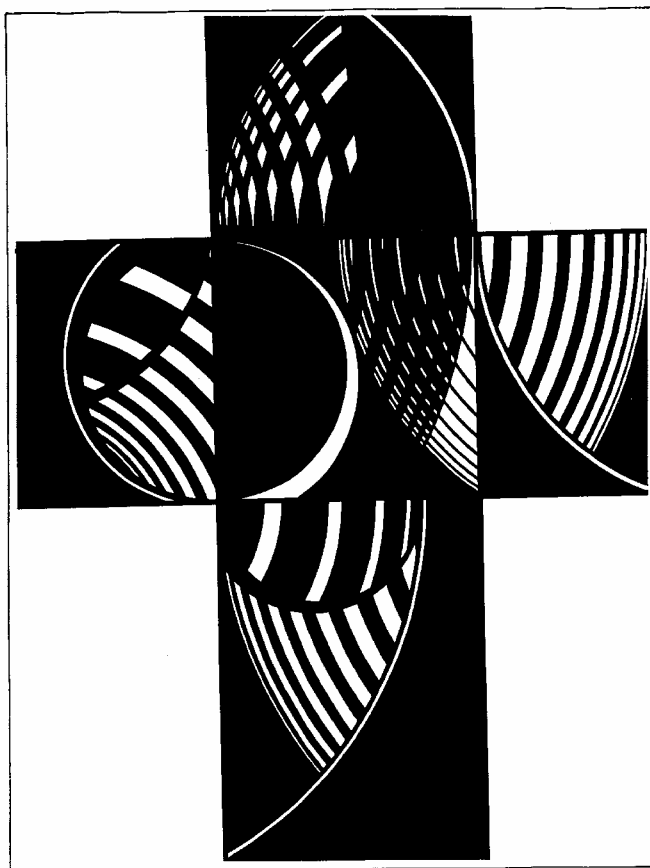
Mindez a *Bevezetés a delfinológiába* című fejezetben olvasható. A másik kettő, a *(N)agytakarítás* és a *Glosszárium* Szörényi László 1973 és 1996 között írt filológizáló esszéinek, művelődéstörténeti tanulmányainak és hozzászólásainak gyűjteménye. Ma is tanulságos olvasmányok. Az 1989-90 táján írtak számomra különös szellemi csemegét jelentenek, mert a cenzúra képtelen természetrajzának bemutatása mellett a szerzőnek még azt történelmi pillanatot is sikerül hitelesen felidézni, amelyben még nem pletyka, amit mond, amikor még bátorság és jó ízlés egyaránt kellett az efféle megszólaláshoz. Ezek a kulturális és politikai groteszkek hatásosan érzékeltetik, hogy a múltat nem végképp eltörölni kell – hiszen nem is lehet! –, hanem tanulni belőle. Feltéve, ha képesek vagyunk erre. S most különösen nagy szükségünk lenne rá. Szörényi László korábbi köteteinek, mindenekelőtt a *„Multaddal valamit kezdeni”* (Bp., 1989.) című tanulmánykötetnek is ez az egyik alapvető üzenete, a szatirikus-ironikus *Delfinárium* pedig különösen ez sugallja nekem.

Olvasás közben folyton a mára méltatlanul elfelejtett Ráth-Végh István könyvei jutottak eszembe. Témáit, szemléletmódját, módszerét, stílusát és alaposságát tekintve, a *Delfinárium* mintha ezek folytatása lenne. Szörényi László mintha arra vállalkozott volna, amit az előd már nem írhatott meg. A *Delfinárium*nak *Az emberi butaság*, a *Hatalom és pénz*, a *Fekete*

krónika és *A könyv komédiája* mellett a helye.

Ezek [hiány]pót[ló] kötete, a *közel-múlt* képtelenségeinek tanulságos gyűjteménye.

Sánta Gábor

KÁNTOR LAJOS

Fekete-fehérben a világ

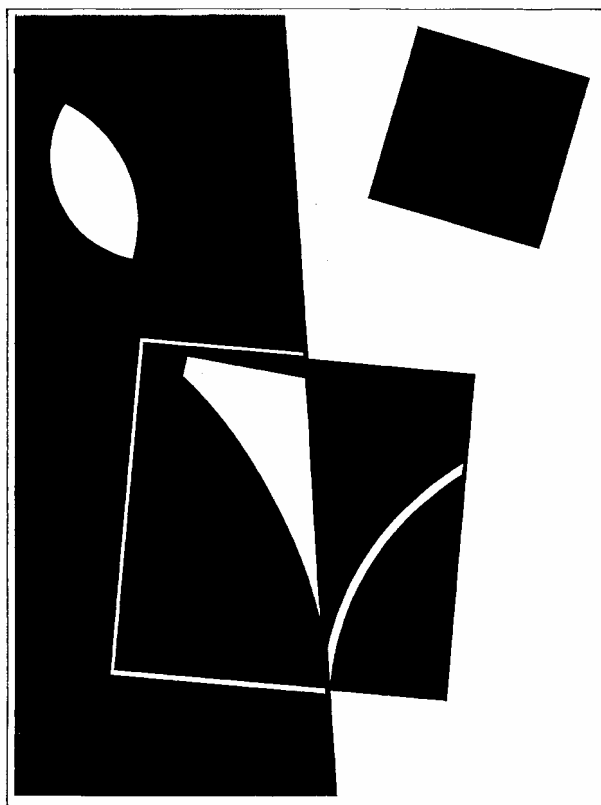
Az emberek – sokszor még reménytelen körülmények között is – színes álmokat szőnek, de éber állapotban ugyancsak színesben szeretik látni a világot. Ebben a mai téves korban, a kezdeti fekete-fehér képsorok után, szintén a szín hatalma erősödik. Megvallom, a fekete-fehértől nekem is először a gyerekek kiszámolója, a fekete-fehér-igen-nem jut az eszembe, a kiszámolósdit pedig felnőttként éppenséggel nem kedvelem.

Van azonban egy olyan fekete-fehér, amelyet nem lehet, nem szabad leváltani. Mindenekelőtt a grafikára gondolok. Innen, Erdélyből nézve ez aligha nem evidencia. Nagy Imre például, a havasi székely világ színpompás festője – meggyőződésem szerint – grafikában, mégpedig fekete-fehér rajzban, metszetben volt igazán nagy és színes (egyéniség). Gy. Szabó Béla fametsző öröksége több földrészen ismert. Kusztoz Endre színnel alkotott magának egy döbbenetes világot, villám sújtotta fákból, tört ágakból, bozótból (amely madártojást rejteget). Deák Ferenc fekete vonalainak finomsága embert, állatot, történelmet ölel körül. Lehet-e azt állítani, hogy ebből a gazdagságból hiányzik a kolorit?

Az ötvenedik évén túl járó képzőművész, a Kolozsvárt élő, a *Korunk* szerkesztőségében műszaki szerkesztőként dolgozó Heim András, aki (a pécsi *Jelenkornál* megjelent, Lászlóffy Aladár verseit kísérő rajzai után) most készülő kötetével teszi le névjegyét, valamikor Miklóssy Gábor tanítványaként festőnek készült, hogy aztán fokozatosan (vagy egyszerre?) „elszíntelenedjék”. Úgy három évtizeddel ezelőtt, amikor Kancsura István még a *Korunk* főtéri helyiségében megpróbálta beajánlani nekem (pár apró reprodukciót közöltünk is tőle, Heim ebben a szürke, pontosabban fekete világban keresgélte már. Ha egyetlen igével kellene jellemezni ezt a szakaszt, a *győzköd* tódul elő az emlékezetből. Erre következett néhány évvel később az *épít* – Kassák Lajos ún. képarchitektúráiból, a konstruktivizmusból ihletődve. Vele szinte kart karba öltve járt a *káprázat*, aminek Vasarely (Vásárhelyi Győző) és az op-art (fekete-fehérben) volt a forrása. Ezt az utat tulajdonképpen azóta sem hagyta el, de közben – vagy már előtte – fölfedezett valamit: Kós Károly Erdélyhez és különösen is Kalotaszeghez kapcsolódó konok kitartását. Heim Andrásnál a *kitart* nem jelenti a népművészeti, népi-építészeti elemek használatát, jelenti viszont a hűséget a szülőföldhöz, a mesterekhez, a választott úthoz. Talán még egy forrást említeni kell ebben a sorban: a zenét, a zenei ritmusokat. Van értő

szakember (László Ferenc), aki Bach muzsikáját beleérzi, belelátja Heim egyes grafikai lapjaiba – ebben én sajnos nem tudok érdemben állást foglalni. Azt viszont látni vélem, hogy igenis megszületett egy sajátos klaviatúra, és Heim András most már ezen *billentyűz*.

A legfontosabb ige azonban, amelyhez – az én olvasatomban – eljutott e sokat próbált kolozsvári grafikus: a *meggyőz*. Mint minden valamirevaló művészetnek ugyanis, Heim grafikáinak is van egy (több?) olvasata. Aki nem ismeri, nem hajlandó megtanulni a hozzá vezető ábécét, annak marad a fekete-fehér káprázat. Nekem ennél többet, most már sokkal többet jelent. A fekete-fehér foltok, rácsozatok közé be tudom helyezni akár a virágot, a keresztet, a nagyvárost a maga fényeivel, a magányosságot és a kitörési vágyat, a fölfelé törekvést, a kiemelkedést a szürkeségből. S ha így van valóban, ha valamennyire is igazam van, akkor már elmondható: Heim András beállt a számontartásra érdemes erdélyi magyar grafikusok sorába. Ez pedig rangot jelent.

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

1999. SZEPTEMBER

62. SZÁM

VADAI ISTVÁN

Bóbita

Weöres Sándor: A tündér

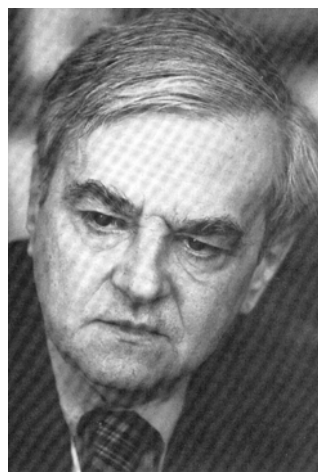
*Bóbita Bóbita táncol,
körben az angyalok ülnek,
béka-hadak fúvoláznak,
sáska-hadak hegedülnek.*

*Bóbita Bóbita játszik,
szárnyat igéz a malacra,
ráül, igér neki csókot,
röpteti és kikacagja.*

*Bóbita Bóbita épít,
hajnali köd-fal a vára,
termeiben sok a vendég,
törpe-király fia-lánya.*

*Bóbita Bóbita álmos,
elpihen őszi levélen,
két csiga őrzi az álmát,
szunnyad az ág sűrűjében.*

Mindannyian kívülről tudjuk, olyan közeli ismerős ez a vers. Weöres Sándor sok más kedves költeményével együtt már az óvodában megtanultuk. Szinte korosztálytól függetlenül ott zsong a fülünkben a dallama, ahogyan kívülről fújnánk azt is, hogy „*Harap utca három alatt megnyílt a Kutyatár...*” vagy „*Csiribiri, csiribiri zabszalma*”. Ezek a szövegek és dallamok oly mértékben ismertek, hogy e tekintetben csak a népdalok vetekedhetnek velük. A közköltészet szintjére jutottak. Weöres gyerek-versein kívül is tudunk ha-

WEÖRES SÁNDOR

(1913–1989)

*Weöres Sándor már igen
korán komoly késztetést
kapott arra, hogy
a versritmus és
a valódi zene között
kapcsolatot teremtsen.
Csodagyerekként indult,
már 16 éves korában versei
jelentek meg, s az egyikből,
az Öregek című
költeményből Kodály
Zoltán kórusművet írt.*

sonló példákat mondani, hiszen ki ne ismerné *A török és a tehenek* című verset, legfeljebb azt nem tudja mindenki, hogy Móricz Zsigmond a szerzője. Közismert a „*Kicsi vagyok én, majd megnövök én...*” kezdetű dalocska, vagy a „*Háp-háp-háp, jönnek a kacsák...*”, viszont teljesen feledésbe merült, hogy ezeket Szabó Lőrinc írta. Weöres darabjait úgy jegyeztük meg, hogy a költő nevét is társítjuk a szövegekhez. Ennek nyilván az az oka, hogy a költő által összeállított gyermekeknek szóló versgyűjteményekből ismerjük őket. Weöres már igen korán, 1946-ban kötetbe rendezte gyermekverseit *Gyümölcskosár* címmel, s ezt később újabb gyűjtemények követték, 1955-ben a *Bóbita*, 1958-ban a *Tarka forgó*, 1965-ben a *Gyermejátékok*, 1969-ben a *Zimzizim*, 1973-ban a *Ha a világ rigó lenne*. A legnépszerűbb kötet éppen a *Bóbita*, a mai napig 13 kiadása jelent meg. Az a tény, hogy *A tündér* a legismertebb Weöres-kötet címadó verse, különleges helyzetet teremt. Nem beszélhetünk úgy a versről, hogy közben ne kellene szembenéznünk a gyermekvers-kötetek többi darabjával. Általában a gyermek-versek problémájával, a róluk kialakult képpel kerülünk szembe. Kezdjük tehát elemzésünket azzal a kérdéssel, hogy gyermekvers-e *A tündér*. Még élesebben is fogalmazhatunk. Vajon írt-e Weöres Sándor gyermekverseket?

Természetesen írt, hiszen az imént felsorolt kötetek ékesen bizonyítják, hogy maga a költő rendezte darabjait gyermekeknek szánt gyűjteményekbe. Am az is köztudott, hogy a kötetek darabjai közül sok nem gyermekversnek íródott. A költő „felnőtt-verseket” írt, majd úgy döntött, hogy a tökéletes ritmikájú, kedves, bájos tartalmú darab nyugodtan bekerülhet egy óvodásoknak szánt, képekkel illusztrált kötetbe is. Lássunk erre egy önmagáért beszélő példát.

Csiribiri

Csiribiri csiribiri
Zabszalma –
Négy csillag közt
Alszom ma.
Csiribiri csiribiri
Bojtorján –
Lélek lép a
Lajtorján.
Csiribiri csiribiri
Szellő-lány –
Szikrát lobbant,
Lángot bány.
Csiribiri csiribiri
Fült katlan –
Szárnyszerű szállj,
Sült kappan!
Csiribiri csiribiri
Lágy paplan –
Ágyad forró,
Lázad van.
Csiribiri csiribiri
Zabszalma –

*Engem hívj ma
álmodba.*

A vers *A tündérhez* hasonlóan nagyon ismert, ugyanúgy reprezentáns darabja a gyermekverseknek. A fenti szövegben a *Bóbita* szövegét követtük. Ez nem csak központozásában, és a sorok nagybetűs kezdésében tér el a költő 1934-ben megjelent legelső verseskötetének, a *Hideg van* című „felnőtt-kötet”-nek a szövegétől, hanem három igen jelentős mozzanatban. Először is a címe *Varázsének*. A *Csiribiri* a versben található *alszom, paplan, ágy* szavakra figyelve altató is lehetne, de a költő a címmel határozottan máshová, a bűbajoskodásra, a mágiára irányítja a címmel a figyelmet. A *csiribiri* szintén varázsige, ám ikerített, játékos alakja talán kissé elfedi ezt a jellegét. Mondókák, kiszámolók töltelékszavának is érezhetjük, pedig a versben fontos funkciója van. Az ének varázslat. A második eltérés rávilágít arra, hogy miféle varázslatról is van szó. Az eredeti változatban a vers így fejeződik be:

*Csiribiri csiribiri
zabszalma –
még mellettem
alszol ma.*

Bizony szerelmi varázslás folyik a szövegben. A szereplő nem az anya, és a lázas betegen fekvő kisgyerek, hanem a szerelmi praktikát űző lány, és a férfi. A vers képei (*szikra, láng, láz, fűlt katlan, ágy*) így átértelmeződnek, szerelmi hevületről beszélnek. A két szituáció persze a legmélyén rokon. Férfi és nő viszonya rávetíthető az anya-gyermek kapcsolatra. Az oedipus-komplexus éppen ezen alapszik. A kisfiú ugyanúgy sajátjának tekinti az édesanyját, ugyanúgy jogot formál rá, mint az apa. Emiatt természetesen a kisfiú féltékeny is az apjára. Szophoklész *Oidipusz király* című drámája olyan alapvető, az emberi lélek természetében mélyen benne rejlő konfliktust ábrázol, amit megérteni csak a 20. század pszichológiája tudott. A két szituáció csak abban különbözik egymástól, hogy az anya-gyermek kapcsolatban nincsen erotika, szexualitás. Ha tehát a költő kiiktatja a vers végéről a túlontúl egyértelmű befejezést, akkor a vers megszélidül, átértelmeződik. Látható tehát, hogy Weöres eredetileg nem gyermekeknek szánta a költeményt, nem is gyermekvers-kötetben jelent meg, de később, kis igazítással oda is beválogatta, a *Gyümölcskosár*-ban már a módosított szöveg jelent meg. A szöveg játékossága, ritmikája méltán emeli ezt a verset is a legjobb gyermekversek közé.

A harmadik eltérés az eredeti és a módosított szöveg között talán a leglényegesebb. Az eredeti szöveg ugyanis nem önálló vers, hanem egy négy költeményből álló versciklus része. A ciklus a *Bartók suite* címet viseli. A négy tételes szvit első tétele a *Varázsének*. A második tétel kevésbé ismert, a *Lidérc* címet viseli, idézzük első strófáját:

*Nefelejts-réten,
fűzfa-berekben,
hajlik a lila láng,
ide-oda lebben.*

Ez is gyors tétel, a rövid szótagok pergő ritmust teremtenek. A harmadik tétel komótosan lassú. Az egyetlen olyan költemény a magyar irodalomban, amelyikben egyáltalán nincsen rövid szótag! A felező hatásokból álló szöveg időmértékes vers, de a molosszus (– – –) nevű időmértékes lábat más versben nemigen találhatjuk meg. A tétel címe: *Szán meg el az ablakod alatt*. Közismert vers, szintén megtalálható a már emlegetett gyermekvers-gyűjteményekben:

*Éj-mélyből fölzenő
– csing-ling-ling – száncsengő.
Száncsengő – csing-ling-ling –
tél csendjén halkán ring.*

(Apró megjegyzés: a negyedik sorban itt is módosít a költő, a *csendjén szót öblén-re* változtatja.) A negyedik tétel az *Estétől reggelig* címet viseli, s a megelőző háromtól eltérően ez semmiféleképpen nem gyermekvers. Ritmusa is disszonáns, mondhatni Bartókos, tartalma is elüt a többitől. Leginkább a csujogatasra, tánc közben elrikkanzott rigmusra hasonlít, a zabolázatlan szöveg mögött azonban filozófiai tartalom húzódik. Csak a vers legelejét és legvégét idézzük:

*Élet-élet van csak egy:
milyen suta egyszeregy.*

*Este-este ja! – ja! – ja ja ja!
Kőszeg felé
véres az ég ajaka.*

...

*Percből percbe merülünk,
merül minden mivelünk.*

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy a *Bartók suite* nem gyermekeknek készült. Négy zenei tétele négy ritmust valósít meg, s ezek között van olyan is, ami kis igazítással gyermekverssé tehető. Eredetileg a költő azonban nem ezzel a céllal írta, hanem a ritmusa, a vers által megvalósított zene miatt.

Weöres Sándor már igen korán komoly készíttést kapott arra, hogy a versritmus és a valódi zene között kapcsolatot teremtsen. Csodagyerekként indult, már 16 éves korában versei jelentek meg, s az egyikből, az *Öregek* című költeményből Kodály Zoltán kórusművet írt. Később aztán Kodály biztatta Weörest, hogy készítsen neki verseket előre megadott dallamra. Kodály fontosnak érezte, hogy a kisgyermek zenei érzéke mellett a nyelvi ritmusérzéküket is fejlessze, nevelje, s azt becsülte a költőben, hogy tud a gyermekek nyelvén selypítés nélkül. Weöres pedig komolyan vette a felkérést, dalszövegeket, ritmuskísérleteket, ütemgyakorlatokat készített. Ezek legnagyobb része a *Rongyszőnyeg*, illetve a *Magyar etüdök* című ciklusokban kapott helyet. Számunkra azonban most nem ezek a rövid darabok az érdekesek elsősorban, hanem az a tény, hogy a költő tudatosan fordult a zene, a verszene, a nyelvi ritmika felé.

Ha végigpillantunk egy Weöres-kötet tartalomjegyzékén, elsőre feltűnik, hogy a verscímek között feltűnően sok a zenei műfaj. Szimfónia, fughetta, szvit, song, ének sorakozik egymás után. A címeknek megfelelően a versek is szorosan kötődnek ezekhez a zenei formákhoz. Messzire vezetne az egész életmű összefoglaló vizsgálata, de sommásan fogalmazva leszögezhetjük, hogy Weöres költészetének egyik alapvető mozzanata a zenei sík, ezen a nyelven fejezi ki magát, s a zenei, ritmikai jelentés igen gyakran a szöveg nyelvi jelentése fölé rendelődik. Gyakori az olyan Weöres-költemény, ahol a szavak szótári jelentése mellékes, annál fontosabb a vers melódiája, formája. A *Magyar etüdök* darabjai egészen egyszerűen szólva nem fogalmi nyelven beszélnek, hanem úgy, mint egy zenei mű. Weöres azt mutatja meg ezekben a darabokban, hogy a világon létező dolgok mögött van valami egységes rend, van valami közös. Ez a filozófiai gondolat hosszúverseiben is megjelenik, de ezek vizsgálata helyett kanyarodjunk vissza *A tündér* elemzéséhez.

Arról beszélünk, hogy a vers ritmusa alapvetően fontos. *A tündér* időmérőes vers, minden sora azonos ritmikai képletre épül, két daktilust egy spondeus követ:

- ○ ○ | - ○ ○ | - -

A kettős rövid szótagok fülbemászó versdallamot eredményeznek, a szöveget könnyű megzenésíteni, s ilyenkor a zenei ritmus pontosan követi az időmértékes ritmust. Ez a ritmusképlet az, ami mindannyiunk fülében ott zsong, ha Weöres költeményét felidézzük. A zenei hatású időmértékes ritmus azonban sokarcú. Nem kell hozzá sok ravaszság, hogy észrevegyük, két ilyen sort egymáshoz illesztve hibátlan hexametert kapunk:

- ○ ○ | - ○ ○ | - - | - ○ ○ | - ○ ○ | - -

Ha úgy tetszik, tekinthetjük *A tündért* hexameterekben írott versnek. Ez azonban nem pontos így, hiszen a hexameterhez az a szabadság is hozzátartozik, hogy az első négy versláb szabadon lehet két- vagy háromszótagos. Ez a szöveg szigorúbb rendhez igazodik, felvillantja a hexameter jellemzőit is, annál azonban kötöttebb. Nyolc szótagos sorai erős metszetet hoznának létre a hexameter közepén. Magyar fül inkább arra hajlik, hogy a daktilikus időmérték mellett hangsúlyos lüktetést is érzékeljen.

Minden strófa azonos módon kezdődik: *Bóbita Bóbita* - -. Ez következetesen egy háromütemű nyolcas (3|3|2) ritmusát teremti meg a versszakok elején. Az első strófa 3. és 4. sora mutatja a másik ritmizálási lehetőséget:

<i>Béka-hadak</i> <i>fu</i> voláznak,	(4 4)
<i>Sáska-hadak</i> <i>hegedül</i> nek.	(4 4)

Ez a két ütemváltozat alakítja a költemény hangsúlyos ritmusát. Nem szigorú szabály szerint váltakoznak, tehát nem beszélhetünk szimultán versről, de az ütemek jelenléte mindenképpen modulálja az időmértékes ritmus szigorúságát.

Nézzük meg most azt, hogy miféle tartalom épül fel erre a formára! Minden strófa azonos módon kezdődik. *Bóbita Bóbita*. A megismételt név ritmikai szerepéről már ejtettünk szót, most azt kérdezzük, hogy ki ez a *Bóbita*? Egy óvoda azt válaszolná rá (és tartok tőle, hogy a felnőttek is így válaszolnának), hogy *Bóbita* pitypang-tündér. Ez

a válasz azért ilyen egyértelmű, mert a *Bóbita* című kötet címlapján valóban pitypang-tündérként van lerajzolva egy bájos mesefigura. A kötetet 1955-ös megjelenése óta Hincz Gyula illusztrációival együtt vesszük kézbe, s ezek a rajzok ugyanolyan szorosan hozzátartoznak a kötet verseihez, mint A. A. Milne Micimackójához E. Shepard rajzai. Szinte el sem tudjuk őket egymás nélkül képzelni. Weöres többi gyermekvers-kötetét is Hincz Gyula illusztrálta, s ez nyilván a költő beleegyezésével történt, ennek ellenére azt kell gondolnunk, hogy a címlap rajza a grafikus elképzelését mutatja, nem pedig Weöres Sándorét.

Egy másik elterjedt vélekedés szerint Bóbita gyermek, kicsi lány. Az ő játszadozása, mesékhez szokott fantáziája tölti ki a verset. Előbb angyali tisztaságú táncot lejt a réten, majd kacagva játszik. A törpék báljába képzele magát, végül elfárad, s álmában olyan pici lesz, hogy egy őszi falevélen is elfér. A rokonszenves magyarázat elfogadható, sőt általában használható megoldás Weöres gyermekverseihez. A kisgyermek fantáziája, mesékhez szokott képzelete a csodás elemeket is hétköznapi természetességgel fogadja el. A költő szándékosan tér vissza ehhez a romlatlan, ártatlan látásmódhoz, s ezen a nyelven megszólalva a világ egységes alapszövegéről valló költeményei is hitelesebbé válnak. A vers efféle magyarázatával csupán az a gondunk, hogy megmarad a felszínen. Nem tárja föl a szöveg mögötti jelentést, csak elhárítja magától az értelmezés feladatát. Ha gyermekvers, akkor felesleges is értelmet keresni benne – ezt állítja. Próbálkozzunk tehát másképpen is!

A *bóbita* szó 'búb'-ot, 'tollforgó'-t jelent. Például madárnak lehet bóbitája, ilyen tollforgó díszíti, mondjuk a páva fejét. Hincz Gyula a pitypang elfújható pihéit rendeli a szóhoz, s képzettársítása két ponton is találó. Egyfelől a vers békás, sáskás, csigás környezetébe jól illeszkedik az apró növény, másfelől a *kődfal* szó nyújt jó asszociációt az elfújható pitypang-bóbitához. Weöres azonban nyilván nem a költemény képei felől indulva választotta ezt a szót. A *tündér* neve valódi név. Weöres egyik kis rokonát hívták így, s a babusgató elnevezés (lásd még *Buba éneke*) a kedvessége mellett a ritmusa miatt válhatott versszervező tényezővé. A név valódi tartalma azonban mellékes is. Ha leválasztjuk a versről az illusztráció nyújtotta magyarázatot, akkor *Bóbita* testetlenné válik. Arra keressük a választ, hogy Weöres miféle tündért képzelt el magának, ki a vers címében is megnevezett mesebeli lény? Milyen mesebeli, mitológiai környezetben kell elhelyeznünk a törpe-király fiát és lányát?

Figyelemre méltó, hogy a vers képei mögött mélyebb összefüggést, megrajzolható hátteret keresek, de miután a szöveget nem csupán játékos ritmusgyakorlatnak, nem „csupán” gyermekversnek gondoljuk, komolyan kell vennünk, hogy a költő (tudatosan vagy tudat alatt) okkal fogalmaz úgy, ahogyan teszi. Látszólag ide nem tartozó kitéréssel tudom megindokolni a kíváncsiságomat. Egy terjedelmesebb Weöres-vers vizsgálata meggyőzhet bennünket arról, hogy érdemes megkísérelni a szöveg mögé pillantást. A *Tizenkettedik szimfónia* zenei kísérlet. Andalító, monoton ritmusú sorai néhány motívumot ismételve, ezek variációiból alakul ki a zenemű. Az alaptéma az *alma*. A költemény így kezdődik:

*alma ágon
alma ring az ágon
piros alma ring az ágon
alma ring a
lombos ágon*

*gömbölyű alma
ring a ring a
gömbölyű piros alma ring a lombos ágon*

...

Megjelenik még a versben *zöld lomb, fekete hangya, sárga dongó*, az alaptéma hangalakja pedig előhívja az *elme, álma, elmerül* szavakat. A képek, színek és hasonló hangzású szavak zsongító szövevénye a vers, több síkon megvalósított ismétlődés szervezi a szöveget valóságos szimfóniává. Az egyes szólamok egymásbaszövődnek, felelnek egymásra. A bonyolult struktúra feltárása izgalmas feladat lenne, de most csupán a nagyívű költemény befejezése miatt hoztuk szóba. Azt várhatnánk, hogy a szimfónia valamilyen zenei jellegű zárlattal fejeződik be, ehelyett azonban váratlan dolog történik. Öt olyan sor található a szöveg végén, aminek semmi köze a költeményhez:

*sátor
a répa
téved
opera
flótás*

Ezek a szavak a vers összes többi szavától eltérően csak itt, egyetlen egyszer fordulnak elő. Az egész művet az ismétlés szervezi, minden motívum sokszorozva van jelen, ezek a szavak azonban olyan váratlanul, társtalanul, disszonánsan zörrennek a végén, mintha a szimfónia edénycsörömpöléssel végződne. Talán az *opera* és *flótás* szavaknak van köze a zenéhez, de mit keres itt *a répa*? Miben közősek ezek a szavak?

Nem húzom az időt találgatással, íme a megoldás:

S A T O R
A R E P O
T E N E T
O P E R A
R O T A S

Ez egy ókeresztény mágikus betűnégyzet. A latin szavak közül nem mindegyik értelmes, viszont a négyzetnek megvan az a csodálatos tulajdonsága, hogy minden sor és oszlop olvasható oda- és visszafelé is. Akár balról, akár jobbról, akár felülről, akár alulról kezdem el az olvasást, mindig ugyanaz az öt szó található benne. Ezt a betűnégyzetet amulettként használták, házak falába karcolták (így maradt fenn), nyakba akasztott papírlapon hordták. Arany János maga is készített hasonló játékot, természetesen magyar nyelven, ezzel mutatva meg, hogy magyarul mindent meg lehet csinálni:

T A K A R
A D O M A
K O N O K
A M O D A
R A K A T

Ezek után már könnyű a válasz arra, hogy mit keres a *Tizenkettedik szimfónia* végén az öt értelmetlennek tűnő sor. A mágikus latin betűnégyzet sorainak magyarrá torzított alakjai. Az *opera* maradhat eredetiben, úgy is értelmes, az *arepo*-ból pedig a *répa* lesz. A több irányból is olvasható szöveg önmagában ismétlődik, ez a jellege megfelel a szimfónia ismétlődésen alapuló szerkezetének. Fontosabb ennél azonban a betűnégyzet kultúrtörténeti szerepe. Az ókeresztény korban azért válhatott amuletté ez a nyelvi játék, mert a PATER NOSTER szavak betűit rejtette magában (lóugrásszerűen még össze is olvashatók). A TENET szó keresztje képszerűen is megjeleníti a legfontosabb motívumot, Jézus keresztjét. Ha ez így van, akkor a kereszténységre utal Weöres a mű végén. Vagyis az *alma* szó jelentése kiegészül egy egészen eddig a jelentéskörbe be nem vont mozzanattal, hogy ez az *alma* a bűnbeesés gyümölcse is. A szimfónia nem egyszerűen zene, hanem a fő témájául választott motívumról szóló mű. A *Tizenkettedik szimfónia* ebben a pillanatban filozófiai költeménnyé válik.

Kanyarodjunk vissza *A tündér*hez! Azért jogos a kérdésünk, hogy milyen tünderről, milyen tájról, milyen cselekedetokről esik szó a versben, mert komolyan vehetjük, hogy (tudatosan vagy tudat alatt) minden mindennel összefügg. Nem „csak” zenei módon, nem „csupán” a világ alapszövege azonos, hanem jelen van a szöveg mögött a költő, akinek a képzelete berendezi a vers világát. Márpedig a költő képzelete nem szabályozatlan, olyan világokat képzel el, aminek köze van hagyományhoz, kultúrához, műveltséghez.

Vegyük sorra, mit tudunk! Bóbita a versszakokban *táncol, játszik és épít*. Általános cselekvések. A tánc a művészethez köthető, harmóniát, szépséget fejez ki. A játék, a kacagás a gyermekkorhoz kapcsolódik. Az építés már komolyabb, a felnővekvést, komolyabb célok elérését juttathatja eszünkbe. Végül Bóbita elálmosodik és elszunnyad. Habár nem rajzolódott ki cselekvéssor az igékből, nem tudunk felfűzni a versszakok rendjére történetet, a negyedik versszaknál mégis érezhető, hogy lezárul a mű, véget ér a gondolatsor. Az elalvás a versben a nap végét jelenti, Bóbita elfáradt a táncban, játékban, építésben. A vers szimbolikus tartalmát kutatva itt nyilván az élet végére, a nyugodt, csendes halálra is gondolhatunk. Hogy a halál-metaphora milyen természetesen illeszthető a költemény végére, azt egy bájos nyomdhiba is jelzi. Weöres Sándor *Egybegyűjtött írásainak* ötödik, 1986-os kiadásába pontatlanul került bele *A tündér* szövege. A vers utolsó strófája ott így fest:

*Bóbita Bóbita álmos,
elpihen őszi levélen,
két csiga őrzi az almát,
szunnyad az ég sűrűjében.*

Szinte észrevehetetlen a hiba. Az írógép (szedőgép, számítógép) billentyűzetén közvetlenül egymás mellett található az *á* és az *é*. A félreütés értelmes szót másik értelmes szóra változtatott. Az eredetiben az őszi levelek még a fán vannak, s a természet egy darabja, az *ág* szerepel a versben. A hibás másolatban *ég* áll, de ez is illik a szöveggörnyezetbe. A vers angyalok körében kezdődik, s a halál után, a mennyekben, az égből végződik. Ha Weöres megélte volna a kötet megjelenését, s tudomására jutott volna a hiba, talán nem is javítja ki.

Bóbita cselekedetei túl általánosak ahhoz, hogy fogódzót nyújtsanak a további értelmezéshez. Nézzük a környezetet! *Béka-hadak, sáska-hadak, hajnali köd-fal, őszi*

levél, két csiga. A kirajzolódó táj szomorkás, borongós, őszi, vízparti vidék. Olyan, mint az az *Őszi éjjel izzik a galagonya...* kezdetű Weöres-vers világa. Fázós, nyirkos, hideglelős. Ember nincs jelen benne, a vers elején *angyalok ülnek*, a vár termeiben a vendég *törpe-király fia-lánya*. A két szereplőcsoport nem illik egymáshoz. Az *angyalok* a keresztény mitológia szereplői, a *törpék* pogány mitológiából, a mesevilágból kerültek ide. A környezetbe talán a törpék illenek jobban, Bóbitához talán az angyalok. Lehet, hogy a *tündér* és *angyal* szavak jelentése mosódik össze a nyitóképben, és így Bóbita ártatlanságáról esik szó. A környezet rajzával s a szereplők felsorolásával sem jutottunk túl messzire.

Jelen van azonban még egy *malac* a második strófában, aki bohó tréfa, bolondos mulatság szenvedő alanya. Felbukkanása váratlan, sehogyan sem illik a képbe. Meghívott vendég nem lehet, az őszi tájba sem illik. Mit keresne az angyalok gyűrűjében? Hogyan csöppen ide? Gyanús mozzanat, ha a végére járunk, rávezethet bennünket olyasmire, amire előre nem számítottunk.

A disznó a nehézkességnek, ostobaságnak, földhözragadottságnak a jelképe. Nyilván azért kap szárnyakat, mert természetével ellenkezik a könnyedség, a szabad szárnyalás. Súlyos testét valódi szárny nem emelheti magasba, még akkor is nevetséges, kikacagni való látvány, ha kismalac. Bóbita tréfájában van valami gonoszság, gúnyt űz a malacból. Azzal, hogy csókot ígér neki, csak becsapja, hiszen utána ráül, megalázza, kineveti. Bóbita ebben a versszakban kacér, kihívó, és nem gyermekien tiszta tündér. Tréfája lehet ártatlan, mégis valakinek a rovására történik. Erre a mozzanatra figyelve érdemes újra megkérdezni, ki is az a Bóbita? Olyan mesebeli, varázserejű lény, aki itt becézgetve, mesebeli környezetben bukkan fel, de természetétől nem idegen a kacérság és a gúny. Megszépitve, szinte idilli környezetben látjuk, emiatt nem tűnik fel elsőre, hogy a varázserejét használja, szárnyat *igéz* a malacra. Igézéssel varázsolni, bűbájoskodni elsősorban a nők tudnak. Berzsenyiné a *Közelítő tél* című versben: *Sem békunyt szememet fel nem igézheti Lollim barna szemöldöke.* Petőfi *Befordultam a konyhába...* kezdetű életképében: *Én beléptem, ő rámnézett, aligha meg nem igézett.* Bóbita igéző pillantásában erotika van jelen.

Már csak egy pillantás kell a tóparti helyszínre, a bálra, a békákra, a bűbájos hatalmát gyakorló gonosz tréfát űző női alakra, hogy körvonalakódjon a gyanú. Mintha bizony egy boszorkányszombat közepébe csöppentünk volna. Gyorsan üssünk fel egy regényt, ahol ilyen eseményt ír le az író. Vegyük például Bulgakovtól *A Mester és Margaritát*. Margarita bekeni magát az Azazello-krémmel, majd seprűnyélre pattanva útraker:

Erősen megbillentette a seprűt, hogy a farka égnek állt, és repülését meglassítva, leszállt a föld felé. Ez a lesiklás – mintha égi szánkón siklana a levegőn át – kimondhatatlan gyönyörűséget szerzett neki. A föld felemelkedett hozzá, és addig alaktalan fekete sűrűjéből kitárultak a holdas éjben sütkérező erdők bűvös-bájos titkai. A föld közeledett, és Margarita orrát megcsapta a zöld erdő illata. Azután harmatban fürdő, párálló rét felett repült el, majd kicsiny tó felett. Alatta kórusban zengedeztek a békák, valahol messze vonat zakatolt – és ettől, miért, miért sem, elszorult a szíve. Hamarosan meglátta: lassan kúszott, akár a hernyó, és szikraesőt lövellt a levegőbe. Margarita utolérte és elhagyta; azután újabb víztükről szállt el, amelyben második hold úszott a lába alatt, majd még lejjebb ereszkedett, és úgy szállt tovább, hogy lába szinte-szinte súrolta a hatalmas fenyőfák csúcsát.

Margarita mögött most felszívítta a levegőt, és ez a szívítés egyre közeledett, mintha súlyos tárgy, lövedék, vagy valami afféle hasítaná a levegőt. És ehhez a zajhoz most meg sok versztányira elhallatszód, csengő női kacagás is vegyült. Margarita hátranézett, és sötét tömeget pillantott meg, amely üldözte, és egyre közeledett; lassacskán már az is látszott, hogy lovagló emberi alak, s végül – amint lelassítva száguldását utolérte – Margarita meglepetten ismerte föl Natasát.

Anyaszült meztelen, szélben lobogó, kibomlott hajjal ült egy kövér ártányon, amely mellső lábával aktatáskát szorongatott, a hátsóval meg vadul evezett a levegőben. Csipetítője, mely hol felvillant a holdfényben, hol elhomályosult, leesett orráról, és fekete zsinóron függve, mellette repült; kalapja minduntalan a szemére csúszott. Margarita jobban megnézte az ártányt, és felismerte benne Nyikolaj Ivanovicsot. Kacagása ekkor, Natasáéval összevegyülve, csilingelve szállt az erdő felett.

(Szöllősy Klára fordítása)

Több kellék is a helyén van az idézetben. Tópart, erdő, pára, békakórus, sőt repülő disznó, akit hangosan kikacagnak. Úgy tűnik, bármennyire is hajmeresztő, de határozott nyomra bukkantunk. Az ártatlan tündér egy boszorkányszombat kellékei között tündérkedik. Már csak egy apró bökkenő van. Bulgakov regénye magyarul is, de oroszul is csak jóval 1937 után jelenhetett meg, Weöres Sándor a vers írásakor bizonyosan nem ismerhette. Vagyis a vers és a regény szövege mögött egy közös őst kell keresnünk, egy olyan boszorkányszombatot bemutató művet, amit Weöres is alaposan ismert, s Bulgakov is a nyomdokain halad. Erre a műre az orosz regény alapján már egyáltalán nem nehéz rábukkanni, ez Goethe *Faust* című drámája. (A *Faust* megfelelő részeit Sárközi György fordításában idézzük.)

A boszorkányszombat színpadán Oberon és Titánia történetét játsszák. A darabot zenekar kíséri, íme *A tündér* első strófájának mintája:

TELJES ZENEKAR:
fortissimo

*Légytorok és szúnyogorr,
tele darázs-fészek,
békák, tücskök, fű, bokor
lakói a zenészek.*

A boszorkányok érkezése stílusában nagyon elüt elemzett versünktől, motívumaiban azonban annál közelebb áll:

BOSZORKÁK KARA:

*Boszorkák szállnak fölfelé,
sárga a tarló, zöld a rét,
a nagy sereg hol összegyűl,
Urián úr ül legfelül...
Át árkon-bokron rajzanak,
fing a boszorkány, búzlik a bak.*

HANG:

*A vén Baubó ott lohol,
egy anyadisznón lovagol.*

KAR:

*Adassék néki tisztelet!
Baubó asszony, megyünk veled!
Alul disznó, felül anya,
őt követi minden banya.*

A tündér záróstrófájának csigái is jelen vannak:

BOSZORKÁNYMESTEREK:

*Mászunk, mint a csigák, előbb
tartanak már a fürge nők.*

Végül még a hajnali ködfal, és a lombkorona is megjelenik, nehogy kétségünk támadjon:

ZENEKAR:

pianissimo

*Ködfátyol s vándor fellegek
fölfénylenek a napban.
Szél kél a lomb közt, nád felett,
és minden szertepattan.*

A motívumok kísérteties egyezése azt mutatja, hogy a vers képei határozott irányból, a germán mitológiából érkeznek. A tündérek és törpék Loreley birodalmából kerülnek ide, és nem csupán ebbe a szövegbe, hanem Weöres számos mesei mozzanatot, tájat felvillantó versébe. Csak a *Bóbita* lapjain többször felbukkan a rét, a tó varázsvilága, lidércekkal, tündérekkel, békákkal, náddal, manókkal. A *Rongyszőnyeg* és a *Magyar etűdök* darabjaiból egész csokrot lehetne összeállítani belőlük, s meg lehetne vizsgálni, hogy mennyire alkotnak egységes rendszert.

Nem állítjuk azonban sem azt, hogy Weöres képi világa ezzel az egy ötlettel magyarázható lenne, sem azt, hogy tudatos eljárásról, megfontolt költői tervről lenne szó. Egyfelől bizonyos, hogy további rétegek rakódnak erre a mitológiai alapra. A magyar népdalok motívumvilága is igen erős hatást gyakorolt Weöres költeményeire. A költő tudatosan törekedett más kultúrák motívumainak ötvözésére. Keleti mítoszok képei keverednek keresztény elemekkel, görög mitológiai háttér szövődik össze pogány rigmusokkal. Másfelől az is bizonyos, hogy Weöres jórészt ösztönösen használta azt a képi világot, amit saját gyermekkorából hozott magával. Nyilván ezeknek a meséknek talajáról fakad sokminden, amiről egyszerűen úgy gondolta, hogy mesészerű. Varázslatos világának építőköveit aligha rendezhetjük szigorú rendbe. Megfordítva annál nyil-

vánvalóbb a hatás mechanizmusa. A *Bóbita* versei olyan természetességgel váltak nemzedékek felejthetetlen gyermekkori emlékévé, örökké dúdolgatott és dédelgetett szövegeivé, hogy bátran mondható, innen, Weöres gyermekverseiből táplálkozik sokunk képi világa, mesebeli fantáziája, gyermek-mitológiája. Klasszikus versekké váltak, s ily módon épülnek be minden mondatunkba.

Befejezésül hadd tágítsuk ki *A tündér* értelmezési lehetőségeit még egy fokkal. A *Bóbita* című verseskötet megfoszt bennünket attól a lehetőségtől, hogy elemzett versünket eredeti környezetében vizsgálhassuk. Ahogy a *Varázsének*-ről elmondtuk, hogy egy nagyobb ciklus első tétele, úgy itt is fontos megjegyeznünk, hogy *A tündér* egy nagyobb kompozíciónak csupán egyetlen láncszeme. A *Huszonnégy melódia* tizedik darabja. Az egész versciklus vizsgálata meghaladja ennek a dolgozatnak a kereteit, annyi azonban elmondható róla, hogy laza szerkezetű, leginkább a *varietas* elve alapján komponált versegyüttes. Huszonnégy különféle darab, huszonnégy különféle ritmus. A különbözőség mellett azonban van közös elemük is a ciklus tagjainak. Valamennyi megmarad a dalszerűség keretein belül, őszies, melankolikus hangulatot árasztanak. Választott versünkhöz több viszonyítási pontot is kínálnak. Erdemes versünk mellé olvasni a *Férfiak táncát*, *A fehér leányt*, a *Mocsári dalt*. Meglepő, hogy az *Arabesque* még a pitypang-tündér értelmezéshez is kínál párhuzamot, itt a *gyermekláncfű pelyhe száll, száll... A tündérhez* motívumaiban legközelebb talán *A Fehér leány* áll. Néhány kiragadott strófáját idézzük búcsúzóul:

*Szállt a puha pára,
állt a könnyű köd,
csillag-sátor széledt
a mező fölött.*

*Messze hol az érre
lila fény szitált,
láttam imbolyogni
a fehér leányt.*

...

*Lestem én éjjelig,
meg éjjél után,
hogy táncol, hogy táncol
a fehér leány.*

...

*Amikor megszólalt
az első kolomp,
csak eltűnt az erdőn,
beitta a lomb.*

Szerkesztői asztal

A Tiszatáj Könyvek sorozatban 1997-ben adtuk ki Hász Róbert Diogenész kertje c. regényét. A mű most *Der Garten des Diogenes* címmel a berlini Rowohlt Kiadónál németül is megjelent Irene Rübbert fordításában.

*

A Tiszatáj szerkesztőségének új telefon- és fax-száma:

(62) 421-549

*

Néhány szerzőnkről: BOZAI ÁGOTA a Balaton TV munkatársa, Siófokon él. Első regénye az Európa Kiadónál jelent meg *Perzsa díván(y)* címmel. PETŐCZ ANDRÁS író, költő, az avantgarde új hullámának vezéregyénisége. Tucatnyi verseskötete után legutóbb *La métaphore d'Europe* (Európa metaforája) címmel francia nyelvű könyve jelent meg.

Októberi számunk tartalmából:

KOVÁCS ANDRÁS FERENC, LÁSZLÓFFY ALADÁR, MARNO JÁNOS versei

HÁSZ RÓBERT, ORBÁN JÁNOS DÉNES, PODMANICZKY SZILÁRD prózája

VEKERDI LÁSZLÓ tanulmánya

„Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?”

(Kibédi Varga Áron, Trogmayer Ottó írása)

Diákmelléklet: SZÉLES KLÁRA *Lászlóffy Aladár*ról